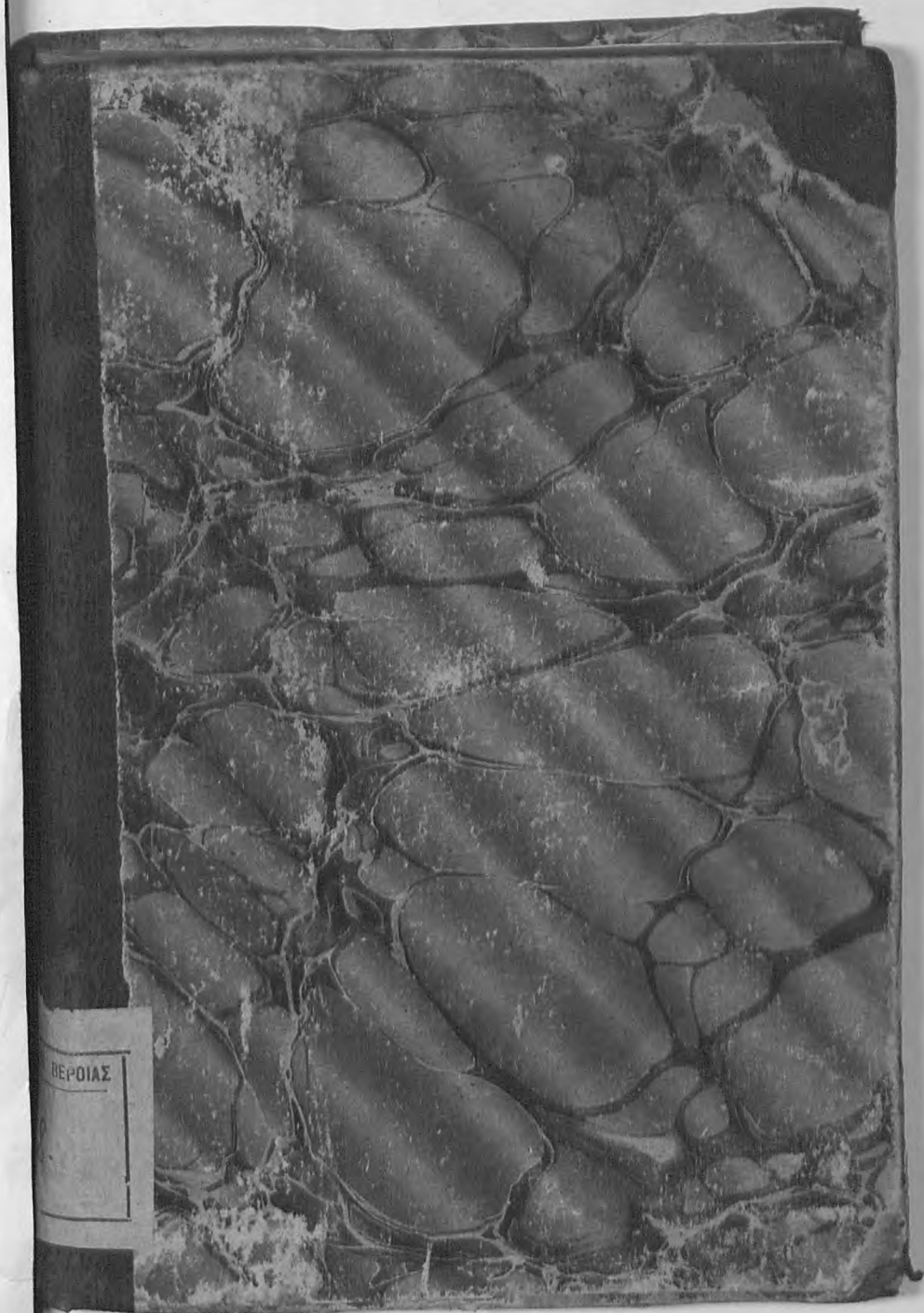

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

ΔΗΜΟΣΙΑ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ

ΒΕΡΟΙΑΣ

Η 800
2001 1442

Αρ.θ. εισ.

234/1958

ΔΩΡΕΑ

Κωνσταντ. Κων.

GRVER - 00306

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βεροίας

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βερολίνου

Αρχαία Κεντρική Βιβλιοθήκη Βεροίας

M. TULLII CICERONIS

TUSCULANARUM DISPUTATIONUM.

LIBRI QUINQUE.

5. 1. 2. 3.

RECOGNOVIT

C. F. W. MÜLLER.

EDITIO STEREOTYPA.

LIPSIAE

IN AEDIBUS B. G. TEUBNERI.

MDCCCXCVIII.

1898

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

LIPSIAR: TIPSIS B. G. TEUBNERI

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

M. TULLII CICERONIS

MUSCULANARUM DISPUTATIONUM

AD BRUTUM

LIBRI QUINQUE.

M. TULLII CICERONIS
TUSCULANARUM DISPUTATIONUM
AD BRUTUM
LIBRI QUINQUE.

LIBER PRIMUS
DE CONTEMNENDA MORTE.

ARGUMENTUM.

Postquam M. Cicero eo libro, quem inscripsit Hortensius, ad philosophiae studium cives suos cohortatus erat et, quod philosophandi genus sibi maxime placeret, quattuor Academicis libris ostenderat, etiam fundamentum totius philosophiae positum in finibus bonorum et malorum quinque libris exposuerat, totidem subsequenti libri Tusculanarum disputationum res ad beate vivendum maxime necessarias aperuerunt. Primus enim est de contemnenda morte, secundus de tolerando dolore, de aegritudine lenienda tertius, quartus de reliquis animi perturbationibus, quintus eum locum complexus est, qui totam philosophiam maxime illustrat; docet enim ad beate vivendum virtutem se ipsa esse contentam. Disputationes autem Tusculanae propterea inscriptae sunt, quod facit se cum adulescentibus aliquot in villa sua Tusculana de illis rebus disputavisse, quae in his libris tractantur; vide horum ipsorum lib. V cap. 1 § 1, *de divinatione* lib. II cap. 1 § 2, *de fato* cap. 2 § 7, *ad Atticum* lib. XV ep. 2 § 4, ib. ep. 4 § 2, *Lactantii institut. divin.* lib. III cap. 14. Inchoavit hos libros anno p. u. c. 709, anno a. Chr. nat. 45, absolvit ante mortem Caesaris anno p. u. c. 710, anno a. Chr. nat. 44. Argumentum autem huius primi libri fere hoc est:

Praefatus de instituto philosophiae Graecae Latinae litteris illustrandae, ut, in quo uno genere a Graecis vinceretur Romani, id ad hos quoque transferretur, cap. 1—4, ponit M. Cicero id, de quo tota est primi libri disputatio, sitne malum mora, quod deinceps studiosae refellit. Primum ostendit mortem non posse malum esse mortuis, quod et falsa sint omnia, quae de inferis apud poetas narrantur, et, si nusquam sint mortui, ii, quod nihil sentiant, non possint esse miseri (cap. 5—7). Deinde morituris mortem non esse malum demonstrare suscipit (cap. 8). Mora quid sit, non constare inter philosophos, qui de animi natura valde dissentiant (cap. 9, 10), qua non cognita ne mortem quidem, qualis sit, posse intellegi. Qui animum confundant cum corpore, iis una cum hoc illum interire videri, reliquos spem immortalitatis adferre. Quidquid sit, mortem non esse malum. Nam si intereat animus, non esse miserum; sin superstes sit corpori, beatum esse (cap. 11). Immortalitatem autem animi confirmari primum communis omnia antiquitatis auctoritate (cap. 12, 13), deinde nativa illa omnium hominum cura rerum post mortem futurarum (cap. 14 sq.), tum consensu nationum omnium (cap. 16), porro natura animorum vel animali, i. e. spirabili, vel ignea, qua, cum corpore excesserint, propter agilitatem sublime ferantur (cap. 17), divinis denique rebus, quae in animo insint, quae nec a corpore oriri nec in terra natae esse possint (cap. 24—27). Quod autem primum propterea quidam animum a corpore discretum negent, quod, ubi sit aut qualis sit, non intellegant, id esse leve, quod nec oculus se vident et animus, quamquam non suam formam, tamen sagacitatem, memoriam, ingenium suum vident (cap. 28, 29). Deinde, quod negent animum vacantem corpore esse posse, quod, et qualis ejus modi animus sit et quo modo possit vacare corpore, non intellegant, ne in corpore quidem, qualis sit, intellegi, difficilisque esse cognitu, quo modo in alieno et diversae naturae corpore esse quam quo modo vacare corpore possit (cap. 22). Stoicos autem esse perabsurdos, qui animos manere dicant, cum a corpore excesserint, sed non semper, quod dent id, quod difficillimum in causa sit, posse animum manere corpore vacantem, tollant id, quod facile sit, semper eum manere (cap. 32). Neque Panaetii rationem duplicem valere, qui animos mortales velit, primum quod, quidquid nascatur, intereat, deinde quod animus saepe aeger sit; quod autem aegrum esse possit, id ab interitu non esse liberum. Nam cum de immortalitate disputetur, de mente dici, quae omni turbido motu vacet, non de iis partibus, quae obnoxiae sint aegritudini (cap. 32, 33). Quodsi animus intereat, non esse tamen, quare mortem timeamus, cum propter eam rationem,

quam supra cap. 11 attulerit, tum propter multas alias causas. Nec enim propter se timere mortem, quae plerumque sine sensu fiat, non nunquam etiam cum voluptate, sed propter discessum ab omnibus vitae bonis; ea vero esse aut opinata tantum aut tam pauca et parva, ut maiorum et magnitudinem et multitudinem obruantur, atque morte omnia mala et pericula effugi (cap. 34—36). Nullis bonis rebus carere mortuos, quod carere is demum dicatur, cui desit, quod desideret (cap. 36), sine sensu autem esse nihil habere odii tum, cum sensus ablati sit (cap. 37). Ac propterea omnem metum mortis pellendum esse, neque miseram putandum naturae mori et, ut aiunt, ante tempus, quod nullum certum vivendi spatium natura dederit, sed incertam vitae usuram (cap. 39—41). De hominatione autem et sepultura non esse laborandum, quod nihil ad mortuum pertineat (cap. 42—45), operam potius dandam esse, ut laudabilem vitam gloriosa ratione finiamus; cum esse optimam aequo animo appetendae mortis rationem (cap. 46, 47). Epitogi loco adferuntur ipsorum deorum de morte testimonia et hominum de morte pro patria appetita sententiae (cap. 47—49).

- 1 Cum defensionum laboribus senatoriisque muneri-
 1 bus aut omnino aut magna ex parte essem aliquando liberatus, rettuli me, Brute, te hortante maxime ad ea studia, quae retenta animo, remissa temporibus, longo intervallo intermissa revocavi, et cum omnium 5 artium, quae ad rectam vivendi viam perlinerent, ratio et disciplina studio sapientiae, quae philosophia dicitur, contineretur, hoc mihi Latinis litteris illustrandum putavi, non quia philosophia Graecis et litteris et doctoribus percipi non posset, sed meum 10 semper iudicium fuit omnia nostros aut invenisse per se sapientius quam Graecos aut accepta ab illis fecisse meliora, quae quidem digna statuissent, in quibus 2 elaborarent. Nam mores et instituta vitae resque domesticas ac familiaris nos profecto et melius tuemur 15 et laetius, rem vero publicam nostri maiores certe melioribus temperaverunt et institutis et legibus. Quid loquar de re militari? in qua cum virtute nostri multum valuerunt, tum plus etiam disciplina. Iam illa, quae natura, non litteris adsecuti sunt, neque cum 20

Graceia neque ulla cum gente sunt conferenda. Quae
 enim tanta gravitas, quae tanta constantia, magnitudo
 animi, probitas, fides, quae tam excellens in omni
 genere virtus in ullis fuit, ut sit cum maioribus nostris
 5 comparanda? Doctrina Graecia nos et omni littera- 3
 rum genere superabat; in quo erat facile vincere non
 repugnantes. Nam cum apud Graecos antiquissimum
 e doctis genus sit poetarum, siquidem Homerus fuit
 et Hesiodus ante Romam conditam, Archilochus
 10 regnante Romulo, serius poetice nos accepimus.
 Annis fere sex post Romam conditam Livius fabulam
 dedit C. Claudio, Caeci filio, M. Tuditano consulibus
 anno ante natum Ennium [qui fuit maior natu quam
 Plautus et Naevius]. Sero igitur a nostris poetae vel 2
 15 cogniti vel recepti. Quamquam est in Originibus
 solitos esse in epulis canere convivas ad tibicinem de
 clarorum hominum virtutibus, honorem tamen huic
 generi non fuisse declarat oratio Catonis, in qua
 obiecit ut probrum M. Nobiliori, quod is in pro-
 20 vinciam poetas duxisset; duxerat autem consul ille in
 Aetoliam, ut scimus, Ennium. Quo minus igitur hon-
 oris erat poetis, eo minora studia fuerunt, nec tamen,
 si qui magnis ingeniis in eo genere extiterunt, non
 satis Graecorum gloriae responderunt. An censemus, 4
 25 si Fabio, nobilissimo homini, laudi datum esset, quod
 pingeret, non multos etiam apud nos futuros Polycli-
 tos et Parrhasios fuisse? Honos alit artes, omnesque
 incenduntur ad studia gloria, iacentque ea semper,
 quae apud quosque improbantur. Summam eruditio-
 30 nem Graeci sitam censebant in nervorum vocumque
 cantibus; igitur et Epaminondas, princeps meo iudicio
 Graeciae, fidibus praeclare cecinisse dicitur. Themi-
 stoclesque aliquot ante annos cum in epulis recusaret
 lyram, est habitus indoctior. Ergo in Graecia musici
 35 floruerunt, discebantque id omnes, nec, qui nesciebat,
 satis excultus doctrina putabatur. In summo apud 5
 illos honore geometria fuit, itaque nihil mathematicis

inlustrius; at nos metiendi ratiocinandique utilitate huius artis terminavimus modum.

- 3 At contra oratorem celeriter complexi sumus, nec eum primo eruditum, aptum tamen ad dicendum, post autem eruditum. Nam Galbam, Africanum, Laelium 5 doctos fuisse traditum est, studiosum autem eum, qui iis aetate anteibat, Catonem, post vero Lepidum, Carbonem, Gracchos, inde ita magnos nostram ad aetatem, ut non multum aut nihil omnino Graecis cederetur. Philosophia iacuit usque ad hanc aetatem nec ullum 10 habuit lumen litterarum Latinarum; quae inlustranda et excitanda nobis est, ut, si occupati profuimus aliquid civibus nostris, prosimus etiam, si possumus, 6 otiosi. In quo eo magis nobis est elaborandum, quod multi iam esse libri Latini dicuntur scripti inconsiderate ab optimis illis quidem viris, sed non satis eruditis. Fieri autem potest, ut recte quis sentiat et id, quod sentit, polite eloqui non possit; sed mandare quenuquam litteris cogitationes suas, qui eas nec 20 disponere nec inlustrare possit nec delectatione aliqua allicere lectorem, hominis est intemperanter abutentis et otio et litteris. Itaque suos libros ipsi legunt cum suis, nec quisquam attingit praeter eos, qui eandem licentiam scribendi sibi permitti volunt. Quare si aliquid oratoriae laudis nostra attulimus industria, 25 multo studiosius philosophiae fontis aperiemus, e quibus etiam illa manabant.

- 4 7 Sed ut Aristoteles, vir summo ingenio, scientia, copia, cum motus esset Isocratis rhetoris gloria, dicere *docere* etiam coepit adulescentes et prudentiam 30 cum eloquentia iungere, sic nobis placet nec pristinum dicendi studium deponere et in hac maiore et uberiore arte versari. Hanc enim perfectam philosophiam semper iudicavi, quae de maximis quaestionibus copiose posset ornateque dicere, in quam exercitatio- 35 nem ita nos studiose dedimus, ut iam etiam scholias Graecorum more habere auderemus; ut nuper tuum

post discessum in Tusculano cum essent complures
mecum familiares, temptavi, quid in eo genere possem.
Ut enim antea declamitabam causas, quod nemo me
diutius fecit, sic haec mihi nunc senilis est decla-
5 matio. Ponere iubebam, de quo quis audire vellet;
ad id aut sedens aut ambulans disputabam. Itaque 8
dierum quinque scholas, ut Graeci appellant, in toti-
dem libros contuli. Fiebat autem ita, ut, cum is,
qui audire vellet, dixisset, quid sibi videretur, tum
10 ego contra dicerem. Haec est enim, ut scis, vetus
et Socratica ratio contra alterius opinionem disserendi.
Nam ita facillime, quid veri simillimum esset, in-
veniri posse Socrates arbitrabatur. Sed quo com-
modius disputationes nostrae explicentur, sic eas ex-
15 ponam, quasi agatur res, non quasi narretur. Ergo
ita nascetur exordium:

A. Malum mihi videtur esse mors.

5
2

M. Iisne, qui mortui sunt, an iis, quibus morien-
dum est?

20 *A.* Utrisque.

M. Est miserum igitur, quoniam malum.

A. Certe.

M. Ergo et ii, quibus evenit iam, ut morerentur,
et ii, quibus eventurum est, miseri.

25 *A.* Mihi ita videtur.

M. Nemo ergo non miser.

A. Prorsus nemo.

M. Et quidem, si tibi constare vis, omnes, qui-
cumque nati sunt eruntve, non solum miseri, sed
30 etiam semper miseri. Nam si solos eos diceres
miseros, quibus moriendum esset, neminem tu qui-
dem eorum, qui viverent, exciperes (moriendum est
enim omnibus), esset tamen miseriae finis in morte.
Quoniam autem etiam mortui miseri sunt, in misertiam
35 nascimur sempiternam. Necesse est enim miseros esse
eos, qui centum milibus annorum ante occiderunt,
vel potius omnis, quicumque nati sunt.

10 A. Ita prorsus existimo.

M. Dic, quaeso: num te illa terrent, triceps apud inferos Cerberus, Coccyti fremitus, travectio Acherontis, Mentó summam annem attingens enectús siti Tantalus? tunc illud, quod

5

Sisyphus versat
Saxum sudans nitendo neque proficit hilum?

fortasse etiam inexorabiles iudices, Minos et Rhadamanthus? apud quos nec te L. Crassus defendet nec M. Antonius nec, quoniam apud Graccos iudices res 10 agetur, poteris adhibere Demosthenen; tibi ipsi pro te erit maxima corona causa dicenda. Haec fortasse metuis et idcirco mortem censes esse sempiternum malum.

6 A. Adeone me delirare censes, ut ista esse credam?

M. An tu haec non credis?

15

A. Minime vero.

M. Male hercule narras.

A. Cur? quaeso.

M. Quia disertus esse possem, si contra ista dicerem.

20

11 A. Quis enim non in eius modi causa? aut quid negotii est haec poëtarum et pictorum portenta convincere?

M. Atqui pleni libri sunt contra ista ipsa disserentium philosophorum.

25

A. Inepte sane. Quis enim est tam excors, quem ista moveant?

M. Si ergo apud inferos miseri non sunt, ne sunt quidem apud inferos ulli.

A. Ita prorsus existimo.

30

M. Ubi sunt ergo ii, quos miseros dicis, aut quem locum incolunt? Si enim sunt, nusquam esse non possunt.

A. Ego vero nusquam esse illos puto.

M. Igitur ne esse quidem?

35

A. Prorsus isto modo, et tamen miseros ob id ipsum quidem, quia nulli sint.

M. Iam mallem Cerberum metueres quam ista tam inconsiderate diceres.

5 *A.* Quid tandem?

M. Quem esse negas, eundem esse dicis. Ubi est acumen tuum? Cum enim miserum esse dicis, tam eum, qui non sit, dicis esse.

A. Non sum ita hebes, ut istud dicam.

10 *M.* Quid dicis igitur?

A. Miserum esse verbi causa *M.* Crassum, qui illas fortunas morte dimiserit, miserum *Cn.* Pompeium, qui tanta gloria sit orbatus, omnis denique miseros, qui hac luce careant.

15 *M.* Revolveris eodem. Sint enim oportet, si miseri sunt; tu autem modo negabas eos esse, qui mortui essent. Si igitur non sunt, nihil possunt esse; ita ne miseri quidem sunt.

A. Non dico fortasse etiam, quod sentio; nam istuc ipsum, non esse, cum fueris, miserrimum puto.

M. Quid? miserius quam omnino numquam fuisse? 13 Ita, qui nondum nati sunt, miseri iam sunt, quia non sunt, et nos, si post mortem miseri futuri sumus, miseri fuimus ante, quam nati. Ego autem non com-
25 memini, ante quam sum natus, me miserum; tu si meliore memoria es, velim scire, ecquid de te recordere.

A. Ita iocaris, quasi ego dicam eos miseros, qui nati non sint, et non eos miseros, qui mortui sunt.

M. Esse ergo eos dicis.

30 *A.* Immo, quia non sint, cum fuerint, eo miseros esse.

M. Pugnancia te loqui non vides? Quid enim tam pugnat, quam non modo miserum, sed omnino quicquam esse, qui non sit? An tu egressus porta
35 Capena cum Calatini, Scipionum, Serviliorum, Metellorum sepulera vides, miseros putas illos?

A. Quoniam me verbo premis, posthac non ita

dicam, miseros esse, sed tantum miseros, ob id ipsum, quia non sint.

M. Non dicis igitur: 'Miser est M. Crassus', sed tantum: 'Miser M. Crassus'?

A. Ita plane.

14 *M.* Quasi non necesse sit, quicquid isto modo pronunties, id aut esse aut non esse! An tu dialecticis ne inbutus quidem es? In primis enim hoc traditur: omne pronuntiatum (sic enim mihi in praesentia occurrit ut appellarem *ἀξιωμα*; utar post alio, si invenero melius) — id ergo est pronuntiatum, quod est verum aut falsum. Cum igitur dicis: 'Miser M. Crassus', aut hoc dicis: 'Miser est Crassus', ut possit iudicari, verum id falsumne sit, aut nihil dicis omnino.

A. Age, iam concedo non esse miseros, qui mortui sint, quoniam extorsisti, ut faterer, qui omnino non essent, eos ne miseros quidem esse posse. Quid? qui vivimus, cum moriendum sit, nonne miseri sumus? Quae enim potest in vita esse iucunditas, cum dies et noctes cogitandum sit iam iamque esse moriendum? 20

8 *M.* Ecquid ergo intellegis, quantum mali de humana 15 condicione deieceris?

A. Quonam modo?

M. Quia, si mori etiam mortuis miserum esset, infinitum quoddam et sempiternum malum haberemus 25 in vita; nunc video calcem, ad quam cum sit decursum, nihil sit praeterea extimescendum. Sed tu mihi videris Epicharmi, acuti nec insulsi hominis ut Siculi, sententiam sequi.

A. Quam? non enim novi.

M. Dicam, si potero, Latine. Scis enim me Graece loqui in Latino sermone non plus solere quam in Graeco Latine.

A. Et recte quidem. Sed quae tandem est Epicharmi ista sententia? 35

M. *Ἐμὸρὶ μὴ θέλω, ἀλλὰ με εἶναι μὲρτuum nihili aestimo.*

A. Iam adgnosco Graecum. Sed quoniam coëgistī, ut concederem, qui mortui essent, eos miseros non esse, perlice, si potes, ut ne moriendum quidem esse miserum putem.

5 M. Iam istuc quidem nihil negotiū est, *sed maiora* 16 *molior.*

A. Quo modo hoc nihil negotiū est? aut quae sunt tandem ista maiora?

10 M. Quia, quoniam post mortem mali nihil est, ne mors quidem est malum, cui proximum tempus est post mortem, in quo mali nihil esse concedis: ita ne moriendum quidem esse malum est; id est enim per-
veniendum esse ad id, quod non esse malum con-
fitemur.

15 A. Uberius ista, quaeso. Haec enim spinosiora, prius ut confitear, me cogunt, quam ut adsentiar. Sed quae sunt ea, quae dicis te maiora moliri?

M. Ut doceam, si possim, non modo malum non esse, sed bonum etiam esse mortem.

20 A. Non postulo id quidem, aveo tamen audire. Ut enim non efficias, quod vis, tamen, mors ut malum non sit, efficias. Sed nihil te interpellabo; continen-
tem orationem audire malo.

M. Quid, si te rogavero aliquid? nonne respon- 17
25 debis?

A. Superbum id quidem est, sed, nisi quid necesse erit, malo non roges.

30 M. Geram tibi morem et ea, quae vis, ut potero, 9 explicabo, nec tamen quasi Pythius Apollo, certa ut sint et fixa, quae dixerō, sed ut homunculus unus e multis probabilis coniectura sequens. Ultra enim quo progrediar, quam ut veri similia videam, non habeo; certa dicent ii, qui et percipi ea posse dicant et se sapientis esse profitentur.

35 A. Tu, ut videtur, nos ad audiendum parati sumus.

M. Mors igitur ipsa, quae videtur notissima res 18 esse, quid sit, primum est videndum. Sunt enim qui

discessum animi a corpore putent esse mortem; sunt qui nullum censeant fieri discessum, sed una animum et corpus occidere, animumque in corpore extinguere. Qui discedere animum censent, alii statim dissipari alii diu permanere, alii semper. Quid sit porro ipse animus aut ubi aut unde, magna dissensio est. Aliis cor ipsum animus videtur, ex quo excordes, vaecordes concordisque dicuntur et Nasica ille prudens his consul Ciceronem et

Egregie cordatus homo, catus Aelius Sextus.

- 9 Empedocles animum esse censet cordi suffusum sanguinem; aliis pars quaedam cerebri visa est animi principatum tenere; aliis nec cor ipsum placet nec cerebri quandam partem esse animum, sed alii in corde, alii in cerebro dixerunt animi esse sedem et locum; animum autem alii animam, ut fere nostri (declarant nomina; nam et agere animam et efflare dicimus et animosos et bene animatos et ex animi sententia; ipse autem animus ab anima dictus est); Zenoni Stoico animus ignis videtur. Sed haec quidem, quae dixi, cor, cerebrum, animam, ignem vulgo; reliqua fere singuli, ut multo ante veteres, proxime autem Aristoxenus, musicus idemque philosophus, ipsius corporis intentionem quandam, velut in cantu et fidibus quae ἀκουσία dicitur; sic ex corporis totius natura et figura varios motus cieri
- 20 tamquam in cantu sonos. Hic ab artificio suo non recessit et tamen dixit aliquid, quod ipsum quale esset, erat multo ante et dictum et explanatum a Platone. Xenocrates animi figuram et quasi corpus negavit esse, [verum] numerum dixit esse, cuius vis, ut iam ante Pythagorae visum erat, in natura maxima esset. Eius doctor Plato triplicem finxit animum, cuius principatum, id est rationem, in capite sicut in arce posuit, et duas partes ei parere voluit, iram et cupiditatem, quas suis locis, iram in pectore, cupidi-

tatem subter praecordia, locavit. Dicaearchus autem 21
 in eo sermone, quem Corinthi habitum tribus libris
 exponit, doctorum hominum disputantium primo libro
 multos loquentis facit; duobus Pherecraten quendam
 5 Phthiotam senem, quem ait a Deucalione ortum,
 disserentem inducit nihil esse omnino animum, et
 hoc esse nomen totum inane, frustra quae animalia et
 animantis appellari, neque in homine inesse animum
 vel animam nec in bestia, vinctque omnem eam, qua
 10 vel agamus quid vel sentiamus, in omnibus corpori-
 bus vivis aequabiliter esse fusam nec separabilem a
 corpore esse, quippe quae nulla sit nec sit quicquam
 nisi corpus unum et simplex, ita figuratum, ut tem-
 peratione naturae vigeat et sentiat. Aristoteles, longe
 15 omnibus (Platonem semper excipio) praestans et in-
 genio et diligentia, cum quattuor nota illa genera
 principiorum esset complexus, e quibus omnia oreren-
 tur, quintam quandam naturam censet esse, e qua
 sit mens. Cogitare enim et providere et discere et
 20 docere et invenire aliquid et tam multa alia me-
 minisse, amare odisse, cupere timere, angi lactari,
 haec et similia eorum in horum quattuor generum
 inesse nullo putat; quintam genus adhibet vacans
 nomine et sic ipsum animum *ἐνδελέχεια* appellat
 25 novo nomine quasi quandam continuatam motionem
 et perennem.

Nisi quae me forte fugiunt, haec sunt fere de 11
 animo sententiae. Democritum enim, magnum illum
 quidem virum, sed levibus et rotundis corpuseulis
 30 efficientem animum concursu quodam fortuito, omitta-
 mus; nihil est enim apud istos, quod non atomorum
 turba conficiat. Harum sententiarum quae vera sit, 23
 deus aliqui viderit; quae veri simillima, magna
 quaestio est. Utrum igitur inter has sententias diu-
 35 dicare malumus an ad propositam redire?

A. Cuperem equidem utrumque, si posset, sed est
 difficile confundere. Quare si, ut ista non disserantur,

liberari mortis metu possumus, id agamus; sin id non potest nisi hac quaestione animorum explicata, nunc, si videtur, hoc, illud alias.

M. Quod malle te intellego, id puto esse commodius. Efficiet enim ratio, ut, quaecumque vera sit earum sententiarum, quas exposui, mors aut malum
24 non sit aut sit bonum potius. Nam si cor aut sanguis aut cerebrum est animus, certe, quoniam est corpus, interibit cum reliquo corpore; si anima est, fortasse dissipabitur; si ignis, extinguetur; si est 10 Aristoxeni harmonia, dissolvetur. Quid de Dicaearcho dicam, qui nihil omnino animum dicat esse? His sentiis omnibus nihil post mortem pertinere ad quemquam potest; pariter enim cum vita sensus amittitur; non sentientis autem, nihil est, ullam in 15 partem quod intersit. Reliquorum sententiae spem adferunt, si te hoc forte delectat, posse animos, cum e corporibus excesserint, in caelum quasi in domicilium suum pervenire.

A. Me vero delectat, idque primum ita esse velim, 20 deinde, etiamsi non sit, mihi persuaderi tamen velim.

M. Quid tibi ergo opera nostra opus est? num eloquentia Platonem superare possumus? Evolve diligenter eius eum librum, qui est de animo; amplius quod desideres, nihil erit. 25

A. Feci mehercule, et quidem saepius; sed nescio quo modo, dum lego, adsentior, cum posui librum et mecum ipse de immortalitate animorum coepi cogitare, adsensio omnis illa elabitur. -

25 *M.* Quid hoc? dasne aut manere animos post mortem aut morte ipsa interire?

A. Do vero.

M. Quid, si maneant?

A. Beatos esse concedo.

M. Sin intereant? 35

A. Non esse miseros, quoniam ne sint quidem; iam istuc coacti a te paulo ante concessimus.

M. Quo modo igitur aut cur mortem malum tibi videri dicis? quae aut beatos nos efficiet animis manentibus aut non miseros sensu carentis.

A. Expone igitur, nisi molestum est, primum, si ¹²
 5 potes, animos remanere post mortem, tum, si minus ²⁶
 id obtinebis (est enim arduum), docebis carere omni malo mortem. Ego enim istuc ipsum vereor ne malum sit, non dico carere sensu, sed carendum esse.

M. Auctoribus quidem ad istam sententiam, quam
 10 vis obtineri, uti optimis possumus, quod in omnibus
 causis et debet et solet valere plurimum, et primum
 quidem omni antiquitate, quae quo propius aberat ab
 ortu et divina progenie, hoc melius ea fortasse, quae
 erant vera, cernebat.

15 Itaque unum illud erat insitum priscis illis, quos ²⁷
 'cascos' appellat Ennius, esse in morte sensum, neque
 excessu vitae sic deleri hominem, ut funditus in-
 teriret; idque cum multis aliis rebus, tum e pontificio
 iure et e caerimoniis sepulcrorum intellegi licet, quas
 20 maximis ingeniis praediti nec tanta cura coluissent
 nec violatas tam inexpiabili religione sanxissent, nisi
 haereret in eorum mentibus mortem non interitum
 esse omnia tollentem atque delentem, sed quandam
 quasi migrationem commutationemque vitae, quae in
 25 claris viris et feminis dux in caelum soleret esse, in
 ceteris humi retineretur et permaneret tamen. Ex ²⁸
 hoc et nostrorum opinione 'Romulus in caelo cum
 diis agit aevum', ut famae adsentiens dixit Ennius,
 et apud Graecos indeque perlapsus ad nos et usque
 30 ad Oceanum Hercules tantus et tam praesens habetur
 deus; hinc Liber Semela natus eademque famae
 celebritate Tyndaridae fratres, qui non modo ad-
 iutores in proeliis victoriae populi Romani, sed etiam
 nuntii fuisse perhibentur. Quid? Ino Cadmi filia
 35 nonne *Λευκοθέα* nominata a Graecis Matuta habetur
 a nostris? quid? totum prope caelum, ne plaris per-
 sequar, nonne humano genere completum est? Si ¹³
 29

vero scrutari vetera et ex iis ea, quae scriptores Graeciae prodiderunt, eruere coner, ipsi illi maiorum gentium di qui habentur, hinc a nobis profecti in caelum reperientur. Quaere, quorum demonstrantur sepulera in Graecia, reminiscere, quoniam es initiatus, quae tradantur mysteriis; tum denique, quam hoc late pateat, intelleges. Sed qui nondum, ea quae multis post annis tractari coepta sunt, physica didicissent, tantam sibi persuaserant, quantum natura admonente cognoverant, rationes et causas rerum non tenebant, visis quibusdam saepe movebantur, iisque maxime nocturnis, ut viderentur ei, qui vita ex-
 30 cesserant, vivere. Ut porro firmissimum hoc adferri videtur, cur deos esse credamus, quod nulla gens tam fera, nemo omnium tam sit inmanis, cuius mentem non imbuerit deorum opinio (multi de dis prava sentiant; id enim vitioso more effici solet; omnes tamen esse vim et naturam divinam arbitrantur, nec vero id collocutio hominum aut consessus effecit, non institutis opinio est confirmata, non legibus; omni autem
 15 in re consensus omnium gentium lex naturae putanda est) — quis est igitur, qui suorum mortem primum non eo lugeat, quod eos orbatos vitae commodis arbitretur? Tolle hanc opinionem, luctum sustuleris. Nemo enim maeret suo incommodo; dolent fortasse
 25 et anguntur; sed illa lugubris lamentatio fletusque maerens ex eo est, quod eum, quem dileximus, vitae commodis privatum arbitramur idque sentire. Atque haec ita sentimus natura duce, nulla ratione nulla-
 14 que doctrina.

31 Maximum vero argumentum est naturam ipsam de immortalitate animorum tacitam iudicare, quod omnibus curae sunt, et maxumae quidem, quae post mortem futura sint. 'Serit arbores, quae alteri saeculo prosint', ut ait ille in Synephebis, quid spectans nisi etiam postera saecula ad se pertinere? Ergo arbores seret diligens agricola, quarum aspiciet

bacam ipse numquam; vir magnus leges, instituta,
 rem publicam non seret? Quid procreatio liberorum,
 quid propagatio nominis, quid adoptiones filiorum,
 quid testamentorum diligentia, quid ipsa sepulcrorum
 5 monumenta, elogia significant nisi nos futura etiam
 cogitare? Quid? illud num dubitas, quin specimen 32
 naturae capi deceat ex optima quaque natura? Quae
 est melior igitur in hominum genere natura quam
 eorum, qui se natos ad homines iuvandos, tutandos,
 10 conservandos arbitrantur? Abiit ad deos Hercules;
 numquam abisset, nisi, cum inter homines esset, eam
 sibi viam munivisset. Vetera iam ista et religione 15
 omnium consecrata. Quid in hac re publica tot tan-
 tosque viros ob rem publicam interfectos cogitasse
 15 arbitramur? isdemne ut finibus nomen suum, quibus
 vita, terminaretur? Nemo unquam sine magna spe
 immortalitatis se pro patria offerret ad mortem.
 Licuit esse otioso Themistocli, licuit Epaminondae, 33
 licuit, ne et vetera et externa quaeram, mihi, sed
 20 nescio quo modo inhaeret in mentibus quasi saeculorum
 quoddam augurium futurorum, idque in maximis in-
 geniis altissimisque animis et existit maxime et
 apparet facillime. Quo quidem dempto, quis tam
 esset amens, qui semper in laboribus et periculis
 25 viveret? Loquor de principibus; quid? poëtae nonne 34
 post mortem nobilitari volunt? Unde ergo illud?

Aspicite, o cives, senis Enni imaginis formam.

Illic vestrum pauxit maxima facta patrum.

Mercedem gloriae flagitat ab iis, quorum patres ad-
 30 fecerat gloria, idemque:

Nemo me laerimis decoret nec funera fletu

Fuit. Cur? voluto vivos per ora virum.

Sed quid poëtas? opifices post mortem nobilitari
 volunt. Quid enim Phidias sui similem speciem in-
 35 clusit in clupei Minervae, cum inscribere nomen non

liceret? Quid? nostri philosophi nonne in iis libris
 35 ipsis, quos scribunt de contemnenda gloria, sua nomina
 inscribunt? Quodsi omnium consensus naturae vox
 est, omnesque, qui ubique sunt, consentiunt esse ali-
 quid, quod ad eos pertineat, qui vita cesserint, nobis 5
 quoque idem existimandum est, et si, quorum aut
 ingenio aut virtute animus excellit, eos arbitramur,
 quia natura optima sint, cernere naturae vim maxime,
 veri simile est, cum optamus quisque maxime posteri-
 tati serviat, esse aliquid, cuius is post mortem sensum 10
 sit habiturus.

16 Sed ut deos esse natura opinamur, quales[que]
 36 sint, ratione cognoscimus, sic permanere animos arbi-
 tramur consensu nationum omnium, qua in sede ma-
 neant qualesque sint, ratione descendum est. Cuius 15
 ignoratio finxit inferos easque formidines, quas tu
 contempere non sine causa videbare. In terram enim
 cadentibus corporibus iisque humo tectis, e quo dictum
 est humari, sub terra censebant reliquam vitam agi
 mortuorum. Quam eorum opinionem magni errores 20
 37 consecuti sunt, quos auxerunt poëtae. Frequens enim
 consessus theatri, in quo sunt mulierculae et pueri,
 movetur audiens tam grande carmen:

Ádsum atque advenio Ácherunte víx via
 alta atque árdua

Pér speluncas sáxis structas áasperis, pen- 25
 déntibus,

Máxumis, ubi rígida constat crássa caligo
 ínferum,

tantumque valuit error, qui mihi quidem iam sub-
 latus videtur, ut, corpóra cremata cum scirent, tamen
 ea fieri apud inferos fingerent, quae sine corporibus
 nec fieri possent nec intellegi. Animos enim per se 30
 ipsos viventis non poterant mente complecti, formam
 aliquam figuramque quaerebant. Inde Homeri tota

νεκρῶν, inde ea, quae meus amicus Appius *νεκρομαν-
τεῖα* faciebat, inde in vicinia nostra Avernī lacus,

Unde animae excitantur obscura ūmbra
opertae ex ostio

Altae Acheruntis, sālso sanguine,

5 imagines mortuorum. Has tamen imagines loqui vo-
lunt, quod fieri nec sine lingua nec sine palato nec
sine faucibus, laterum, pulmonum vi et figura potest.
Nihil enim animo videre poterant, ad oculos omnia
referebant. Magni autem est ingenii sevocare mentem 35
10 a sensibus et cogitationem ab consuetudine abducere.
Itaque credo equidem etiam alios tot saeculis, sed,
quod litteris exstet, Pherecydes Syrius primum dixit
animos esse hominum sempiternos, antiquus sane;
fuit enim meo regnante gentili. Hanc opinionem
15 discipulus eius Pythagoras maxime confirmavit; qui
cum Superbo regnante in Italiam venisset, tenuit
magnam illam Graeciam cum [honore] disciplina,
tum etiam auctoritate, multaque saecula postea sic
viguit Pythagoreorum nomen, ut nulli alii docti vide-
20 rentur.

Sed redeo ad antiquos. Rationem illi sententiae 17
suae non fere reddebant, nisi quid erat numeris aut
descriptionibus explicandum. Platonem ferunt, ut 39
Pythagoreos cognosceret, in Italiam venisse et di-
25 didicisse Pythagorea omnia primumque de animorum
aeternitate non solum sensisse idem, quod Pythagoram,
sed rationem etiam attulisse. Quam, nisi quid dicis,
praetermittamus et hanc totam spem immortalitatis
relinquamus.

30 A. An tu cum me in summam expectationem
adduxeris, deseris? Errare meherecule malo cum
Platone, quem tu quanti facias scio, et quem ex tuo
ore admiror, quam cum istis vera sentire. - - -

M. Macte virtute! ego enim ipse cum eodem isto 40
35 non invitus erraverim. Num igitur dubitamus? an

- sicut pleraque? quamquam hoc quidem minime; persuadent enim mathematici terram in medio mundo sitam ad universi caeli complexum quasi puncti instar obtinere, quod *κέντρον* illi vocant; eam porro naturam esse quattuor omnia gignentium corporum, ut, quasi partita habeant inter se ac divisa momenta, terrena et umida suoapte nutu et suo pondere ad paris angulos in terram et in mare ferantur, reliquae duae partes, una ignea, altera animalis, ut illae superiores in medium locum mundi gravitate ferantur et pondere, sic hae rursum rectis lineis in caelestem locum subvolent, sive ipsa natura superiora adpetente, sive quod a gravioribus leviora natura repellantur. Quae cum constant, perspicuum debet esse animos, cum e corpore excesserint, sive illi sint animales, id est spirabiles, sive ignei, sublime ferri. Si vero aut numerus quidam est animus, quod subtiliter magis quam dilacide dicitur, aut quinta illa non nominata magis quam non intellecta natura, multo etiam integriora ac puriora sunt, ut a terra longissime se efferant. Horum igitur aliquid sit animus, ne tam vegeta mens aut in corde cerebrove aut in Empedocleo sanguine demersa iaceat.
- 18 Dicaearchum vero cum Aristoxeno, aequali et condiscipulo suo, doctos sane homines, omittamus; quorum alter ne condoluisse quidem umquam videtur, qui animum se habere non sentiat, alter ita delectatur suis cantibus, ut eos etiam ad haec transferre conetur. Harmonian autem ex intervallis sonorum nosse possumus, quorum varia compositio etiam harmonias efficit pluris; membrorum vero situs et figura corporis vacans animo quam possit harmoniam efficere, non video. Sed hic quidem, quamvis eruditus sit, sicut est, haec magistro concedat Aristoteli, canere ipse doceat. Bene enim illo Graecorum proverbio praecipitur:

Quam quisque norit artem, in hac se exerceat.

Δημόσια Κεντρικὴ Βιβλιοθήκη Βέροιας

Illam vero funditus eiciamus individuorum corporum 42
 levium et rotundorum concursionem fortuitam, quam
 tamen Democritus concalescentiam et spirabilem, id est
 animale, esse vult. Is autem animus, qui si est
 5 horum quattuor generum, ex quibus omnia constare
 dicuntur, ex inflammata anima constat, ut potissimum
 videri video Panaetio, superiora capessat necesse est.
 Nihil enim habent haec duo genera prae et supra
 semper petunt. Ita, sive dissipantur, procul a terris
 10 id evenit, sive permanent et conservant habitum suum,
 hoc etiam magis necesse est ferantur ad caelum et
 ab iis perrumpatur et dividatur crassus hic et con-
 cretus aër, qui est terrae proximus. Calidior est
 enim vel potius ardentior animus, quam est hic aër,
 15 quem modo dixi crassum atque concretum, quod ex
 eo sciri potest, quia corpora nostra terreno prin-
 cipiorum genere confecta ardore animi concalescent.
 Accedit, ut eo facilius animus evadat ex hoc aëre, 19
 43 quem saepe iam appello, eumque perrumpat, quod
 20 nihil est animo velocius; nulla est celeritas, quae
 possit cum animi celeritate contendere. Qui si per-
 manet incorruptus suique similis, necesse est ita ferat-
 ur, ut penetret et dividat omne caelum hoc, in quo
 25 caliginosum est propter exhalationes terrae. Quam
 regionem cum superavit animus naturamque sui si-
 mililem contigit et agnovit, iunctis ex anima tenui et
 ex ardore solis temperato ignibus insistit et finem
 altius se efferendi facit. Cum enim sui similem et
 30 levitatem et calorem adeptus est, tamquam paribus
 examinatus ponderibus nullam in partem movetur,
 eaque ei demum naturalis est sedes, cum ad sui
 simile penetravit; in quo nulla re regens aletur et
 sustentabitur isdem rebus, quibus astra sustentantur
 35 et aluntur. Cumque corporis facibus inflammari sole- 44
 amus ad omnis fere cupiditates eoque magis incendi,
 quod iis aemulemur, qui ea habeant, quae nos habere

- cupiamus, profecto beati erimus, cum corporibus relictis et cupiditatum et aemulationum erimus expertes; quodque nunc facimus, cum laxati curis sumus, ut spectare aliquid velimus et visere, id multo tum faciemus liberius totosque nos in contemplandis rebus 5 perspiciendisque ponemus, propterea quod et natura inest in mentibus nostris insatiabilis quaedam cupiditas veri videndi et orae ipsae locorum illorum, quo pervenerimus, quo faciliorem nobis cognitionem rerum caelestium, eo maiorem cognoscendi cupiditatem da- 10 bunt. Haec enim pulchritudo etiam in terris 'patriam' illam 'et avitam', ut ait Theophrastus, philosophiam cognitionis cupiditate incensam excitavit. Praecipue vero fruuntur ea, qui tum etiam, cum has terras incolentes circumfusi erant caligine, tamen acie 15 mentis dispicere cupiebant.
- 20 Etenim si nunc aliquid adsequi se putant, qui ostium Ponti viderunt et eas angustias, per quas penetravit ea, quae est nominata

Argó, quia Argivi in ea delecti viri 20
Vecti petebant péllem inauratam árietis,

aut ii, qui Oceani freta illa viderunt,

Europam Libyamque rapax ubi dividit unda,

- quod tandem spectaculum fore putamus, cum totam terram contueri licebit eiusque cum situm, formam, 25 circumscriptionem, tum et habitabiles regiones et rursum omni cultu propter vim frigoris aut caloris
- 46 vacantis? Nos enim ne nunc quidem oculis cernimus ea, quae videmus; neque est enim ullus sensus in corpore, sed, ut non physici solum docent, verum 30 etiam medici, qui ista aperta et patefacta viderunt, viae quasi quaedam sunt ad oculos, ad aures, ad naribus a sede animi perforatae. Itaque saepe aut cogitatione aut aliqua vi morbi impediti apertis atque integris et oculis et auribus nec videmus nec audimus, 35

ut facile intellegi possit animum et videre et audire, non eas partis, quae quasi fenestrae sint animi, quibus tamen sentire nihil queat mens, nisi id agat et adsit. Quid, quod eadem mente res dissimillimas comprehendimus, ut colorem, saporem, calorem, odorem, sonum? quae numquam quinque nuntiis animus cognosceret, nisi ad eum omnia referrentur et is omnium iudex solus esset. Atque ea profecto tum multo puriora et dilucidiora cernentur, cum, quo natura fert, liber
 10 animus pervenerit. Nam nunc quidem, quamquam 47
 foramina illa, quae patent ad animum a corpore, callidissimo artificio natura fabricata est, tamen terrenis concretisque corporibus sunt intersaepta quodam modo; cum autem nihil erit praeter animum,
 15 nulla res obiecta impedit, quo minus percipiat, quale quidque sit. Quamvis copiose haec diceremus, si res 21
 postularet, quam multa, quam varia, quanta spectacula animus in locis caelestibus esset habiturus. Quae 48
 quidem cogitans soleo saepe mirari non nullorum insolentiam philosophorum, qui naturae cognitionem admirantur eiusque inventori et principi gratias exultantes agunt eumque venerantur ut deum; liberatos enim se per eum dicunt gravissimis dominis, terrore sempiterno et diurno ac nocturno metu. Quo terrore?
 25 quo metu? quae est anus tam delira, quae timeat ista, quae vos videlicet, si physica non didicissetis, timeretis, 'Acherunsia templa alta Orci, pallida Leti, obnubila tenebris loca'? Non pudet philosophum in eo gloriari, quod haec non timeat, et quod
 30 falsa esse cognoverit? E quo intellegi potest, quam acuti natura sint, quoniam haec sine doctrina credituri fuerunt. Praeclarum autem nescio quid adepti 49
 sunt, quod didicerant se, cum tempus mortis venisset, totos esse perituros. Quod ut ita sit (nihil enim
 35 pugno), quid habet ista res aut laetabile aut gloriosum? Nec tamen mihi sane quicquam occurrit, cur non Pythagorae sit et Platonis vera sententia. Ut

enim rationem Plato nullam adferret (vide, quid homini tribuam), ipsa auctoritate me frangeret; tot autem rationes attulit, ut velle ceteris, sibi certe persuasisse videatur.

- 22 Sed plurimi contra nitantur animosque quasi capite 5
50 damnatos morte multant, neque aliud est quicquam, eorum incredibile iis animorum videatur aeternitas, nisi quod nequeunt, qualis animus sit vacans corpore, intellegere et cogitatione comprehendere. Quasi vero intellegant, qualis sit in ipso corpore, quae confor- 10
matio, quae magnitudo, qui locus, aut, si iam possent in homine vivo cerni omnia, quae nunc tecta sunt, casurusne in conspectum videatur animus, an tanta
51 sit eius tenuitas, ut fugiat aciem! Haec reputent isti, qui negant animum sine corpore se intellegere 15
posse; videbunt, quem in ipso corpore intellegant. Mihi quidem naturam animi intuenti multo difficilior occurrit cogitatio, multo obscurior, qualis animus in corpore sit tanquam alienae domui, quam qualis, cum exierit et in liberum caelum quasi domum suam 20
venerit. Nisi enim, quod numquam vidimus, id quale sit, intellegere non possumus, certe et deum ipsum et divinum animum corpore liberatum cogitatione complecti possumus. Dicaearchus quidem et Aristoxenus, quia difficilis erat animi, quid aut qualis esset, 25
intellegentia, nullum omnino animum esse dixerunt.
52 Est illud quidem vel maximum animo ipso animum videre, et nimirum hanc habet vim praeceptum Apollinis, quo monet, ut se quisque noscat. Non enim, credo, id praecipit, ut membra nostra aut staturam 30
figuramve noscamus; neque nos corpora sumus, nec ego tibi haec dicens corpori tuo dico. Cum igitur 'Nosce te' dicit, hoc dicit: 'Nosce animum tuum.' Nam corpus quidem quasi vas est aut aliquod animi receptaculum; ab animo tuo quicquid agitur, id agi- 35
tur a te. Hunc igitur nosse nisi divinum esset, non

esset hoc acrioris cuiusdam animi praeceptum tributum deo [sc. hoc se ipsum posse cognoscere].

Sed si, qualis sit animus, ipse animus nesciet, 53
 dic, quaeso, ne esse quidem se sciet, ne moveri qui-
 5 dem se? Ex quo illa ratio nata est Platonis, quae
 a Socrate est in Phaedro explicata, a me autem
 posita est in sexto libro de re publica: 'Quod semper 23
 movetur, aeternum est; quod autem motum adfert
 alicui, quodque ipsum agitur aliunde, quando finem
 10 habet motus, vivendi finem habeat necesse est. Solum
 igitur, quod se ipsum movet, quia numquam deseritur
 a se, numquam ne moveri quidem desinit; quin etiam
 ceteris, quae moventur, hic fons, hoc principium est
 movendi. Principii autem nulla est origo; nam e 54
 15 principio oriuntur omnia, ipsum autem nulla ex re
 alia nasci potest; nec enim esset id principium, quod
 gigneretur aliunde; quod si numquam oritur, ne occi-
 dit quidem umquam; nam principium extinctum nec
 ipsum ab alio renascetur nec ex se aliud creabit,
 20 siquidem necesse est a principio oriri omnia. Ita fit,
 ut motus principium ex eo sit, quod ipsum a se
 movetur; id autem nec nasci potest nec mori, vel
 concidat omne caelum omnisque natura et consistat
 necesse est nec vim ullam nanciscatur, qua a primo
 25 impulsa moveatur. Cum pateat igitur aeternum id
 esse, quod se ipsum moveat, quis est, qui hanc na-
 taram animis esse tributam neget? Inanimum est
 enim omne, quod pulsu agitur externo; quod autem
 est animal, id motu ciatur interiore et suo. Nam
 30 haec est propria natura animi atque vis; quae si est
 una ex omnibus, quae se ipsa [semper] moveat, neque
 nata certe est et aeterna est. Licet concurrant omnes 55
 plebei philosophi (sic enim ii, qui a Platone et
 Socrate et ab ea familia dissident, appellandi viden-
 35 tur), non modo nihil umquam tam eleganter explica-
 bunt, sed ne hoc quidem ipsum quam subtiliter
 conclusum sit, intellegent. Sentit igitur animus se

moveri; quod cum sentit, illud una sentit, se vi sua, non aliena moveri, nec accidere posse, ut ipse unquam a se deseratur. Ex quo efficitur aeternitas, nisi quid habes ad haec.

A. Ego vero facile sum passus ne in mentem quidem mihi aliquid contra venire; ita isti faveo sententiae.

24
56

M. Quid? illa tandem num leviora censes, quae declarant inesse in animis hominum divina quaedam? quae si cernerem quem ad modum nasci possent, 10 etiam quem ad modum interirent viderem. Nam sanguinem, bilem, pituitam, ossa, nervos, venas, omnem denique membrorum et totius corporis figuram videor posse dicere, unde concreta et quo modo facta sint; animum ipsum —, si nihil esset in eo nisi 15 id, ut per eum viveremus, tam natura putarem hominis vitam sustentari quam vitis, quam arboris; haec enim etiam dicimus vivere. Item si nihil haberet animus hominis, nisi ut appeteret aut fugeret, 20 id quoque esset ei commune cum bestiis. Habet primum memoriam, et eam infinitam rerum innumera- bilium, quam quidem Plato recordationem esse volt vitae superioris. Nam in illo libro, qui inscribitur Menon, passionem quendam Socrates interrogat quae- dam geometrica de dimensione quadrati. Ad ea sic 25 ille respondet, ut puer, et tamen ita faciles inter- rogationes sunt, ut gradatim respondens eodem per- veniat, quo si geometrica didicisset. Ex quo effici volt Socrates, ut discere nihil aliud sit nisi recordari. Quem locum multo etiam accuratius explicat in eo 30 sermone, quem habuit eo ipso die, quo excessit e vita; docet enim quemvis, qui omnium rerum rudis esse videatur, bene interroganti respondentem declarare se non tum illa discere, sed reminiscendo recognoscere, nec vero fieri ullo modo posse, ut a pueris tot rerum 35 atque tantarum insitas et quasi consignatas in animis notiones, quas *ἐννοίας* vocant, haberemus, nisi ani-

mus, ante quam in corpus intravisset, in rerum cognitione viginisset. Cumque nihil esset, ut omnibus 58 locis a Platone disseritur (nihil enim ille putat esse, quod oriatur et intereat, idque solum esse, quod 5 semper tale sit, quale est; *ἰδέαν* appellat ille, nos speciem), non potuit animus haec in corpore inclusus adgnosce, cognita attulit; ex quo tam multarum rerum cognitionis admiratio tollitur. Neque ea plane videt animus, cum repente in tam insolitum tamque 10 perturbatum domicilium immigravit, sed, cum se collegit atque recreavit, tum adgnosce illa reminiscendo. Ita nihil est aliud discere nisi recordari. Ego autem 59 maiore etiam quodam modo memoriam admiror. Quid est enim illud, quo meminimus, aut quam habet vim aut unde natam? Non quaero, quanta memoria Si- 15 monides fuisse dicatur, quanta Theodectes, quanta is, qui a Pyrrho legatus ad senatum est missus, Cineas, quanta nuper Charmadas, quanta, qui modo fuit, Scepheus Metrodorus, quanta noster Hortensius; de 20 communi hominum memoria loquor, et eorum maxime, qui in aliquo maiore studio et arte versantur; quorum quanta mens sit, difficile est existimare; ita multa meminerunt.

Quorsus igitur haec spectat oratio? Quae sit illa 25 vis et unde sit, intellegendum puto. Non est certe 60 nec cordis nec sanguinis nec cerebri nec atomorum; animae sit ignisue, nescio, nec me pudet, ut istos, fateri nescire, quod nesciam; illud, si ulla alia de re obscura adfirmare possem, sive anima sive ignis sit 30 animus, eum iurare esse divinum. Quid enim? obsecro te, terrane tibi hoc nebuloso et caliginoso caelo aut sata aut concreta videtur tanta vis memoriae? Si, quid sit hoc, non vides, at, quale sit, vides; si ne id quidem, at, quantum sit, profecto vides. Quid 61 35 igitur? utrum capacitatem aliquam in animo putamus esse, quo tamquam in aliquod vas ea, quae meminimus, infundantur? Absurdum id quidem. Qui enim

fundus aut quae talis animi figura intellegi potest aut quae tanta omnino capacitas? An inprimi quasi ceram animum putamus, et esse memoriam signatarum rerum in mente vestigia? Quae possunt verborum, quae rerum ipsarum esse vestigia, quae porro tam 5 immensa magnitudo, quae illa tam multa possit effingere? Quid? illa vis quae tandem est, quae investigat occulta, quae inventio atque cogitatio dicitur?

62 Ex hacne tibi terrena mortalique natura et caduca concreta ea videtur, aut qui primus, quod summae 10 sapientiae Pythagorae visum est, omnibus rebus imposuit nomina, aut qui dissipatos homines congregavit et ad societatem vitae convocavit, aut qui sonos vocis, qui infiniti videbantur, paucis litterarum notis terminavit, aut qui errantium stellarum cursus, praegressiones, institutiones notavit? Omnes magni, etiam 15 superiores, qui fruges, qui vestitum, qui tecta, qui cultum vitae, qui praesidia contra feras invenerunt, a quibus mansuefacti et exculi a necessariis artificibus ad elegantiora defluximus. Nam et auribus oblectatio 20 magna parta est inventa et temperata varietate et natura sonorum, et astra suspeximus cum ea, quae sunt infixae certis locis, tum illa non re, sed vocabulo errantia; quorum conversiones omnisque motus qui animo vidit, is docuit similem animum suum eius 25

63 esse, qui ea fabricatus esset in caelo. Nam cum Archimedes lunae, solis, quinque errantium motus in sphaeram inligavit, effecit idem, quod ille, qui in Timaeo mundum aedificavit, Platonis deus, ut tarditate et celeritate dissimillimos motus una regeret 30 conversio. Quod si in hoc mundo fieri sine deo non potest, ne in sphaera quidem eodem motus Archimedes sine divino ingenio potuisset imitari.

26
64 Mihi vero ne haec quidem notiora et illustriora carere vi divina videntur, ut ego aut poetam grave 35 plenumque carmen sine caelesti aliquo mentis instinctu putem fundere, aut eloquentiam sine maiore quadam

vi fluere abundantem sonantibus verbis uberibusque
sententiis. Philosophia vero, omnium mater artium,
quid est aliud nisi, ut Plato, donum, ut ego, inven-
tum deorum? Haec nos primum ad illorum cultum,
6 deinde ad ius hominum, quod situm est in generis
humani societate, tum ad modestiam magnitudinem-
que animi erudit, eademque ab animo tamquam ab
oculis caliginem dispulit, ut omnia supra infera,
prima ultima media videremus. Prorsus haec divina 65
10 mihi videtur vis, quae tot res efficiat et tantas. Quid
est enim memoria rerum et verborum? quid porro
inventio? Profecto id, quo ne in deo *quidem* quic-
quam maius intellegi potest. Non enim ambrosia
deos aut nectare aut Iuventate pocula ministrante
15 laetari arbitror, nec Homerum audio, qui Ganymeden
ab dis raptum ait propter formam, ut Iovi bibere
ministraret, non iusta causa, cur Laomedonti tanta
fieret iniuria. Fungebat haec Homerus et humana ad
deos transferebat; divina mallem ad nos. Quae autem
20 divina? Vigere, sapere, invenire, meminisse. Ergo
animus, ut ego dico, divinus est, ut Euripides dicere
audet, deus, et quidem, si deus aut anima aut ignis
est, idem est animus hominis. Nam ut illa natura
caelestis et terra vacat et umore, sic utriusque harum
25 rerum humanus animus est expers. Sin autem est
quinta quaedam natura, ab Aristotele inducta primum,
haec et deorum est et animorum. Hanc nos sen-
tentiam secuti his ipsis verbis in Consolatione [hoc]
expressimus:

30 'Animorum nulla in terris origo inveniri potest. 27
66 Nihil enim est in animis mixtum atque concretum,
aut quod ex terra natum atque fictum esse videatur,
nihil ne aut umidum quidem aut flabile aut igneam.
His enim in naturis nihil inest, quod vim memoriae,
35 mentis, cogitationis habeat, quod et praeterita teneat
et futura provideat et complecti possit praesentia,
quae sola divina sunt, nec invenietur umquam, unde

ad hominem venire possint nisi a deo. Singularis est igitur quaedam natura atque vis animi seiuncta ab his usitatis notisque naturis. Ita, quicquid est illud, quod sentit, quod sapit, quod vivit, quod viget, caeleste et divinum ob eamque rem aeternum sit necesse est. Nec vero deus ipse, qui intellegitur a nobis, alio modo intellegi potest nisi mens soluta quaedam et libera, segregata ab omni concretionē mortali, omnia sentiens et movens ipsaque praedita motu sempiterno.' Hoc e genere atque eadem e natura est humana mens. — Ubi igitur aut qualis est ista mens? — Ubi tua aut qualis? potesne dicere? an, si omnia ad intellegendum non habeo, quae habere vellem, ne iis quidem, quae habeo, mihi per te uti licebit? — Non valet tantum animus, ut se ipse videat. — At ut oculus, sic animus se non videns alia cernit. — Non videt autem, quod minimum est, formam suam. — Quamquam fortasse id quoque; sed relinquamus; vim certe, sagacitatem, memoriam, motum, celeritatem videt. Haec magna; haec divina, haec sempiterna sunt. Qua facie quidem sit aut ubi habitet, ne quaerendum quidem est.

28
88 Ut cum videmus speciem primum candoremque
caeli, dein conversionis celeritatem tantam, quantam
cogitare non possumus, tum vicissitudines dierum ac
noctium commutationesque temporum quadrupertitas
ad maturitatem frugum et ad temperationem corporum
aptas eorumque omnium moderatorem et ducem solem
lunamque accretione et deminutione luminis quasi
fastorum notantem et significantem dies, tum in
eodem orbe in duodecim partes distributo quinque
stellas ferri eosdem cursus constantissime servantis
disparibus inter se motibus nocturnamque caeli for-
mam undique sideribus ornatam, tum globum terrae
eminentem e mari, fixum in medio mundi universi
loco, duabus oris distantibus habitabilem et cultum,
quarum altera, quam nos incolimus,

Sub áxe posita ad stéllas septem, unde
hórrifer

Aquilónis stridor gélidas molitúr nives,

altera australis, ignota nobis, quam vocant Graeci
ἀντίχθονα, ceteras partis incultas, quod aut frigore 69
rigeant aut urantur calore; hic autem, ubi habitamus,
non intermittit suo tempore

Caelúm nitescere, árbores frondéscere,

Vités lactificae pámpinís pubéscere,

Ramí bacarum ubértate incurvéscere,

10 Segetés largiri frúges, florere ómnia,

Fontés scatere, herbis práta convestíri,

tum multitudinem pecudum partim ad vescendum,
partim ad cultus agrorum, partim ad vehendum, par-
tim ad corpora vestienda, hominemque ipsum quasi
15 contemplatorem caeli ac deorum cultorem atque ho-
minis utilitati agros omnis et maria parentia —: haec 70
igitur et alia innumerabilia cum cernimus, possumusne
dubitare, quin iis praesit aliquis vel effector, si haec
nata sunt, ut Platoni videtur, vel, si semper fuerunt,
20 ut Aristoteli placet, moderator tanti operis et muneris?
Sic mentem hominis, quamvis eam non videas, ut
deum non vides, tamen, ut deum adgnoscis ex operi-
bus eius, sic ex memoria rerum et inventionem et cele-
ritate motus omnique pulchritudine virtutis vim divi-
25 nam mentis adgnosco.

In quo igitur loco est? Credo equidem in capite 29
et, cur credam, adferre possum. Sed alias, ubi sit
animus, certe quidem in te est. Quae est ei natura?
Propria, puto, et sua. Sed fac igneam, fac spira-
30 bilem; nihil ad id, de quo agimus. Illud modo videto,
ut deum noris, etsi eius ignores et locum et faciem,
sic animum tibi tuum notum esse oportere, etiamsi
ignores et locum et formam. In animi autem cogni- 71
tione dubitare non possumus, nisi plane in physicis

plumbei sumus, quin nihil sit animis admixtum, nihil coneretur, nihil copulatum, nihil coagmentatum, nihil duplex. Quod cum ita sit, certe nec secerni nec dividi nec discerpi nec distrahi potest, ne interire *quidem* igitur. Est enim interitus quasi discessus et secretio ac direptus earum partium, quae ante interitum iunctione aliqua tenebantur.

His et talibus rationibus adductus Socrates nec patronum quaesivit ad iudicium capitis nec iudicibus supplex fuit adhibuitque liberam contumaciam a magnitudine animi ductam, non a superbia, et supremo vitae die de hoc ipso multa disseruit et paucis ante diebus, cum facile posset educi e custodia, noluit et tum paene in manu iam mortiferum illud tenens poculum locutus ita est, ut non ad mortem trudi, verum in caelum videretur ascendere. Ita enim censebat itaque disseruit, duas esse vias duplicesque cursus animorum e corpore excedentium. Nam qui se humanis vitiis contaminavissent et se totos libidinibus dedissent, quibus caecati vel domesticis vitiis atque flagitiis se inquinavissent vel re publica violanda fraudes inexpriabiles concepissent, iis devium quoddam iter esse, seclusum a concilio deorum; qui autem se integros castosque servavissent, quibusque fuisset minima cum corporibus contagio seseque ab iis semper sevocavissent essentque in corporibus humanis vitam imitati deorum, iis ad illos, a quibus essent profecti, 73 reditum facilem patere. Itaque commemorat, ut cygni, qui non sine causa Apollini dicati sint, sed quod ab eo divinationem habere videantur, qua providentes, quid in morte boni sit, cum cantu et voluptate moriantur, sic omnibus bonis et doctis esse faciendum. Nec vero de hoc quisquam dubitare posset, nisi idem nobis accideret diligenter de animo cogitantibus, quod iis saepe usu venit, qui cum acriter oculis deficientem solem intuerentur, ut aspectum omnino amitterent; sic mentis acies se ipsa intuens non numquam hebescit.

ob eamque causam contemplandi diligentiam amittimus. Itaque dubitans, circumspectans, haesitans, multa adversa reverens tamquam in rate in mari immenso nostra vehitur ratio. Sed haec et vetera et a Graecis. 74

5 Cato autem sic abiit e vita, ut causam moriendi nactum se esse gauderet. Vetat enim dominans ille in nobis deus iniussu hinc nos suo demigrare; cum vero causam iustam deus ipse dederit, ut tunc Socrati, nunc Catoni, saepe multis, ne ille mediis fidius vir

10 sapiens laetus ex his tenebris in lucem illam excesserit, nec tamen illa vincla carceris ruperit (leges enim vetant), sed tamquam a magistratu aut ab aliqua potestate legitima, sic a deo evocatus atque emissus exierit. Tota enim philosophorum vita, ut ait idem,

15 commentatio mortis est. Nam quid aliud agimus, ³¹
cum a voluptate, id est a corpore, cum a re fami- ⁷⁵
liari, quae est ministra et famula corporis, cum a re publica, cum a negotio omni sevocamus animum, quid, inquam, tum agimus, nisi animum ad se ipsum

20 advocamus, secum esse cogimus maximeque a corpore abducimus? Secernere autem a corpore animum equidnam aliud est nisi mori discere? Quare hoc commentemur, mihi crede, disiungamusque nos a corporibus, id est consuescamus mori. Hoc, et dum erimus in

25 terris, erit illi caelesti vitae simile, et cum illuc ex his vinclis emissi feremur, minus tardabitur cursus animorum. Nam qui in compedibus corporis semper fuerunt, etiam cum soluti sunt, tardius ingreditur, ut ii, qui ferro vinclati multos annos fuerunt. Quo

30 cum venerimus, tum denique vivemus. Nam haec quidem vita mors est, quam lamentari possem, si liberet.

A. Satis tu quidem in Consolatione es lamentatus; 76
quam cum lego, nihil malo quam has res relinquere,
35 his vero modo auditis multo magis.

M. Veniet tempus, et quidem celeriter, sive retractabis sive properabis; volat enim aetas. Tantum

autem abest ab eo, ut malum mors sit, quod tibi dudum videbatur, ut verear, ne homini nihil sit non malum aliud, certe sit nihil bonum aliud potius, si quidem vel di ipsi vel cum dis futuri sumus.

A. Quid refert?

M. Adsunt enim, qui haec non probent. Ego autem numquam ita te in hoc sermone dimittam, ulla uti ratione mors tibi videri malum possit.

77 *A.* Qui potest, cum ista cognoverim?

M. Qui possit, rogas? Catervae veniunt contra 10 dicentium, nec solum Epicureorum, quos equidem non despicio, sed nescio quo modo doctissimus quisque [contemnit], acerrime autem deliciae meae Dicaearchus contra hanc immortalitatem disseruit. Is enim tris libros scripsit, qui Lesbiaci vocantur, quod Mytilenis 15 sermo habetur, in quibus volt efficere animos esse mortalis. Stoici autem usuram nobis largiuntur tamquam cornicibus; diu mansuros aiunt animos, semper 32 negant. Num non vis igitur audire, cur, etiamsi ita sit, mors tamen non sit in malis?

A. Ut videtur; sed me nemo de immortalitate depellet.

78 *M.* Laudo id quidem, etsi nihil nimis oportet confidere. Movemur enim saepe aliquo acute concluso, labamus mutamusque sententiam clarioribus etiam in 25 rebus; in his est enim aliqua obscuritas. Id igitur si acciderit, simus armati.

A. Sane quidem, sed ne accidat, providebo.

M. Num quid igitur est causae, qui amicos nostros Stoicos dimittamus? eos dico, qui aiunt manere ani- 30 mos, cum e corpore excesserint, sed non semper.

A. Istos vero, qui, quod tota in hac causa difficillimum est, suscipiant, posse animum manere corpore vacantem, illud autem, quod non modo facile ad credendum est, sed eo concesso, quod volunt, con- 35 sequens, id non concedant, ut, cum diu permanserit, ne intreat.

M. Bene reprehendis, et se isto modo res habet. Credamus igitur Panaetio a Platone suo dissentienti? 79
 Quem enim omnibus locis divinum, quem sapientissimum, quem sanctissimum, quem Homerum philosophorum appellat, huius hanc unam sententiam de immortalitate animorum non probat. Vult enim, quod nemo negat, quicquid natum sit, interire; nasci autem animos, quod declaret eorum similitudo, qui procreantur, quae etiam in ingeniis, non solum in corporibus apparent. Alteram autem adfert rationem, nihil esse, quod doleat, quin id aegrum esse quoque possit; quod autem in morbum cadat, id etiam interiturum; dolere autem animos, ergo etiam interire. 33
 Haec refelli possunt; sunt enim ignorantis, cum de 80
 15 aeternitate animorum dicatur, de mente dici, quae omni turbido motu semper vacet, non de partibus iis, in quibus aegritudines, irae libidinesque versentur, quas is, contra quem haec dicuntur, semotas a mente et disclusas putat. Iam similitudo magis apparet in bestiis, quarum animi sunt rationis expertes; hominum autem similitudo in corporum figura magis exstat, et ipsi animi magni refert quali in corpore locati sint. Multa enim e corpore existunt, quae acuant mentem, multa, quae obtundant. Aristoteles
 20 quidem ait omnis ingeniosos melancholicos esse, ut ego me tardiorum esse non moleste feram. Enumerat multos, idque quasi constet, rationem, cur ita fiat, adfert. Quodsi tanta vis est ad habitum mentis in iis, quae gignantur in corpore (ea sunt autem, quaecumque sunt, quae similitudinem faciant), nihil necessi-
 30 tatis adfert, cur nascantur animi, similitudo. Omitto 81
 dissimilitudines. Vellem adesse posset Panaetius (vixit cum Africano); quaererem ex eo, cuius suorum similis fuisset Africani fratris nepos, facie vel patris, vita
 35 omnium perditorum ita similis, ut esset facile deterimus; cuius etiam similis P. Crassi, et sapientis et eloquentis et primi hominis, nepos multorumque

aliorum clarorum virorum, quos nihil attinet nominare, nepotes et filii. Sed quid agimus? oblitine sumus hoc nunc nobis esse propositum, cum satis de aeternitate dixissemus, ne si interirent quidem animi, quiequam mali esse in morte?

A. Ego vero memineram, sed te de aeternitate dicentem aberrare a proposito facile patiebar.

³⁴
⁸² M. Video te alte spectare et velle in caelum migrare. Spero fore ut contingat id nobis. Sed fac, ut isti volunt, animos non remanere post mortem; video nos, si ita sit, privari spe beatioris vitae; mali vero quid adfert ista sententia? Fac enim sic animum inferire, ut corpus; num igitur aliquis dolor aut omnino post mortem sensus in corpore est? Nemo id quidem dicit, etsi Democritum insinulat Epicurus, ¹⁵ Democritii negant. Ne in animo quidem igitur sensus remanet; ipse enim nusquam est. Ubi igitur malum est, quoniam nihil tertium est? an [quoniam] ipse animi discessus a corpore non fit sine dolore? Ut credam ita esse, quam est id exiguum! Sed falsum ²⁰ esse arbitror, et fit plerumque sine sensu, non nunquam etiam cum voluptate, totumque hoc leve est, ⁸³ qualecumque est; fit enim ad punctum temporis. Illud angit vel potius excruciat: discessus ab omnibus iis, quae sunt bona in vita. Vide, ne 'a malis' dici verius ²⁵ possit. Quid ego nunc lugeam vitam hominum? Vere et iure possum; sed quid necesse est, cum id agam, ne post mortem miseros nos putemus fore, etiam vitam efficere deplorando miseriorem? Fecimus hoc in eo libro, in quo nosmet ipsos, quantum potuimus, ³⁰ consolati sumus. A malis igitur mors abducit, non a bonis, verum si quaerimus. Et quidem hoc a Cyrenaico Hegesia sic copiose disputatur, ut is a rege Ptolomaco prohibitus esse dicatur illa in scholis dicere, quod multi iis auditis mortem sibi ipsi consciscerent. ³⁵
⁸⁴ Callimachi quidem epigramma in Ambraciotam Cleombrotum est, quem ait, cum ei nihil accidisset adversi,

e muro se in mare abiēcisse lecto Platonis libro. Eius autem, quem dixi, Hegesiae liber est Ἀποκαταρῶν, quo a vita quidam per inediam discedens revocatur ab amicis, quibus respondens vitae humanae enumerat incommoda. Possem idem facere, etsi minus quam ille, qui omnino vivere expedire nemini putat. Mitto alios; etiamne nobis expedit? qui et domesticis et forensibus solaciis ornamentisque privati certe si ante occidissemus, mors nos a malis, non a bonis abstraxisset.

Sit igitur aliquis, qui nihil mali habeat, nullum a fortuna vulnus acceperit. Metellus ille honoratis quattuor filiis, at quinquaginta Priamus, e quibus septendecim iusta uxore natis. In utroque eandem habuit fortuna potestatem, sed usa in altero est. Metellum enim multi filii filiae, nepotes neptes in regum inposuerunt, Priamum tanta progenie orbatum, cum in aram confugisset, hostilis manus interemit. Hic si vivis filiis incolumi regno occidisset

.. astánte ope bárbarica
Tectís caelatis, láqueatis,

utrum tandem a bonis an a malis discessisset? Tum profecto videretur a bonis. At certe ei melius evenisset, nec tam flebiliter illa canerentur:

Haec ómnia vidi inflámmari,
Priamó vi vitám evítari,
Iovis áram sanguine túrpari.

Quasi vero ista vi quicquam tam potuerit ei melius accidere! Quodsi ante occidisset, talem eventum omnino amisisset; hoc autem tempore sensum amisit malorum. Pompeio, nostro familiari, cum graviter aegrotaret Neapoli, melius est factum. Coronati Neapolitani fuerunt, nimirum etiam Puteolani, volgo ex oppidis publice gratulabantur. Ineptum sane negotium et Graeculum, sed tamen fortunatum. Utrum

igitur, si tum esset extinctus, a bonis rebus an a malis discessisset? Certe a miseris. Non enim cum socero bellum gessisset, non inparatus arma sumpsisset, non domum reliquisset, non ex Italia fugisset, non exercitu amisso nudus in servorum ferrum et manus incidisset [, non liberi defleti, non fortunae omnes a victoribus possiderentur]. Qui, si mortem tum obisset, in amplissimis fortunis occidisset, is propagatione vitae quot, quantas, quam incredibilis
 36 hausit calamitates! Haec morte effugiuntur, etiamsi non evenerunt, tamen, quia possunt evenire; sed homines ea sibi accidere posse non cogitant. Metelli sperat sibi quisque fortunam, proinde quasi aut plures fortunati sint quam infelices aut certi quicquam sit in rebus humanis aut sperare sit prudentius quam
 15 timere.

87 Sed hoc ipsum concedatur, bonis rebus homines morte privari; ergo etiam carere mortuos vitae commodis, idque esse miserum? Certe ita dicant necesse est. An potest is, qui non est, re ulla carere? Triste enim est nomen ipsum carendi, quia subicitur haec vis: habuit, non habet, desiderat, requirit, indiget. Haec, opinor, incommoda sunt carentis. Caret oculis, odiosa caecitas; liberis, orbitas. Valet hoc in vivis, mortuorum autem non modo vitae commodis, sed ne
 25 vita quidem ipsa quisquam caret. De mortuis loquor, qui nulli sunt; nos, qui sumus, num aut cornibus caremus aut pinnis? ecquis id dixerit? Certe nemo. Quid ita? Quia, cum id non habeas, quod tibi nec usu nec natura sit aptum, non careas, etiamsi sentias
 30 te non habere. Hoc premendum etiam atque etiam est argumentum confirmato illo, de quo, si mortales animi sunt, dubitare non possumus, quin tantus interitus in morte sit, ut ne minima quidem suspicio sensus relinquatur, hoc igitur probe stabilito et fixo
 35 illud exequendum est, ut sciatur, quid sit carere, ne relinquatur aliquid erroris in verbo. Carere igitur

hoc significat: egere eo, quod habere velis. Inest enim velle in carendo, nisi cum sic tamquam in febris dicitur alia quadam notione verbi. Dicitur enim alio modo etiam carere, cum aliquid non habeas et non
 5 habere te sentias, etiamsi id facile patiara. Ita carere in morte non dicitur; nec enim esset dolendum; dicitur illud: bono carere, quod est malum. Sed ne vivus quidem bono caret, si eo non indiget; sed in vivo intellegi tamen potest regno te carere (dici autem hoc
 10 in te satis subtiliter non potest, posset in Tarquinio, cum regno esset expulsus), at in mortuo ne intellegi quidem. Carere enim sentientis est, nec sensus in mortuo; ne carere quidem igitur in mortuo est.

Quamquam quid opus est in hoc philosophari,
 15 cum rem non magnopere philosophia egere videamus? Quotiens non modo doctores nostri, sed universi etiam exercitus ad non dubiam mortem concurrerunt! Quae quidem si timeretur, non L. Brutus arcens eum reditu tyrannum, quem ipse expulerat, in proelio concidisset,
 20 non cum Latinis decertans pater Decius, cum Etruscis filius, cum Pyrrho nepos se hostium telis obiecissent, non uno bello pro patria cadentis Scipiones Hispania vidisset, Paulum et Geminum Cannae, Venusia Marcellum, Litana Albinum, Lucani Gracchum. Num quis
 25 horum miser hodie? Ne tum quidem post spiritum extremum; nec enim potest esse miser quisquam sensu perempto. At id ipsum odiosum est, sine sensu esse.
 30 Odiosum, si id esset carere. Cum vero perspicuum sit nihil posse in eo esse, qui ipse non sit, quid potest esse in eo odiosum, qui nec careat nec sentiat? Quamquam hoc quidem nimis saepe, sed eo, quod in hoc inest omnis animi contractio ex metu mortis. Qui enim satis viderit, id quod est luce clarius, animo et corpore consumpto totoque animante deleta et facto
 35 interitu universo illud animal, quod fuerit, factum esse nihil, is plane perspiciet inter Hippocentaurum, qui numquam fuerit, et regem Agamemnonem nihil

interesse, nec pluris nunc facere M. Camillum hoc civile bellum, quam ego illo vivo fecerim Romam captam. Cur igitur et Camillus doleret, si haec post trecentos et quinquaginta fere annos eventura putaret, et ego doleam, si ad decem milia annorum gentem aliquam urbe nostra potituram putem? Quia tanta caritas patriae est, ut eam non sensu nostro, sed salute ipsius metiamur. Itaque non deterret sapientem mors, quae propter incertos casus cotidie imminet, propter brevitatem vitae numquam potest longe abesse, quo minus in omne tempus rei publicae suisque consulat aut posteritatem ipsam, cuius sensum habiturus non sit, ad se putet pertinere. Quare licet etiam mortalem esse animum iudicantem aeterna mori, non gloriae cupiditate, quam sensurus non sit, sed virtutis, quam necessario gloria, etiamsi tu id non agas, consequatur.

Natura vero si se sic habet, ut, quo modo initium nobis rerum omnium ortus noster adferat, sic exitum mors, ut nihil pertinet ad nos ante ortum, sic nihil post mortem pertinebit. In quo quid potest esse mali, cum mors nec ad vivos pertineat nec ad mortuos? Alteri nulli sunt, alteros non attinget. Quam qui leviolem faciunt, somni simillimam volunt esse. Quasi vero quisquam ita nonaginta annos velit vivere, ut, cum sexaginta confecerit, reliquos dormiat! ne sui quidem id velint, non modo ipse. Endymion vero, si fabulas audire volumus, ut nescio quando in Latmo obdormivit, qui est mons Cariae, nondum, opinor, est experrectus. Num igitur eum curare censes, cum Luna laboret? a qua consopitus putatur, ut eum dormientem oscularetur. Quid curet autem, qui nescit quidem? Habes somnum imaginem mortis eamque cotidie induis, et dubitas, quin sensus in morte nullus sit, cum in eius simulacro videas esse nullum sensum?

Pellantur ergo istae ineptiae paene aniles, ante

tempus mori miserum esse. Quod tandem tempus?
 naturaene? At ea quidem dedit usuram vitae tam-
 quam pecuniae nulla praestituta die. Quid est igitur,
 quod querare, si repetit, cum volt? ea enim condicione
 5 acceperas. Idem, si puer parvus occidit, aequo animo
 ferendum putant, si vero in cunis, ne querendum qui-
 dem. Atqui ab hoc acerbius exegit natura, quod de-
 derat. Nondum gustaverat, inquit, vitae suavitatem;
 hic autem iam sperabat magna, quibus frui coeperat.
 10 At id quidem in ceteris rebus melius putatur, aliquam
 partem quam nullam attingere; cur in vita secus?
 Quamquam non male ait Callimachus multo saepius
 lacrimasse Priamum quam Troilum. Eorum autem,
 qui exacta aetate moriuntur, fortuna laudatur. Cur? 94
 15 nam, reor, nullis, si vita longior daretur, posset esse
 incundior. Nihil enim est profecto homini prudentia
 dulcius, quam, ut cetera auferat, adfert certe senectus.
 Quae vero aetas longa est, aut quid omnino homini
 longum? nomen

20 Μόδο πueros, modo άδυλεςcentες ίn cursu
 a tergo ίnsequens
 Nec opinantis άdsecuta est

senectus? Sed quia ultra nihil habemus, hoc longum
 dicimus. Omnia ista, perinde ut cuique data sunt pro
 rata parte, ita aut longa aut brevia dicuntur. Apud
 25 Hypanim flavium, qui ab Europae parte in Pontam
 induit, Aristoteles ait bestiolas quasdam nasci, quae
 unum diem vivant. Ex his igitur hora octava quae
 mortua est, propecta aetate mortua est; quae vero
 occidente sole, decrepita, eo magis, si etiam solstitiali
 30 die. Confer nostram longissimam aetatem cum aeterni-
 tate; in eadem propemodum brevitatem, qua illae be-
 stiologiae, reperiuntur.

Contemnamus igitur omnis ineptias (quod enim 40
 levius huic levitati nomen imponam?) totamque vim 95
 35 bene vivendi in animi robore ac magnitudine et in

- omnium rerum humanarum contemptione ac despicientia et in omni virtute ponamus. Nam nunc quidem cogitationibus mollissimis effeminamur, ut, si ante mors adventet, quam Chaldaeorum promissa consecuti sumus, spoliati magnis quibusdam bonis, inclusi
 96 destitutique videamur. Quodsi exspectando et desiderando pendemus animis, cruciamur, angimur, pro di immortales! quam illud iter iucundum esse debet, quo confecto nulla reliqua cura, nulla sollicitudo futura sit! Quam me delectat Theramenes! quam elato
 animo est! Etsi enim flemus, cum legimus, tamen non miserabiliter vir clarus emoritur. Qui cum coniectus in carcerem triginta iussu tyrannorum venenum
 ut sitiens obduxisset, reliquum sic e poculo eiecit, ut id resonaret, quo sonitu reddito adridens 'Propino',
 15 inquit, 'hoc pulchro Critiae', qui in eum fuerat taeterrimus. Graeci enim in conviviis solent nominare, cui poculum tradituri sint. Lusit vir egregius extremo spiritu, cum iam praecordis conceptam mortem
 contineret, vereque ei, cui venenum praebiberat, mor-
 20 tem eam est auguratus, quae brevi consecuta est.
- 97 Quis hanc maximi animi aequitatem in ipsa morte laudaret, si mortem malum indicaret? † Vadit enim in eundem carcerem atque in eundem paucis post
 annis scyphum Socrates eodem scelere iudicium, quo
 25 tyrannorum Theramenes. Quae est igitur eius oratio, qua facit eum Plato usum apud iudices iam morte multatum?
- 41 'Magna me', inquit, 'spes tenet, iudices, bene mihi evenire, quod mittar ad mortem. Necesse est enim
 sit alteram de duobus, ut aut sensus omnino omnes mors auferat aut in alium quendam locum ex his
 locis morte migretur. Quam ob rem, sive sensus
 30 extinguitur morsque ei somno similis est, qui non nunquam etiam sine visis somniorum placatissimam quietem
 35 adfert, di boni, quid lucri est emori! aut quam multi dies reperiri possunt, qui tali nocti anteponantur, cui

si similis futura est perpetuitas omnis consequentis
temporis, quis me beatior? Sin vera sunt, quae di- 98
cuntur, migrationem esse mortem in eas oras, quas,
qui e vita excesserunt, incolunt, id multo iam beatius
5 est. Tene, cum ab iis, qui se iudicium numero haberi
volunt, evaseris, ad eos venire, qui vere iudices appel-
lentur, Minoem, Rhadamanthum, Aeacum, Triptole-
mum, convenireque eos, qui iuste *et* cum fide vixerint!
Haec peregrinatio mediocris vobis videri potest? Ut
10 vero conloqui cum Orpheo, Musaeo, Homero, Hesiodo
liceat, quanti tandem aestimatis? Equidem saepe
emori, si fieri posset, vellem, ut ea, quae dico, mihi
liceret invenire. Quanta delectatione autem adficerer,
cum Palamedem, cum Aiacem, cum alios iudicio iniquo
15 circumventos convenirem! Templarem etiam summi
regis, qui maximas copias duxit ad Troiam, et Ulixi
Sisyphique prudentiam, nec ob eam rem, cum haec
exquirerem, sicut hic faciebam, capite damnarer. Ne
vos quidem, indices ii, qui me absolvistis, mortem
20 timueritis. Nec enim cuiquam bono mali quicquam 99
evenire potest nec vivo nec mortuo, nec unquam eius
res a dis immortalibus neglegentur, nec mihi ipsi hoc
accidit fortuito. Nec vero ego iis, a quibus accusatus
aut a quibus condemnatus sum, habeo quod suscen-
25 seam, nisi quod mihi nocere se crediderunt. Et haec
quidem hoc modo; nihil autem melius extremo: 'Sed
tempus est', inquit, 'iam hinc abire me, ut moriar,
vos, ut vitam agatis. Utrum autem sit melius, di
immortales sciunt, hominem quidem scire arbitror
30 neminem.'

Ne ego haud paulo hunc animum malim quam 42
eorum omnium fortunas, qui de hoc iudicaverunt.
Etsi, quod praeter deos negat scire quemquam, id
scit ipse utrum sit melius; nam dixit ante; sed suum
35 illud, nihil ut adfirmet, tenet ad extremum. Nos 100
autem teneamus, ut nihil censeamus esse malum,
quod sit a natura datum omnibus, intellegamusque,

si mors malum sit, esse sempiternum malum. Nam vitae miserae mors finis esse videtur; mors si est misera, finis esse nullus potest. Sed quid ego Socratem aut Theramenem, praestantis viros virtutis et sapientiae gloria, commemoro? cum Lacedaemonius quidam, cuius ne nomen quidem proditum est, mortem tantopere contempserit, ut, cum ad eam duceretur damnatus ab ephoris et esset vultu hilari atque laeto, dixissetque ei quidam inimicus: 'Contempnisne leges Lycurgi?', responderit: 'Ego vero illi maximam gratiam habeo, qui me ea poena multaverit, quam sine mutatione et sine versura possem dissolvere.' O viram Sparta dignum! ut mihi quidem, qui tam magno animo fuerit, innocens damnatus esse videatur. Talis innumerabilis nostra civitas tulit. Sed quid duces et principes nominem, cum legiones scribat Cato saepe alacris in eum locum profectas, unde redituras se non arbitrarentur? Pari animo Lacedaemonii in Thermopylis occiderunt, in quos Simonides:

Dic, hospes, Spartae nos te hic vidisse
iacentis,

Dum sanctis patriae legibus obsequimur.

[Quid ille dux Leonidas dicit? 'Pergite animo forti, Lacedaemonii; hodie apud inferos fortasse cenabimus.' Fuit haec gens fortis, dum Lycurgi leges vigeant.] E quibus unus, cum Perses hostis in conloquio dixisset glorians: 'Solem prae iaculorum multitudine et sagittarum non videbitis', 'In umbra igitur', inquit, 'pugnabimus.' Viros commemoro; qualis tandem Lacedaemonia? quae cum filium in proclium misisset et interfectum audisset, 'Idcirco', inquit, 'genueram, ut esset, qui pro patria mortem non dubitaret occumbere'.
Esto, fortes et duri Spartiatae; magnam habet vim rei publicae disciplina. Quid? Cyrenaeum Theo-

dorum, philosophum non ignobilem, nonne miramur? eni cum Lysimachus rex crucem minaretur, 'Istis, quaeso', inquit, 'ista horribilia minitare purpuratis tuis; Theodori quidem nihil interest, humine an sublime putescat.' Cuius hoc dicto admoneor, ut aliquid etiam de humatione et sepultura dicendum existimem, rem non difficilem, iis praesertim cognitis, quae de nihil sentiendo paulo ante dicta sunt. De qua Socrates quidem quid senserit, apparet in eo libro, in quo moritur, de quo iam tam multa diximus. Cum enim de immortalitate animorum disputavisset et iam moriendi tempus urgueret, rogatus a Critone, quem ad modum sepeliri vellet, 'Multam vero', inquit, 'operam, amici, frustra consumpsi. Critoni enim nostro non persuasi me hinc avolaturum neque mei quicquam relicturum. Verum tamen, Crito, si me adsequi potueris aut sicubi nactus eris, ut tibi videbitur, sepelito. Sed, mihi crede, nemo me vestrum, cum hinc excessero, consequetur.' Praeclare id quidem, qui et amico permiserit et se ostenderit de hoc toto genere nihil laborare. Durior Diogenes, et is quidem *idem* sentiens, sed ut Cynicus asperius, proici se iussit inhumatum. Tum amici: 'Volucrisne et feris?' 'Minime vero', inquit; 'sed bacillum propter me, quo abigam, ponitote.' 'Qui poteris?' illi, 'non enim senties.' 'Quid igitur mihi ferarum laniatus oberit nihil sentienti?' Praeclare Anaxagoras, qui cum Lampsaci moreretur, quaerentibus amicis, velletne Clazomenas in patriam, si quid accidisset, auferri, 'Nihil necesse est', inquit, 'undique enim ad inferos tantundem viae est.' Totaque de ratione humationis unum tenendum est, ad corpus illam pertinere, sive occiderit animus sive vigeat. In corpore autem perspicuum est vel extincto animo vel elapso nullum residere sensum.

44 Sed plena errorum sunt omnia. Trahit Hectorem
 105 ad currum religatum Achilles; lacerari eum et sentire,
 credo, putat. Ergo hic ulciscitur, ut quidem sibi
 videtur; at illa sicut acerbissimam rem maeret:

Vidí, videre quód me passa aegérrume, 6
 Hectórem curru quádriiugo raptárier.

Quem Hectorem, aut quam diu ille erit Hector?
 Melius Accius et aliquando sapiens Achilles:

Ímmo enimvero córpus Priamo réddidi,
 Hectorem ábstuli.

Non igitur Hectora traxisti, sed corpus, quod fuerat 10
 106 Hectoris. Ecce alius exoritur e terra, qui matrem
 dormire non sinat:

Matér, te appello, tú, quae curam sómno
 suspensám levas,
 Neque té mei miseret, súrge et sepeli
 nátum —.

Haec cum pressis et flebilibus modis, qui totis theatris 16
 maestitiam inferant, concinuntur, difficile est non eos,
 qui inhumati sint, miseros indicare.

Prius quám ferae

Volucrésque —.

Metuit, ne laceratis membris minus bene utatur, ne 20
 combustis, non extimescit.

Neu rélliquias semiésas sireis dénudatis
 óssibus

Per térram sanie délibutas foéde divexárier.

107 Non intellego, quid metuat, cum tam bonos septe-
 narios fundat ad tibiam. Tenendum est igitur nihil 25
 curandum esse post mortem, cum multi inimicos etiam
 mortuos poeniuntur. Exsecratur luculentis sane ver-
 sibus apud Ennium Thyestes, primum ut naufragio

pereat Atreus. Durum hoc sane; talis enim interitus non est sine gravi sensu; illa inania:

Ipse summis saxis fixus ásperis, evísceratus,
Látère pendens, sáxa spargens tábo, sanie
et sánguine atro,

- 5 Non ipsa saxa magis sensu omni vacabunt quam ille 'latere pendens', cui se hic cruciatum censet optare. Quae essent dura, si sentiret, nulla sunt sine sensu. Illud vero perquam inane:

Néque sepulcrum, quó recipiat, hábeat portum
córporis,

- 10 Úbi remissa humana vita corpus requiescat
malis.

Vides, quanto haec in errore versentur; portum esse corporis et requiescere in sepulcro putat mortuum, magna culpa Pelopis, qui non erudierit filium nec docuerit, quatenus esset quidque curandum.

- 15 Sed quid singulorum opiniones animadvertam, 45
nationum varios errores perspicere cum liceat? Con-
diunt Aegyptii mortuos et eos servant domi, Persae
etiam cera circumlitos condunt, ut quam maxime per-
maneant diuturna corpora. Magorum mos est non
20 humare corpora suorum, nisi a feris sint ante laniata.
In Hyreania plebs publicos alit canes, optumates do-
mesticos. Nobile autem genus canum illud scimus
esse; sed pro sua quisque facultate parat, a quibus
lanietur, eamque optumam illi esse censent sepulturam.
25 Permulta alia colligit Chrysippus, ut est in omni
historia curiosus; sed ita taetra sunt quaedam, ut ea
fugiat et reformidet oratio. Totus igitur hic locus
est contemnendus in nobis, non neglegendus in nostris,
ita tamen, ut mortuorum corpora nihil sentire vivi
30 sentiamus. Quantum autem consuetudini famaeque 109
dandum sit, id curent vivi, sed ita, ut intellegant
nihil id ad mortuos pertinere.

Sed profecto mors tum aequissimo animo appetitur, cum suis se laudibus vita occidens consolari potest. Nemo parum diu vixit, qui virtutis perfectae perfecto functus est munere. Multa mihi ipsi ad mortem tempestiva fuerant, quae ntimam potuissem obire! Nihil enim iam acquirebatur, cumlata erant officia vitae, cum fortuna bella restabant. Quare si ipsa ratio minus perficiet, ut mortem negligere possimus, at vita acta perficiat, ut satis superque vixisse videamur. Quamquam enim sensus abierit, tamen suis et propriis 10 bonis laudis et gloriae, quamvis non sentiant, mortui non carent. Etsi enim nihil habet in se gloria, cur expetatur, tamen virtutem tamquam umbra sequitur.

46 Verum multitudinis iudicium de bonis si quando est, 110 magis landandum est quam illi ob eam rem beati. 15 Non possum autem dicere, quoquo modo hoc accipietur, Lycurgum, Solonem legum et publicae disciplinae carere gloria, Themistoclem, Epaminondam bellicae virtutis. Ante enim Salamina ipsam Neptunus obruet quam Salaminii tropaei memoriam, priusque Boeotia 20 Leuctra tollentur quam pugnae Leuctricae gloria. Multo autem tardius fama deseret Curium, Fabricium, Calatinum, duo Scipiones, duo Africanos, Maximum, Marcellum, Paulum, Catonem, Laelium, innumerabilis alios; quorum similitudinem aliquam qui arripuerit, 25 non eam fama populari, sed vera bonorum laude metiens fidenti animo, si ita res feret, gradietur ad mortem, in qua aut summum bonum aut nullum malum esse cognovimus. Secundis vero suis rebus volet etiam mori; non enim tam cumulus bonorum 30 iucundus esse potest quam molesta decessio. Hanc sententiam significare videtur Laconis illa vox, qui, cum Rhodius Diagoras, Olympionices nobilis, uno die duo suos filios victores Olympiae vidisset, accessit ad senem et gratulatus: 'Morere, Diagora', inquit; 35 'non enim in caelum ascensurus es.' Magna haec, et nimium fortasse, Graeci putant vel tum potius

putabant, isque, qui hoc Diagorae dixit, permagnum existimans tris Olympionicas una e domo prodire cunctari illum diutius in vita fortunae obiectum inutile putabat ipsi. Ego autem tibi quidem, quod satis
 5 esset, paucis verbis, ut mihi videbar, responderam. Concesseras enim nullo in malo mortuos esse, sed ob eam causam contendere, ut plura dicerem, quod in desiderio et luctu haec est consolatio maxima. Nostrum enim et nostra causa susceptum dolorem modice ferre
 10 debemus, ne nosmet ipsos amare videamur. Illa suspicio intolerabili dolore cruciat, si opinamur eos, quibus orbatum sumus, esse cum aliquo sensu in iis malis, quibus volgo opinantur. Hanc exequere opinionem mihi met volui radicitus eoque fui fortasse longior.
 15 A. Tu longior? non mihi quidem. Prior enim pars 47
112 orationis tuae faciebat, ut mori cuperem, posterior, ut modo non nollem, modo non laborarem; omni autem oratione illud certe perfectum est, ut mortem non ducerem in malis.

20 M. Num igitur etiam rhetorum epilogum desideramus? an hanc iam artem plane relinquimus?

A. Tu vero istam ne reliqueris, quam semper ornasti, et quidem iure; illa enim te, verum si loqui volumus, ornaverunt. Sed quinam est iste epilogus?
 25 aveo enim audire, quicquid est.

M. Deorum immortalium iudicia solent in scholis 113 proferre de morte, nec vero ea fingere ipsi, sed Herodoto auctore aliisque pluribus. Primum Argiae sacerdotis Cleobis et Biton filii praedicantur. Nota fabula
 30 est. Cum enim illam ad sollemne et statum sacrificium curru vehi ius esset satis longe ab oppido ad fanum, morarenturque iumenta, tum iuvenes ii, quos modo nominavi, veste posita corpora oleo perunxerunt, ad iugum accesserunt. Ita sacerdos advecta in fanum,
 35 cum currus esset ductus a filiis, precata a dea dicitur, ut *id* illis praemii daret pro pietate, quod maximum homini dari posset a deo; post epulatos cum matre

adulescentis somno se dedisse, mane inventos esse
 114 mortuos. Simili precatatione Trophonius et Agamedes
 usi dicuntur; qui cum Apollini Delphis templum exae-
 dificavissent, venerantes deum petiverunt mercedem
 non parvam quidem operis et laboris sui, nihil certi, 5
 sed quod esset optimum homini. Quibus Apollo se
 id daturum ostendit post eius diei diem tertium; qui
 ut inluxit, mortui sunt reperti. Iudicavisse deum
 dicunt, et eum quidem deum, cui reliqui di concessis-
 48 sent, ut praeter ceteros divinaret. Adfertur etiam
 de Sileno fabella quaedam; qui cum a Mida captus
 esset, hoc ei muneris pro sua missione dedisse scri-
 bitur: docuisse regem non nasci homini longe opti-
 115 mum esse, proximum autem quam primum mori. Qua
 est sententia in Cresphonte usus Euripides: 15

Nam nós decebat coétus celebrantis domum
 Lugère, ubi esset aliquis in lucem editus,
 Humanae vitae varia reputantis mala;
 At qui labores morte finisset gravis,
 Hunc omni amicos laude et laetitia exsequi. 20

Simile quiddam est in Consolatione Crantoris; ait enim
 Terinaeum quendam Elysium, cum graviter filii mor-
 tem maereret, venisse in psychomantium quaerentem,
 quae fuisset tantae calamitatis causa; huic in tabellis
 tris huius modi versiculos datos: 25

Ignaris homines in vita mentibus errant;
 Euthynous potitur factorum numine leto.
 Sic fuit utilius finiri ipsique tibi.

116 His et talibus auctoribus usi confirmant causam rebus
 a dis immortalibus iudicatam. Alcidas quidem, 30
 rhetor antiquus in primis nobilis, scripsit etiam lau-
 dationem mortis, quae constat ex enumeratione hu-
 manorum malorum. Cui rationes eae, quae exquisitis
 a philosophis colliguntur, defuerunt, ubertas orationis
 non defuit. Clarae vero mortes pro patria appetitae 35

non solum gloriosae rhetoribus, sed etiam beatæ
 videri solent. Repetunt ab Erechtheo, cuius etiam
 filiae cupide mortem expetiverunt pro vita civium;
 Codrum *commemorant*, qui se in medios innisit hostis
 5 veste famulari, ne posset adgnosci, si esset ornatu
 regio, quod oraculum erat datum, si rex interfectus
 esset, victrices Athenas fore. Menoeceus non praeter-
 mittitur, qui item oraculo edito largitus est patriae
 suum sanguinem. Iphigenia Aulide duci se immolan-
 10 dam iubet, 'ut hostium eliciatur suo.' Veniunt
 inde ad propiora. Harmodius in ore est et Aristogi- 49
 ton; Lacedaemonius Leonidas, Thebanus Epaminondas
 viget. Nostros non norunt, quos enumerare magnum
 est; ita sunt multi, quibus videmus optabilis mortes
 15 fuisse cum gloria.

Quae cum ita sint, magna tamen eloquentia est 117
 utendum atque ita velut superiore e loco contionan-
 dum, ut homines mortem vel optare incipiant vel
 certe timere desistant. Nam si supremus ille dies
 20 non extinctionem, sed commutationem adfert loci,
 quid optabilius? sin autem perimit ac delet omnino,
 quid melius quam in mediis vitae laboribus obdor-
 miscere et ita coniventem somno consopiri sempiterno?
 Quod si fiat, melior Ennii quam Solonis oratio. Hic
 25 enim noster:

Nemo me lacrimis decoret, inquit, nec funera
 fletu

Faxit!

At vero ille sapiens:

Mors mea ne careat lacrimis; linguamus amicis

30 Maerorem, ut celebrent funera cum gemitu.

Nos vero, si quid tale acciderit, ut a deo denuntiatum 118

videatur, ut exeamus e vita, laeti et agentes gratias

pareamus emittique nos e custodia et levare vinculis

arbitremur, ut aut in aeternam et plane in nostram

35 domum remigremus aut omni sensu molestiaeque care-

amus; sin autem nihil denuntiabitur, eo tamen simus animo, ut horribilem illum diem aliis, nobis faustum putemus nihilque in malis ducamus, quod sit vel a dis immortalibus vel a natura parente omnium constitutum. Non enim temere nec fortuito sati et creati sumus, sed profecto fuit quaedam vis, quae generi consuleret humano nec id gigneret aut aleret, quod cum exanclavisset omnes labores, tum incideret in mortis malum sempiternum; portum potius paratum nobis et perfugium putemus. Quo utinam velis passis perveni liceat! Sin reflantibus ventis reiciemur, tamen eodem paulo tardius referamur necesse est. Quod autem omnibus necesse est, idne miserum esse uni potest? Habes epilogum, ne quid praetermissum aut relictum putes.

A. Ego verò, et quidem fecit etiam iste me epilogus firmiorem.

M. Optime, inquam. Sed nunc quidem valetudini tribuamus aliquid, cras autem, et quot dies erimus in Tusculano, agamus haec et ea potissimum, quae levationem habeant aegritudinum, formidinum, cupiditatum, qui omni e philosophia est fructus uberrimus.

M. TULLII CICERONIS

TUSCULANARUM DISPUTATIONUM

AD M. BRUTUM

LIBER SECUNDUS

DE TOLERANDO DOLORE.

ARGUMENTUM.

Post cohortationem ad philosophiam diligenter colendam et Latinis illustrandam litteris (cap. 1—3) sermo in Tusculano de dolore tolerando institutus exponitur. Is ducitur ab

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας

exordio de philosophiae laudibus, et auditoris sententia de malorum finibus in dolore ponendis hoc maxime argumento refellitur, quod dedecus quam dolor maius sit malum (cap. 5). Deinde docetur omnino ne malum quidem esse dolorem. In quo primum multorum philosophorum imbecillitatem demonstrat. Aristippum enim Socraticum non dubitasse dolorem summum malum dicere, quem Epicurus secutus sit, Hieronymum autem Rhodium summum bonum posuisse in vacuitate doloris. Ceteros praeter Zenonem, Aristonem, Pyrrhonem malum putasse, Poëtas quoque ab hac opinione non abesse, quod inducant summos homines in acutis doloribus non viriliter lamentantes (cap. 6—12). Contortas vero esse eas rationes, quibus in frangendis his opinionibus utantur Stoici, easque definire aliis verbis dolorem, non tollere. Verum igitur hoc esse, dolorem opprimendum esse patientia et fortitudine, idque partim exercitatione fieri et consuetudine (cap. 13—17), partim ratione et sapientia, in quo nihil profici docet ratione Epicuri longum dolorem levem, gravem autem brevem esse censentis (cap. 18, 19). Itaque primum oportere hoc sibi quemque persuadere, nihil honestius esse ac laudabilius, ne optabilius quidem, quam ferre dolorem, deinde sibi ipsum imperare. Nam quoniam animus sit in partes tributus duas, alteram rationis participem, alteram expertem, illam huic imperare tamquam dominum servo, id est ratione coerceri temeritatem oportere. Si se turpiter gerat et gemitibus ac fletibus dedat, amicorum propinquorumque custodiis constringendam esse; sin autem firmiter sit, tamquam bonum militem admonitu revocandum esse ad dignitatem (cap. 20, 21). Intentionem etiam adhibendam esse, cuius, ut in corpore, sic in animo magna vis sit (cap. 22, 23). Contendendo etiam levare omnem laborem doloremque (cap. 24). Illud denique proponendum animo, amplitudinem animi, quae maxime emineat contemnendis doloribus, unam esse omnium rerum pulcherrimam (cap. 25, 26). Nitendum vero esse, ut aequabilis sit in omni dolore ferendo patientia (cap. 27).

Neoptolemus quidem apud Ennium 'philosophari¹ sibi' ait 'necesse esse, sed paucis; nam omnino haud placere.' Ego autem, Brute, necesse mihi quidem esse arbitror philosophari; nam quid possum, praesertim nihil agens, agere melius? sed non paucis, ut ille. Difficile est enim in philosophia pauca esse ei nota, cui non sint aut pleraque aut omnia. Nam nec pauca nisi e multis eligi possunt nec, qui pauca per-

- ceperit, non idem reliqua eodem studio persequetur.
- 2 Sed tamen in vita occupata atque, ut Neoptolemi tum erat, militari pauca ipsa multum saepe prosunt et ferunt fructus, si non tantos, quanti ex universa philosophia percipi possunt, tamen eos, quibus aliqua ex parte interdum aut cupiditate aut aegritudine aut metu liberemur; velut ex ea disputatione, quae mihi nuper habita est in Tusculano, magna videbatur mortis effecta contemptio, quae non minimum valet ad animum metu liberandam. Nam qui id, quod vitari non potest, metuit, is vivere animo quieto nullo modo potest; sed qui, non modo quia necesse est mori, verum etiam quia nihil habet mors, quod sit horrendum, mortem non timet, magnum is sibi praesidium ad beatam vitam comparat. Quamquam non sumus ignari multos studiose contra esse dicturos; quod vitare nullo modo potuimus, nisi nihil omnino scriberemus. Etenim si orationes, quas nos multitudinis iudicio probari volebamus (popularis est enim illa facultas, et effectus eloquentiae est audientium approbatio) — sed si reperiebantur non nulli, qui nihil laudarent, nisi quod se imitari posse confiderent, quemque sperandi sibi, eundem bene dicendi finem proponerent et, cum obruerentur copia sententiarum atque verborum, ieiunitatem et famem se malle quam ubertatem et copiam dicerent, unde erat exortum genus Atticorum iis ipsis, qui id sequi se profitebantur, ignotum, qui iam conticuerunt paene ab ipso foro inrasi: quid futurum putamus, cum adiutore populo, quo utebamur antea, nunc minime nos uti posse videamus? Est enim philosophia paucis contenta iudicibus, multitudinem consulto ipsa fugiens eique ipsi et suspecta et invisae, ut, vel si quis universam velit vituperare, secundo id populo facere possit, vel si in eam, quam nos maxime sequimur, conetur invadere, magna habere possit auxilia a reliquorum philosophorum disciplinis. Nos autem universae philosophiae

vituperatoribus respondimus in Hortensio, pro Academia autem quae dicenda essent, satis accurate in Academicis quattuor libris explicata arbitramur; sed tamen tantum abest, ut scribi contra nos nolumus, ut id etiam maxime optemus. In ipsa enim Graecia philosophia tanto in honore numquam fuisset, nisi doctissimorum contentionibus dissensionibusque viguisset.

Quam ob rem hortor omnis, qui facere id possunt, 5 ut huius quoque generis laudem iam languenti Graeciae eripiant et transferant in hanc urbem, sicut reliquas omnis, quae quidem erant expetendae, studio atque industria sua maiores nostri transtulerunt. Atque oratorum quidem laus ita ducta ab humili venit ad summum, ut iam, quod natura fert in omnibus fere 15 rebus, senescat brevique tempore ad nihilum ventura videatur, philosophia nascatur Latinis quidem litteris ex his temporibus, eamque nos adiuvemus nosque ipsos redargui refellique patiamur. Quod ii ferunt animo iniquo, qui certis quibusdam destinatisque sententiis quasi addicti et consecrati sunt eaque necessitate constricti, ut, etiam quae non probare soleant, 20 ea cogantur constantiae causa defendere; nos, qui sequimur probabilia nec ultra quam ad id, quod veri simile occurrit, progredi possumus, et refellere sine 25 pertinacia et refelli sine iracundia parati sumus.

Quodsi haec studia traducta erunt ad nostros, ne 6 bibliothecis quidem Graecis egebimus, in quibus multitudo infinita librorum propter eorum est multitudinem, qui scripserunt. Eadem enim dicuntur a multis, ex 30 quo libris omnia referserunt. Quod accidet etiam nostris, si ad haec studia plures confluerint. Sed eos, si possumus, excitemus, qui liberaliter eruditi adhibita etiam disserendi elegantia ratione et via philosophantur. Est enim quoddam genus eorum, qui se 37 philosophos appellari volunt, quorum dicuntur esse Latini sane multi libri; quos non contemno equidem, quippe quos numquam legerim; sed quia profitentur

ipsi illi, qui eos scribunt, se neque distincte neque
 distribute neque eleganter neque ormate scribere,
 lectionem sine ulla delectatione neglego. Quid enim
 dicant et quid sentiant ii, qui sunt ab ea disciplina,
 nemo ne mediocriter quidem doctus ignorat. Quam
 ob rem, quoniam, quem ad modum dicant, ipsi non
 laborant, cur legendi sint nisi ipsi inter se, qui idem
 8 sentiant, non intellego. Nam, ut Platonem reliquos-
 que Socraticos et deinceps eos, qui ab his profecti
 sunt, legunt omnes, etiam qui illa aut non adprobant 10
 aut non studiosissime consecretantur, Epicurum autem
 et Metrodorum non fere praeter suos quisquam in
 manus sumit, sic hos Latinos ii soli legunt, qui illa
 recte dici putant. Nobis autem videtur, quicquid
 litteris mandetur, id commendari omnium eruditorum 15
 lectioni decere; nec, si id ipsi minus consequi possu-
 mus, idcirco minus id ita faciendum esse sentimus.
 9 Itaque mihi semper Peripateticorum Academiaeque
 consuetudo de omnibus rebus in contrarias partis
 disserendi non ob eam causam solum placuit, quod 20
 aliter non posset, quid in quaque re veri simile esset,
 inveniri, sed etiam quod esset ea maxuma dicendi
 exercitatio. Qua princeps usus est Aristoteles, deinde
 eum qui secuti sunt. Nostra autem memoria Philo,
 quem nos frequenter audivimus, instituit alio tempore 25
 rhetorum praecepta tradere, alio philosophorum; ad
 quam nos consuetudinem a familiaribus nostris ad-
 ducti in Tusculano, quod datum est temporis nobis,
 in eo consumpsimus. Itaque cum ante meridiem
 dictioni operam dedissemus, sicut pridie feceramus, 30
 post meridiem in Academiam descendimus; in qua
 disputationem habitam non quasi narrantes exponimus,
 sed eisdem fere verbis, ut actum disputatumque est.
 4
 10 Est igitur ambulantibus ad hunc modum sermo
 ille nobis institutus et a tali quodam ductus exordio: 35
 A. Dicitur non potest, quam sim hesternae disputatione
 tuae delectatus vel potius adiutus. Etsi enim mihi sum

consciis numquam me nimis vitae cupidum fuisse, tamen interdum obiciebatur animo metus quidam et dolor cogitanti fore aliquando finem huius lucis et amissionem omnium vitae commodorum. Hoc genere molestiae sic, mihi crede, sum liberatus, ut nihil minus curandum putem.

M. Minime mirum id quidem. Nam efficit hoc 11 philosophia: medetur animis, inanes sollicitudines detrahit, cupiditatibus liberat, pellit timores. Sed haec eius vis non idem potest apud omnis; tum valet multum, cum est idoneam complexa naturam. 'Fortis' enim non modo 'fortuna adiuvat', ut est in vetere proverbio, sed multo magis ratio, quae quibusdam quasi praeceptis confirmat vim fortitudinis. Te natura 15 excelsum quendam videlicet et altam et humana despicientem genuit, itaque facile in animo forti contra mortem habita insedit oratio. Sed haec eadem num censes apud eos ipsos valere nisi admodum paucos, a quibus inventa, disputata, conscripta sunt? Quotus 20 enim quisque philosophorum invenitur, qui sit ita moratus, ita animo ac vita constitutus, ut ratio postulat? qui disciplinam suam non ostentationem scientiae, sed legem vitae putet? qui obtemperet ipse sibi et decretis suis pareat? Videre licet alios tanta levitate 12 et iactatione, ut iis fuerit non didicisse melius, alios pecuniae cupidos, gloriae non nullos, multos libidinum servos, ut cum eorum vita mirabiliter pugnet oratio. Quod quidem mihi videtur esse turpissimum. Ut enim, si grammaticum se professus quispiam barbare 30 loquatur, aut si absurde canat is, qui se haberi velit musicum, hoc turpior sit, quod in eo ipso peccet, cuius profitetur scientiam, sic philosophus in vitae ratione peccans hoc turpior est, quod in officio, cuius magister esse vult, labitur artemque vitae professus 45 delinquit in vita.

A. Nonne verendum est igitur, si est ita, ut dicis, 5 ne philosophiam falsa gloria exornes? Quod est enim

maius argumentum nihil eam prodesse, quam quosdam perfectos philosophos turpiter vivere?

- 13 *M.* Nullum vero id quidem argumentum est. Nam ut agri non omnes frugiferi sunt, qui coluntur, falsumque illud Accii:

Probæ etsi in segetem sũnt deteriorẽm datae
Frugẽs, tamen ipsae súapte natura énitent,

sic animi non omnes culti fructum ferunt. Atque, ut in eodem simili verser, ut ager quamvis fertilis sine cultura fructuosus esse non potest, sic sine doctrina animus; ita est utraque res sine altera debilis. Cultura autem animi philosophia est; haec extrahit vitia radicitus et praeparat animos ad satius accipiendo eaque mandat iis et, ut ita dicam, serit, quae adulta fructus uberrimos ferant. Agamus igitur, ut coepimus. Dic, si vis, de quo disputari velis.

- 14 *A.* Dolorem existimo maximum malorum omnium.

M. Etiamne maius quam dedecus?

A. Non audeo dicere id quidem, et me pudet tam cito de sententia esse deiectum.

M. Magis esset pudendum, si in sententia permaneres. Quid enim minus est dignum, quam tibi peius quicquam videri dedecore, flagitio, turpitudine? quae ut effugias, quis est non modo recusandus, sed non ultro adpetendus, subeundus, excipiendus dolor?

A. Ita prorsus existimo. Quare ne sit sane summum malum dolor, malum certe est.

M. Videsne igitur, quantum breviter admonitus de doloris terrore deieceris?

- 15 *A.* Video plane, sed plus desidero.

M. Experiar equidem; sed magna res est, animoque mihi opus est non repugnante.

A. Habebis id quidem. Ut enim heri feci, sic nunc rationem, quo ea me cumque ducet, sequar.

- 6 *M.* Primum igitur de inbecillitate multorum et de

variis disciplinis philosophorum loquar. Quorum princeps et auctoritate et antiquitate, Socraticus Aristippus, non dubitavit summum malum dolorem dicere. Deinde ad hanc enervatam muliebremque sententiam satis
 5 docilem se Epicurus praeiuit. Hunc post Rhodius Hieronymus dolore vacare summum bonum dixit; tantum in dolore duxit mali. Ceteri praeter Zenonem, Aristonem, Pyrrhonem idem fere, quod modotu, malum illud quidem, sed alia peiora. Ergo, id
 16 quod natura ipsa et quaedam generosa virtus statim respuit, ne scilicet dolorem summum malum diceres oppositoque dedecore sententia depellerere, in eo magistra vitae philosophia tot saecula permanet. Quod huic officium, quae laus, quod decus erit tanti,
 15 quod adipisci cum dolore corporis velit, qui dolorem summum malum sibi esse persuaserit? quam porro quis ignominiam, quam turpitudinem non pertulerit, ut effugiat dolorem, si id summum malum esse decreverit? quis autem non miser non modo tunc, cum
 20 premetur summis doloribus, si in his est summum malum, sed etiam cum sciet id sibi posse evenire? et quis est, cui non possit? Ita fit, ut omnino nemo esse possit beatus. Metrodorus quidem perfecte eum
 17 beatum putat, cui corpus bene constitutum sit et exploratum ita semper fore. Quis autem est iste, cui
 25 id exploratum possit esse?

Epicurus vero ea dicit, ut mihi quidem risus
 7 eaptare videatur. Adfirmat enim quodam loco, si uratur sapiens, si crucietur — exspectas fortasse, dum
 30 dicat: 'patietur, perferet, non succumbet'; magna mehercule laus et eo ipso, per quem iuravi, Hereule, digna! sed Epicuro, homini aspero et duro, non est hoc satis; in Phalaridis tauro si erit, dicet: 'Quam
 suave est, quam hoc non curo!' Suave etiam? an
 35 parum est, si non amarum? At id quidem illi ipsi, qui dolorem malum esse negant, non solent dicere, cuiquam suave esse cruciari; asperum, difficile,

odiosum, contra naturam dicunt, nec tamen malum.
 Hic, qui solum hoc malum dicit et malorum omnium
 18 extremum, sapientem censet id suave dicturum. Ego
 a te non postulo, ut dolorem eisdem verbis adicias,
 quibus Epicurus [voluptatem], homo, ut scis, volup- 5
 tarius. Ille dixerit sane idem in Phalaridis tauro,
 quod, si esset in lectulo; ego tantam vim non tribuo
 sapientiae contra dolorem. Si fortis est in perferendo,
 officio satis est; ut laetetur etiam, non postulo. Tristis
 enim res est sine dubio, aspera, amara, inimica na- 10
 19 turae, ad patiendum tolerandumque difficilis. Aspice
 Philoctetam, cui concedendum est gementi; ipsum
 enim Herculem viderat in Oeta magnitudine dolorum
 eiulantem. Nihil igitur hunc virum sagittae, quas ab
 Hercule acceperat, tum consolantur, cum 15

E víperino mórsu venae víscerum
 Venéno inbutae taétros cruciatús cient.

Itaque exclamat auxilium expetens, mori cupiens:

Heu! quí salsis fluctíbus mandet
 Me ex súblimo vertíce saxi?
 Iam iam ábsumor, confícit animam
 Vis vólneris, úlceris aéstus.

Difficile dictu videtur eum non in malo esse, et magno
 quidem, qui ita clamare cogatur.

8 Sed videamus Herculem ipsum, qui tum dolore 20
 frangebatur, cum immortalitatem ipsa morte quaerebat.
 Quas hic voces apud Sophoclem in Trachiniis edit!
 cui cum Deianira sanguine Centauri tinctam tunicam
 induisset inhaesissetque ea visceribus, ait ille:

O múlta dictu grávia, perpressu áspéra, 30
 Quae córpore exancláta atque animo pértuli!
 Nec míhi Iunónis térror inplacábilis
 Nec tántum invexit trístis Eurýstheus mali,
 Quantum úna vaecors Oénei partu édita.
 Haec me ínretivit véste furiali ínscium, 35

Quae látera inhaerens mórsu lacerat víscera
Urguénsque graviter púlmonum haurit spí-
ritus;

Iam décolorem sánguinem omnem exórruit.
Sic córpus clade horribili absumptum éx-
tabuit,

5 Ipse ínligatus péste interimor téxtili.
Hos nón hostilis d́extra, non Terra édita
Molés Gigantum, nón biformato ímpetu
Centaúrus íctus córpori inflixít meo,
Non Gráia vis, non bárbara ulla immánitas,
10 Non saéva terris géns relegata últimis,
Quas péragrans undique ómnem ecferitatem
éxpuli,

Sed féminae vir féminea interimór manu.

O nátel vere hoc nómen usurpá patri, 9

Ne me óccidentem mátris superet cáritas.

35 Huc árripe ad me mánibus abstractám piis;
Iam cernam, mene an íllam potiorém putes.
Perge, aúde, nate, inlácrima patris péstibus, 21
Miserére! Gentes nóstras flebunt miserías.

Heu! vírginalem me óre ploratum édere,

20 Quem vídit nemo ulli íngemescéntem malol
Ecféminata vírtus adflieta óccidit.

Accéde, nate, adsíste, miserandum áspice

Evísceratum córpus laceratúm patris!

Vidéte, cuncti, túque, caelestúm sator,

25 Iace, óbsecro, in me vím coruscam fúlminis!
Nunc, núnc dolorum anxíferi torquent vér-
tices,

Nunc sérpit ardor. O ánte víctricés manus,

O péctora, o terga, ó lacertorúm tori! 22

Vestróne pressu quóndam Nemeaeús leo

30 Frenéns efflavit gráviter extremum háli-
tum?

Haec d́extra Lernam taétra mactata éxetra

Pacávit? haec bicórporeum adflixít manum?

Erymánthiam haec vastíficam abiecit bé-
luam?

Haec é Tartarea ténebrica abstractúm plaga
Tricipitem eduxit Hýdra generatúm canem?

Haec ínteremit tórtu multiplicábili

Dracónem auriferam obtútu adservantem ár-
borem?

Multa ália victrix nóstra lustravít manus,
Nec quísquam e nostris spólia cepit laúdibus.

Possumusne nos contemnere dolorem, cum ipsum Her-
culem tam intoleranter dolere videamus?

- 10 Veniat Aeschylus, non poëta solum, sed etiam 10
23 Pythagoreus; sic enim accepimus. Quo modo fert
apud eum Prometheus dolorem, quem excipit ob fur-
tum Lemnium!

Unde ígnis cluet mortálibus clam

Divísus; eum doctús Prometheus

Clepsísse dolo poenásque Iovi

Fato éxpendisse suprémo.

Has igitur poenas pendens adfixus ad Caucasum dicit
haec:

Titánium suboles, sócia nostri sánguinis,

Generáta Caelo, aspícite religatum áspers

Vinctúmque saxis, návem ut horrisónó freto

Noctém paventes tímidi adnectunt návitae.

Satúrnius me sic infixit Iúppiter,

Iovísque numen Múlciberi ascivít manus.

Hos ille cuneos fábrica crudeli ínserens

Perrúpit artus; quá miser sollértia

Transvérberatus cástrum hoc Furiarum ín-
colo.

- 24 Iam tértio me quóque funestó die
Tristí ádvolutu adúncis lacerans únguibus
Iovís satelles pástu dilaniát fero.
Tum iécore ópimo fártá et satiata ádfatim

Clangórem fundit vástum et sublime ávolans
Pinnáta cauda nóstrum adulat sánguinem.

Cum véro adesum inflátu renovátumst iecur,
Tum rúrsum taetros ávida se ad pastús refert.

3 Sic hánc custodem maésti cruciatús alo,

Quae mé perenni vívum foedat míseria.

Namque, út videtis, vínclis constrictús Iovis
Arcére nequeo díram volucrem a péctore.

Sic me ípse viduus péstes excipio ánxias 25

10 Amóre mortis términum anquiréns mali,

Sed lónge a leto númine aspellór Iovis.

Atque haéc vetusta saéclis glomerata hór-
ridis

Luctífica clades nóstro infixa est córpori,

E quó liquatae sólis ardore éxciunt

15 Guttaé, quae saxa adsídue instillant Caúcasí.

Vix igitur posse videmur ita adfectum non miserum
dicere et, si hunc miserum, certe dolorem malum.

A. Tu quidem adhuc meam causam agis; sed hoc 11
mox videro, interea, unde isti versus? non enim 26

20 agnosco.

M. Dicam hercle; etenim recte requiris. Videsne
abundare me otio?

A. Quid tum?

M. Fuisti saepe, credo, cum Athenis esses, in
25 scholis philosophorum.

A. Vero, ac libenter quidem.

M. Animadvertebas igitur, etsi tum nemo erat ad-
modum copiosus, verum tamen versus ab iis admisceri
orationi.

30 A. Ac multos quidem a Dionysio Stoico.

M. Probe dicis. Sed is quasi dictata, nullo di-
lectu, nulla elegantia, Philo et proprio numero et
lecta poëmata et loco adiungebat. Itaque postquam
adamavi hanc quasi senilem declamationem, studiose

35 equidem utor nostris poëtis; sed sicubi illi defece-

- runt, verti etiam multa de Graecis, ne quo ornam-
 ento in hoc genere disputationis careret Latina oratio.
- 27 Sed videsne, poëtae quid mali adferant? Lamentantis
 inducunt fortissimos viros, molliunt animos nostros,
 ita sunt deinde dulces, ut non legantur modo, sed
 etiam ediscantur. Sic ad malam domesticam discipli-
 nam vitamque umbratilem et delicatam cum acce-
 serunt etiam poëtae, nervos omnis virtutis elidunt.
 Recte igitur a Platone eiciuntur ex ea civitate, quam
 finxit ille, cum optimos mores et optimum rei publicae
 statum exquireret. At vero nos, docti scilicet a Graecia,
 haec a pueritia legimus et ediscimus, hanc eruditionem
 liberalem et doctrinam putamus.
- 12 Sed quid poëtis iraseimur? Virtutis magistri,
 28 philosophi, inventi sunt, qui summum malum dolorem
 dicerent. At tu, adulescens, cum id tibi paulo ante
 dixisses videri, rogatus a me, etiamne maius quam
 dedecus, verbo de sententia destitisti. Roga hoc idem
 Epicurum; maius dicet esse malum medioerem dolorem
 quam maximum dedecus; in ipso enim dedecore mali
 nihil esse, nisi sequantur dolores. Quis igitur Epi-
 curum sequitur dolor, cum hoc ipsum dicat, summum
 malum esse dolorem? quo dedecus maius a philo-
 sopho nullum expecto. Quare satis mihi dedisti, cum
 respondisti maius tibi videri malum dedecus quam do-
 25 lorem. Hoc ipsum enim si tenebis, intelleges, quam
 sit obsistendum dolori; nec tam quaerendum est, dolor
 malumne sit, quam firmandus animus ad dolorem
 ferendum.
- 29 Concludunt ratiunculas Stoici, cur non sit malum; 30
 quasi de verbo, non de re laboretur. Quid me decipis,
 Zeno? Nam cum id, quod mihi horribile videtur, tu
 omnino malum negas esse, capior et scire cupio, quo
 modo id, quod ego miserrimum existimem, ne malum
 quidem sit. 'Nihil est', inquit, 'malum, nisi quod
 35 turpe atque vitiosum est.' Ad ineptias redis. Illud
 enim, quod me angebat, non eximis. Scio dolorem

non esse nequitiam; desine id me docere, hoc doce, doleam necne doleam, nihil interesse. 'Numquam quiequam', inquit, 'ad beate quidem vivendum, quod est in una virtute positum; sed est tamen reiiciendum.'

a Cur? 'Asperum est, contra naturam, difficile per-
pessu, triste, durum.'

Haec est copia verborum, quod omnes uno verbo ¹³
'malum' appellamus, id tot modis posse dicere. De- ³⁰
finis tu mihi, non tollis dolorem, cum dicis asperum,
10 contra naturam, vix quod ferri tolerarique possit; nec
mentiris; sed re succumbere non oportebat verbis
gloriantem. 'Nihil bonum, nisi quod honestum, nihil
malum, nisi quod turpe.' Optare hoc quidem est,
non docere. Illud et melius et verius, omnia, quae
15 natura aspernetur, in malis esse, quae adsciscat, in
bonis. Hoc posito et verborum concertatione sublata
tantum tamen excellet illud, quod recte amplexantur
isti, quod honestum, quod rectum, quod decorum
appellamus, quod idem interdum virtutis nomine am-
20 plectimur, ut omnia praeterea, quae bona corporis et
fortuna putantur, perexigua et minuta videantur, nec
malum ullum, ne si in unum locum quidem conlata
omnia sint, cum turpitudinis malo comparanda. Quare ³¹
si, ut initio concessisti, turpitudine peius est quam
25 dolor, nihil est plane dolor. Nam dum tibi turpe nec
dignum viro videbitur gemere, eiulare, lamentari,
frangi, debilitari dolore, dum honestas, dum dignitas,
dum decus aderit, tuque in ea intuens te continebis,
cedet profecto virtuti dolor et animi inductione lan-
30 guescet. Aut enim nulla virtus est aut contemnendus
omnis dolor. Prudentiamne vis esse, sine qua ne
intellegi quidem ulla virtus potest? Quid ergo? ea
patietur te quiequam facere nihil proficientem et
frustra laborantem, an temperantia sinet te immoderate
35 facere quiequam, an coli iustitia poterit ab homine
propter vim doloris enuntiantem commissam, prodente
conscios, multa officia relinquente? Quid? fortitudini ³²

comitibusque eius, magnitudini animi, gravitati, patientiae, rerum humanarum despicientiae quo modo respondebis? afflictusne et iacens et lamentabili voce deplorans audies: 'O virum fortem!?' Te vero ita adfectum ne virum quidem quisquam dixerit. Amittenda igitur fortitudo est aut sepeliendus dolor.

- 14 Ecquid scis igitur, si quid de Corinthiis tuis amiseris, posse habere te reliquam suppellectilem salvam, virtutem autem si unam amiseris (etsi amitti non potest virtus), sed si unam confessus eris te non
33 habere, nullam esse te habiturum? Num igitur fortem virum, num magno animo, num patientem, num gravem, num humana contemnentem potes dicere aut Philoctetam illum —? a te enim malo discedere; sed ille certe non fortis, qui iacet

15

in tecto úmido,
Quod éiulatu, quéstu, gemitu, frémitibus
Resonándo mutum flébilis vocés refert.

- Non ego dolorem dolorem esse nego (cur enim fortitudo desideraretur?), sed eum opprimi dico patientia, si modo est aliqua patientia; si nulla est, quid exornamus philosophiam aut quid eius nomine gloriosi sumus? Pungit dolor, vel fodiat sane; si nudus es, da ingulum; sin tectus 'Volcaniis armis', id est fortitudine, resiste; haec enim te, nisi ita facies, custos
34 dignitatis relinquet et deseret. Cretum quidem leges, quas sive Iuppiter sive Minos sanxit de Iovis quidem sententia, ut poëtae ferunt, itemque Lyncurgi laboribus erudiunt iuventutem, venando curréndo, esuriendo sitiendo, algendo aestuando. Spartaе vero pueri ad
30 aram sic verberibus accipiuntur,

Ut múltus e viscéribus sanguis éxeat,

non numquam etiam, ut, cum ibi essem, audiebam, ad necem; quorum non modo exclamavit unquam, sed ne ingemuit quidem. Quid ergo? hoc 35

pueri possunt, viri non poterunt? et mos valet, ratio non valebit?

Interest aliquid inter laborem et dolorem. Sunt ¹⁵
 finitima omnino, sed tamen differt aliquid. Labor est ³⁵
 5 functio quaedam vel animi vel corporis gravioris operis
 et muneris, dolor autem motus asper in corpore alienus a sensibus. Haec duo Graeci illi, quorum copiosior
 est lingua quam nostra, uno nomine appellant. Itaque
 industrios homines illi studiosos vel potius amantis
 10 doloris appellant, nos commodius laboriosos; aliud
 est enim laborare, aliud dolere. O verborum inops
 interdum, quibus abundare te semper putas, Graecia!
 Aliud, inquam, est dolere, aliud laborare. Cum varices
 secabantur C. Mario, dolebat; cum aestu magno duce-
 15 bat agmen, laborabat. Est inter haec quaedam tamen
 similitudo; consuetudo enim laborum perpersionem
 dolorum efficit faciliorem. Itaque illi, qui Graeciae ³⁶
 formam rerum publicarum dederant, corpora iuvenum
 firmari labore voluerunt. Quod Spartiatae etiam in
 20 feminas transtulerunt, quae ceteris in urbibus mollis-
 simo culta 'parietum umbris occultantur'. Illi
 autem voluerunt nihil horum simile esse

ἀπὸ Λακωνάδων παρθένων,

Quibus magis palaestra, Euróta, sol, pulvis,
 labor,

25 Milítia studio est quám fertilitas bárbara.

Ergo his laboriosis exercitationibus et dolor inter-
 currit non numquam, impelluntur, feriuntur, abiciuntur,
 cadunt, et ipse labor quasi callum quoddam obducit
 dolori.

30 Militiam vero — nostram dico, non Spartiata-¹⁶
 rum, quorum procedit agmen ad tibiam, nec adhibetur ³⁷
 ulla sine anapaestis pedibus hortatio; nostri exercitus
 primum unde nomen habeant, vides; deinde qui labor,
 quantus agminis, ferre plus dimidiati mensis cibaria,
 35 ferre, si quid ad usum velint, ferre vallum; nam

scutum, gladium, galeam in onere nostri milites non plus numerant quam umeros, lacertos, manus. Arma enim membra militis esse dicunt; quae quidem ita geruntur apte, ut, si usus fuerit, abiectis oneribus expeditis armis ut membris pugnare possint. Quid? 5 exercitatio legionum, quid? ille cursus, concursus, clamor quanti laboris est! Ex hoc ille animus in proelijs paratus ad vulnera. Adduc pari animo in-
 38 exercitatum militem, mulier videbitur. Cur tantum interest inter novum et veterem exercitum, quantum 10 experti sumus? Aetas tironum plerumque melior, sed ferre laborem, contemnere vulnus consuetudo docet. Quin etiam videmus ex acie efferri saepe saucios, et quidem rudem illum et inexercitatum quamvis levi ictu ploratus turpissimos edere; at vero 15 ille exercitatus et vetus ob eamque rem fortior medicum modo requirens, a quo obligetur:

O Pátricōles, inquit, ad vós adveniēns aúxi-
 lium et vestráas manus
 Petó, prius quam oppetó malam pestem mán-
 datam hostilí manu,
 Neque sánguís ullo pótis est pacto prófluens 20
 consistere,
 Si quí sapientiá magis vestra mórs devitari
 potest.
 Namque Aésculapí líberorum saúcii opplent
 pórticus;
 Non pótis accedi.

17 Certe Eurypylus híc quidem est. Hominem exercitum!
 39 Ubi tantum luctus continuatur, vide quam non flebi- 25
 liter respondeat, rationem etiam adferat, cur aequo
 animo sibi ferendum sit:

Qui álteri exitiúm parat,
 Eum scíre oportet síbi paratam péstem ut
 participét parem.

Abducet Patricoles, credo, ut conlocet in cubili, ut
vulnus obliget. Siquidem homo esset; sed nihil vidi
minus. Quærit enim, quid actum sit:

P. Elóquere, eloquere, rés Argivam proélio
ut se sústinet.

8 E. Non pótis eefari tántum dictis, quántum
factis súppetit

Labóris.

Quiesce igitur et vulnus adliga. Etiam si Eurypylos
posset, non posset Aesopus.

E. Úbi fortuna Hectóris nostram acrem
áciem inclinatám ..

10 et cetera explicat in dolore. Sic est enim intemperans
militaris in forti viro gloria. Ergo haec veteranus
miles facere poterit, doctus vir sapiensque non poterit?
Ille vero melius, ac non paulo quidem. Sed adhuc 40
de consuetudine exercitationis loquor, nondum de
15 ratione et sapientia. Aniculae saepe in diem biduum
aut triduum ferunt. Subduc cibum unum diem athle-
tae, Iovem Olympium, cum ipsum, cui se exercebit,
inplorabit, ferre non posse se clamabit. Consuetudinis
magna vis est. Pernoctant venatores in nive in mon-
20 tibus, uri se patiuntur Indi, pugiles caestibus con-
tusi ne ingemescunt quidem. Sed quid hos, quibus 41
Olympiorum victoria consulatus ille antiquus videtur?
gladiatores, aut perditii homines aut barbari, quas
plagas perferunt! quo modo illi, qui bene instituti
25 sunt, accipere plagam malunt quam turpiter vitare!
quam saepe apparet nihil eos malle quam vel domino
satis facere vel populo! mittunt etiam vulneribus con-
fecti ad dominos, qui quaerant, quid velint; si satis
iis factum sit, se velle decumbere. Quis mediocris
30 gladiator ingemuit, quis vultum mutavit unquam?
quis non modo stetit, verum etiam decubuit turpiter?
quis, cum decubisset, ferrum recipere iussus collum

contraxit? Tantum exercitatio, meditatio, consuetudo valet. Ergo hoc poterit

Samnis, spurcus homo, vita illa dignus
locoque,

vir natus ad gloriam ullam partem animi tam mollem habebit, quam non meditatione et ratione conroboret? Crudele gladiatorum spectaculum et inhumanum non nullis videri solet, et haud scio an ita sit, ut nunc fit. Cum vero sontes ferro depugnabant, auribus fortasse multae, oculis quidem nulla poterat esse fortior contra dolorem et mortem disciplina.

18 De exercitatione et consuetudine et commentatione
42 dixi; age, sis, nunc de ratione videamus, nisi quid vis ad haec.

A. Egone ut te interpellem? ne hoc quidem vellem; ita me ad credendum tua ducit oratio.

M. Sitne igitur malum dolere necne, Stoici viderint, qui contortulis quibusdam et minutis conclusiunculis nec ad sensus permanantibus effici volunt non esse malum dolorem. Ego illud, quicquid sit, tantum esse, quantum videatur, non puto, falsaue eius visione et specie moveri homines dico vehementius, doloremque omnem esse tolerabilem. Unde igitur ordiar? an eadem breviter attingam, quae modo dixi, quo facilius oratio progredi possit longius? Inter omnis igitur hoc constat, nec doctos homines solum, sed etiam indoctos, virorum esse fortium et magnanimorum et patientium et humana vincentium toleranter dolorem pati; nec vero quisquam fuit, qui eum, qui ita pateretur, non laudandum putaret. Quod ergo et postulatur a fortibus et laudatur, cum fit, id aut ex-
43
44
45
46
47
48
49
50
51
52
53
54
55
56
57
58
59
60
61
62
63
64
65
66
67
68
69
70
71
72
73
74
75
76
77
78
79
80
81
82
83
84
85
86
87
88
89
90
91
92
93
94
95
96
97
98
99
100
101
102
103
104
105
106
107
108
109
110
111
112
113
114
115
116
117
118
119
120
121
122
123
124
125
126
127
128
129
130
131
132
133
134
135
136
137
138
139
140
141
142
143
144
145
146
147
148
149
150
151
152
153
154
155
156
157
158
159
160
161
162
163
164
165
166
167
168
169
170
171
172
173
174
175
176
177
178
179
180
181
182
183
184
185
186
187
188
189
190
191
192
193
194
195
196
197
198
199
200
201
202
203
204
205
206
207
208
209
210
211
212
213
214
215
216
217
218
219
220
221
222
223
224
225
226
227
228
229
230
231
232
233
234
235
236
237
238
239
240
241
242
243
244
245
246
247
248
249
250
251
252
253
254
255
256
257
258
259
260
261
262
263
264
265
266
267
268
269
270
271
272
273
274
275
276
277
278
279
280
281
282
283
284
285
286
287
288
289
290
291
292
293
294
295
296
297
298
299
300
301
302
303
304
305
306
307
308
309
310
311
312
313
314
315
316
317
318
319
320
321
322
323
324
325
326
327
328
329
330
331
332
333
334
335
336
337
338
339
340
341
342
343
344
345
346
347
348
349
350
351
352
353
354
355
356
357
358
359
360
361
362
363
364
365
366
367
368
369
370
371
372
373
374
375
376
377
378
379
380
381
382
383
384
385
386
387
388
389
390
391
392
393
394
395
396
397
398
399
400
401
402
403
404
405
406
407
408
409
410
411
412
413
414
415
416
417
418
419
420
421
422
423
424
425
426
427
428
429
430
431
432
433
434
435
436
437
438
439
440
441
442
443
444
445
446
447
448
449
450
451
452
453
454
455
456
457
458
459
460
461
462
463
464
465
466
467
468
469
470
471
472
473
474
475
476
477
478
479
480
481
482
483
484
485
486
487
488
489
490
491
492
493
494
495
496
497
498
499
500
501
502
503
504
505
506
507
508
509
510
511
512
513
514
515
516
517
518
519
520
521
522
523
524
525
526
527
528
529
530
531
532
533
534
535
536
537
538
539
540
541
542
543
544
545
546
547
548
549
550
551
552
553
554
555
556
557
558
559
560
561
562
563
564
565
566
567
568
569
570
571
572
573
574
575
576
577
578
579
580
581
582
583
584
585
586
587
588
589
590
591
592
593
594
595
596
597
598
599
600
601
602
603
604
605
606
607
608
609
610
611
612
613
614
615
616
617
618
619
620
621
622
623
624
625
626
627
628
629
630
631
632
633
634
635
636
637
638
639
640
641
642
643
644
645
646
647
648
649
650
651
652
653
654
655
656
657
658
659
660
661
662
663
664
665
666
667
668
669
670
671
672
673
674
675
676
677
678
679
680
681
682
683
684
685
686
687
688
689
690
691
692
693
694
695
696
697
698
699
700
701
702
703
704
705
706
707
708
709
710
711
712
713
714
715
716
717
718
719
720
721
722
723
724
725
726
727
728
729
730
731
732
733
734
735
736
737
738
739
740
741
742
743
744
745
746
747
748
749
750
751
752
753
754
755
756
757
758
759
760
761
762
763
764
765
766
767
768
769
770
771
772
773
774
775
776
777
778
779
780
781
782
783
784
785
786
787
788
789
790
791
792
793
794
795
796
797
798
799
800
801
802
803
804
805
806
807
808
809
810
811
812
813
814
815
816
817
818
819
820
821
822
823
824
825
826
827
828
829
830
831
832
833
834
835
836
837
838
839
840
841
842
843
844
845
846
847
848
849
850
851
852
853
854
855
856
857
858
859
860
861
862
863
864
865
866
867
868
869
870
871
872
873
874
875
876
877
878
879
880
881
882
883
884
885
886
887
888
889
890
891
892
893
894
895
896
897
898
899
900
901
902
903
904
905
906
907
908
909
910
911
912
913
914
915
916
917
918
919
920
921
922
923
924
925
926
927
928
929
930
931
932
933
934
935
936
937
938
939
940
941
942
943
944
945
946
947
948
949
950
951
952
953
954
955
956
957
958
959
960
961
962
963
964
965
966
967
968
969
970
971
972
973
974
975
976
977
978
979
980
981
982
983
984
985
986
987
988
989
990
991
992
993
994
995
996
997
998
999
1000

viro virtus; viri autem propria maxime est fortitudo, cuius munera duo sunt maxima, mortis dolorisque contemptio. Utendum est igitur his, si virtutis compotes, vel potius si viri volumus esse, quoniam a
 5 viris virtus nomen est mutuata. Quaeres fortasse, quo modo, et recte; talem enim medicinam philosophia profitetur.

Venit Epicurus, homo minime malus vel potius
 19 vir optimus; tantum monet, quantum intellegit. 'Ne-
 41 glege', inquit, 'dolorem.' Quis hoc dicit? Idem, qui dolorem summum malum. Vix satis constanter. Audiamus. 'Si summus dolor est', inquit, 'brevem necesse est esse.'

Iteradum eadem ista mihi!

15 non enim satis intellego, quid summum dicas esse, quid breve. 'Summum, quo nihil sit superius, breve, quo nihil brevius. Contemno magnitudinem doloris, a qua me brevitatis temporis vindicabit ante paene, quam venerit.' Sed si est tantus dolor, quantus Phi-
 20 loctetae? 'Bene plane magnus mihi quidem videtur, sed tamen non summus; nihil enim dolet nisi pes; possunt oculi, potest caput, latera, pulmones, possunt omnia. Longe igitur abest a summo dolore. Ergo, inquit, dolor diuturnus habet laetitiae plus quam
 25 molestiae.' Nunc ego non possum tantum hominem 45 nihil sapere dicere, sed nos ab eo derideri puto. Ego summum dolorem ('summum' autem dico, etiamsi decem atomis est maior alius) non continuo esse dico brevem multosque possum bonos viros no-
 30 minare, qui complures annos doloribus podagrae crucientur maximis. Sed homo catus numquam terminat nec magnitudinis nec diuturnitatis modum, ut sciam, quid summum dicat in dolore, quid breve in tempore. Omittamus hunc igitur nihil prorsus di-
 35 centem cogamusque confiteri non esse ab eo doloris remedia quaerenda, qui dolorem malorum omnium

maximum dixerit, quamvis idem forticulum se in terminibus et in stranguria sua praebeat. Aliunde igitur est quaerenda medicina, et maxime quidem, si, quid maxime consentaneum sit, quaerimus, ab iis, quibus, quod honestum sit, summum bonum, quod 5 turpe, summum videtur malum. His tu praesentibus genere et iactare te non audebis profecto; loquetur enim eorum voce Virtus ipsa tecum:

20 46 Tunc, cum pueros Lacedaemone, adolescentis Olympiae, barbaros in harena videris excipientis gravissimas plagas et ferentis silentio, si te forte dolor aliquis pervellerit, exclamabis ut mulier, non constanter et sedate feres? — Fieri non potest; natura non patitur. — Audio. Pueri ferunt gloria ducti, ferunt pudore alii, multi metu, et tamen veremur, ut 15 hoc, quod a tam multis et quod tot locis perferatur, natura patiatur? Illa vero non modo patitur, verum etiam postulat; nihil enim habet praestantius, nihil, quod magis expetat quam honestatem, quam laudem, quam dignitatem, quam decus. Hisce ego pluribus 20 nominibus unam rem declarari volo, sed utor, ut quam maxime significem, pluribus. Volo autem dicere illud homini longe optimum esse, quod ipsum sit optandum per se, a virtute profectum vel in ipsa virtute situm, sua sponte laudabile, quod quidem citius 25 dixerim solum quam non summum bonum. Atque ut haec de honesto, sic de turpi contraria, nihil tam taetrum, nihil tam aspernandum, nihil homine indignius.

47 Quod si tibi persuasum est (principio enim dixisti plus in dedecore mali tibi videri quam in dolore), reliquum est, ut tute tibi imperes; quamquam hoc nescio quo modo dicitur, quasi duo simus, ut alter imperet, 21 alter pareat; non inscite tamen dicitur. Est enim animus in partis tributus duas, quarum altera rationis est particeps, altera expers. Cum igitur praecipitur, ut nobismet ipsis imperemus, hoc praecipitur, ut ratio 35

coërceat temeritatem. Est in animis omnium fere natura molle quiddam, demissum, humile, enervatum quodam modo et languidum. Si nihil esset aliud, nihil esset homine deformius; sed praesto est domina omnium et regina ratio, quae conixa per se et progressa longius fit perfecta virtus. Haec ut imperet illi parti animi, quae oboedire debet, id videndum est viro. ‘Quonam modo?’ inquires. Vel ut dominus 48 servo vel ut imperator militi vel ut parens filio. Si turpissime se illa pars animi geret, quam dixi esse mollem, si se lamentis muliebriter lacrimisque dedet, vinciat et constringatur amicorum propinquorumque custodiis; saepe enim videmus fractos pudore, qui ratione nulla vincerentur. Ergo hos quidem ut famulos 49 vinculis prope atque custodia, qui autem erunt firmiores nec tamen robustissimi, hos admonitu oportebit ut bonos milites revocatos dignitatem tueri. Non nimis in Niptris ille sapientissimus Graeciae saucius lamentatur vel modice potius:

40 Pedetémptim, inquit, et sedatô nîsu,
Ne súccussu arripiát maior
Dolor.

Pacuvius hoc melius quam Sophocles (apud illum 49 enim perquam flebiliter Ulixes lamentatur in vulnere); tamen huic leviter gementi illi ipsi, qui ferunt saucium, 50 personae gravitatem intuentes non dubitant dicere:

Tu quoque, Ulixes, quamquám graviter
Cernímus íctum, nimis paéne ánimo es
Mollí, qui consuetús in armis
30 Aevom ágere.....

Intellegit poëta prudens ferendi doloris consuetudinem esse non contemnendam magistram. Atque ille non 50 immoderate magno in dolore:

Retínéte, tenete! opprímit úlcus;
35 Nudáte! heu miserum me! éxerucior.

Incipit labi, deinde ilico desinit:

Operíte, abscedite, iám tandem
Mittíte; nam attrectata ét quassu
Saevum ámplificatis dolórem.

Videsne, ut obmutuerit non sedatus corporis, sed castigatus animi dolor? Itaque in extremis Niptris alios quoque obiurgat, idque moriens:

Cónqueri fortúnam adversam, nón lamen-
tári decet.
Íd viri est offícium, fletus muliebri ingenio
ádditus.

Huius animi pars illa mollior rationi sic paruit, ut severo imperatori miles pudens.

22 51 In quo vero erit perfecta sapientia (quem adhuc nos quidem vidimus neminem; sed philosophorum sententiis, qualis hic futurus sit, si modo aliquando fuerit, exponitur), is igitur sive ea ratio, quae erit in eo perfecta atque absoluta, sic illi parti imperabit inferiori, ut iustus parens probis filiis; nutu, quod volet, conficiet, nullo labore, nulla molestia; eriget ipse se, suscitabit, instruet, armabit, ut tamquam hosti sic obsistat dolori. Quae sunt ista arma? Contentio, confirmatio sermoque intumus, cum ipse secum:
52 'Cave tarpe quicquam, languidum, non virile.' Obversentur species honestae verae; Zeno proponatur Eleates, qui perpressus est omnia potius, quam conscios delendae tyramidis indicaret; de Anaxarcho Democritio cogitetur, qui cum Cypri in manus Timocreonis regis incidisset, nullum genus supplicii deprecatus est neque recusavit. Calanus Indus, indoctus ac barbarus, in radicibus Caucasi natus, sua voluntate vivus combustus est. Nos, si pes condoluit, si dens [sed fac totum dolere corpus], ferre non possumus. Opinio est enim quaedam effeminata ac levis, nec in dolore magis quam eadem in voluptate, qua cum liquescimus

fluimusque mollitia, apud aculeum sine clamore ferre non possumus. At vero C. Marius, rusticanus vir, 53 sed plane vir, cum secaretur, ut supra dixi, principio vetuit se alligari, nec quisquam ante Marium solutus dicitur esse sectus. Cur ergo postea alii? Valuit auctoritas. Videsne igitur opinionis esse, non naturae malum? Et tamen fuisse acrem morsum doloris idem Marius ostendit; crux enim alterum non praebeuit. Ita et tulit dolorem ut vir et ut homo maiorem ferre 10 sine causa necessaria noluit. Totam igitur in eo est, ut tibi imperes. Ostendi autem, quod esset imperandi genus; atque haec cogitatio, quid patientia, quid fortitudine, quid magnitudine animi dignissimum sit, non solum animum comprimit, sed ipsum etiam dolorem 15 nescio quo pacto mitiorem facit.

Ut enim fit in proelio, ut ignavus miles ac timi- 23
 dus, simul ac viderit hostem, abiecto scuto fugiat, 54 quantum possit, ob eamque causam pereat non numquam etiam integro corpore, cum ei, qui steterit, 20 nihil tale evenerit, sic, qui doloris speciem ferre non possunt, abiciunt se atque ita adfliti et exanimati iacent; qui autem restiterunt, discedunt saepissime superiores. Sunt enim quaedam animi similitudines cum corpore. Ut onera contentis corporibus facilius 25 feruntur, remissis opprimunt, simillime animus intentione sua depellit pressum omnem ponderum, remissione autem sic urgetur, ut se nequeat extollere. Et, si verum quaerimus, in omnibus officiis per- 55 sequendis animi est adhibenda contentio; ea est sola officii tanquam custodia. Sed hoc idem in dolore maxime est providendum, ne quid abiecte, ne quid timide, ne quid ignave, ne quid serviliter muliebriterve faciamus, in primisque refutetur ac reiiciatur Philocteteus ille clamor. Ingemescere non numquam 30 viro concessum est, idque raro, eiulatus ne mulieri quidem. Et hic nimirum est fletus, quem duodecim tabulae in funeribus adhiberi vetuerunt. Nec vero 56

unquam ne ingemescit quidem vir fortis ac sapiens, nisi forte ut se intendat ad firmitatem, ut in stadio cursores exclamant, quam maxime possunt. Faciunt idem, cum exercentur, athletae, pugiles vero, etiam cum feriunt adversarium, in iactandis caestibus ingemescunt, non quod dolcant animove succumbant, sed quia profundenda voce omne corpus intenditur venitque plaga vehementior.

- 24 Quid? qui volunt exclamare maius, num satis habent latera, fauces, linguam intendere, e quibus eici vocem et fandi videmus? Toto corpore atque omnibus unguis, ut dicitur, contentioni vocis adseruiunt. Genu mehercule M. Antonium vidi, cum contentente pro se ipse lege Varia diceret, terram tangere. Ut enim balistae lapidum et reliqua tormenta telorum eo graviores emissiones habent, quo sunt contenta atque adducta vehementius, sic vox, sic cursus, sic plaga hoc gravior, quo est missa contentius. Cuius contentiōnis cum tanta vis sit, si gemitus in dolore ad confirmandum animum valebit, utemur; sin erit ille gemitus elamentabilis, si inbecillus, si abiectus, si flebilis, ei qui se dederit, vix eum virum dixerim. Qui quidem gemitus si levationis aliquid adferret, tamen videremus, quid esset fortis et animosi viri; cum vero nihil imminuat doloris, cur frustra turpes esse volumus? Quid est enim fletu muliebri viro
- 68 turpius? Atque hoc praeceptum, quod de dolore datur, patet latius. Omnibus enim rebus, non solum dolori, simili contentione animi resistendum est. Ira exardescit, libido concitatur; in eandem arcem conluggendum est, eadem sunt arma sumenda. Sed quoniam de dolore loquimur, illa omittamus. Ad ferendum igitur dolorem placide atque sedate plurimum proficit toto pectore, ut dicitur, cogitare, quam id honestum sit. Sumus enim natura, ut ante dixi (dicendum est enim saepius), studiosissimi adpetentissimique honestatis; cuius si quasi lumen aliquod

aspeximus, nihil est, quod, ut eo potiamur, non parati
 simus et ferre et perpeti. Ex hoc cursu atque im-
 petu animorum ad veram laudem atque honestatem
 illa pericula ademptur in proeliis; non sentiunt viri
 5 fortes in acie vulnera, vel sentiunt, sed mori malunt
 quam tantum modo de dignitatis gradu demoveri. Ful- 59
 gentis gladios hostium videbant Decii, cum in aciem
 eorum iruebant. His levabat omnem vulnerum metum
 nobilitas mortis et gloria. Nam tum ingemuisse Epa-
 minondam putas, cum una cum sanguine vitam effluere
 sentiret? Imperantem enim patriam Lacedaemoniis
 10 relinquebat, quam acceperat servientem. Haec sunt
 solacia, haec fomenta summorum dolorum.

Dices: quid in pace, quid domi, quid in lectulo? 25
 60
 15 ad philosophos me revocas, qui in aciem non saepe
 prodeunt. E quibus homo sane levis, Heracleotes
 Dionysius, cum a Zenone fortis esse didicisset, a do-
 lore deductus est. Nam cum ex renibus laboraret,
 ipso in ciuitatu clamitabat falsa esse illa, quae antea
 20 de dolore ipse sensisset. Quem cum Cleanthes con-
 discipulus rogaret, quanam ratio eum de sententia
 deduxisset, respondit: 'Quia, si, cum tantum
 operae philosophiae dedissem, dolorem tamen
 ferre non possem, satis esset argumenti malum
 25 esse dolorem. Plurimos autem annos in phi-
 losophia consumpsi nec ferre possum; malum
 est igitur dolor.' Tum Cleanthem, cum pede terram
 percussisset, versum ex Epigonis ferunt dixisse:

Audisne haec, Amphiaræe sub terram abdite?

30 Zenonem significabat, a quo illum degenerare dolebat.
 At non noster Posidonius; quem et ipse saepe vidi et 61
 id dicam, quod solebat narrare Pompeius, se, cum
 Rhodum venisset decedens ex Syria, audire voluisse
 Posidonium; sed cum audisset eum graviter esse
 35 aegrum, quod vehementer eius artus laborarent,
 voluisse tamen nobilissimum philosophum visere; quem

ut vidisset et salutavisset honorificisque verbis prosecutus esset molesteque se dixisset ferre, quod eum non posset audire, at ille: 'Tu vero', inquit, 'potes, nec committam, ut dolor corporis efficiat, ut frustra tantus vir ad me venerit.' Itaque narrabat eum graviter et copiose de hoc ipso, nihil esse bonum, nisi quod esset honestum, eubantem disputavisse, cumque quasi faces ei doloris admoverentur, saepe dixisse: 'Nihil agis, dolor! quamvis sis molestus, numquam te esse confitebor malum.'

- 26 Omninoque omnes clari et nobilitati labores † con-
62 templa sunt etiam tolerabiles. Videmusne, apud quos eorum ludorum, qui gymnici nominantur, magnus honos sit, nullum ab iis, qui in id certamen descendant, devitari dolorem? apud quos autem venandi et 15 equitandi laus viget, qui hanc petessunt, nullum fugiunt dolorem. Quid de nostris ambitionibus, quid de cupiditate honorum loquar? quae flamma est, per quam non cucurrerint ii, qui haec olim punctis singulis colligebant? Itaque semper Africanus Socraticum 20 Xenophontem in manibus habebat, cuius in primis laudabat illud, quod diceret eosdem labores non aequae gravis esse imperatori et militi, quod ipse honos 23 laborem leviores faceret imperatorium. Sed tamen hoc evenit, ut in vulgus insipientium opinio valeat 25 honestatis, cum ipsam videre non possint. Itaque fama et multitudinis iudicio moventur, cum id honestum putent, quod a plerisque laudetur. Te autem, si in oculis sis multitudinis, tamen eius iudicio stare nolim nec, quod illa putet, idem putare pulcherrimum. 30 Tuo tibi iudicio est utendum; tibi si recta probanti placebis, tum non modo tete viceris, quod paulo ante 34 praecipiebam, sed omnis et omnia. Hoc igitur tibi propone, amplitudinem animi et quasi quandam exaggerationem quam altissimam animi, quae maxime 35 eminet contemnendis et despiciendis doloribus, unam esse omnium rem pulcherrimam, eoque pulchriorem,

si vacet populo neque plausum captans se tamen ipsa delectet. Quin etiam mihi quidem laudabiliora videntur omnia, quae sine venditione et sine populo teste fiunt, non quo fugiendus sit (omnia enim bene facta in luce se conlocari volunt), sed tamen nullum theatrum virtuti conscientia maius est.

Atque in primis meditemur illud, ut haec patientia²⁷
dolorum, quam saepe iam animi intentione dixi esse⁶⁵
firmandam, in omni genere se aequabilem praebeat.
Saepe enim multi, qui aut propter victoriae cupiditatem aut propter gloriae aut etiam, ut ius suum et libertatem tenerent, vulnere exceperunt fortiter et tulerunt, iidem omissa contentione dolorem morbi ferre non possunt; neque enim illum, quem facile tulerant, ratione aut sapientia tulerant, sed studio potius et gloria. Itaque barbari quidam et immanes ferro decertare acerrime possunt, aegrotare viriliter non queunt. Graeci autem homines, non satis animosi, prudentes, ut est captus hominum, satis, hostem²⁰ aspicere non possunt, eidem morbos toleranter atque humane ferunt. At Cimbri et Celtiberi in proeliis exultant, lamentantur in morbo. Nihil enim potest esse aequabile, quod non a certa ratione proficiscatur. Sed cum videas eos, qui aut studio aut opinione du-⁶⁶
cantur, in eo persequendo atque adipiscendo dolore non frangi, debeas existimare aut non esse malum dolorem aut, etiamsi, quicquid asperum alienumque natura sit, id appellari placeat malum, tantulum tamen esse, ut a virtute ita obruatur, ut nusquam appareat.
Quae meditare, quaeso, dies et noctes. Latius enim manabit haec ratio et aliquanto maiorem locum quam de uno dolore occupabit. Nam si omnia fugiendae turpitudinis adipiscendaeque honestatis causa faciemus, non modo stimulos doloris, sed etiam fulmina fortunae contemnamus licebit, praesertim cum paratum sit illud ex hesternae disputatione perfugium. Ut enim,⁶⁷
si cui naviganti, praedones si insequantur, deus qui

dixerit: 'Eice te e navi; praesto est, qui excipiat, vel delphinus, ut Arionem Methymnaeum, vel equi Pelopis illi Neptunii, qui 'per undas currus suspensos rapuisse' dicuntur, excipient te et, quo velis, perferent', omnem omittat is timorem, sic arguentibus asperis et odiosis doloribus, si tanti sint, ut ferendi non sint, quo sit confugiendum, tu vides.

Haec fere hoc tempore putavi esse dicenda. Sed tu fortasse in sententia permanes.

A. Minime vero, meque biduo duarum rerum, quas maxime timebam, spero liberatum metu.

M. Cras ergo ad clepsydram; sic enim diximus, et tibi hoc video non posse deberi.

A. Ita prorsus, et illud quidem ante meridiem, hoc eodem tempore.

M. Sic faciemus tuisque optimis studiis obsequemur.

M. TULLII CICERONIS
TUSCULANARUM DISPUTATIONUM
AD BRUTUM
LIBER TERTIUS
DE AEGRITUDINE LENIENDA.

ARGUMENTUM.

Prooemium huius libri in laudibus philosophiae versatur, quae cum medicina animi sit eaque in potestate nostra, queritur multum et honoris haberi et temporis tribui medicinae corporis, illam autem contemni et neglegi (cap. 1—3). Deinceps id agitur, ut aegritudinem non cadere in sapientem demonstretur. Praemittuntur argumenta leviora et a verbis Latinorum ducta, qui omnem animi affectionem rationis lumine carentem insaniam, amentiam, dementia appellent atque a sapiente removeant (cap. 4, 5). Sequuntur deinde argumenta

Stoicorum breviter astricta (cap. 6—9). Quibus expositis suo more fusius aliquanto ac latius dicit. Probantur philosophorum praecepta fortes quasdam sententias sequentium, Peripateticorum non item perturbationum medioeritates probantium (cap. 10). Apparere autem dicitur non solum omnis aegritudinis, verum ceterarum etiam perturbationum causam esse ab opinione repetendam, et aegritudinis quidem ab opinione magni mali, cuius definitio subicitur eius modi: esse opinionem magni mali praesentis, et recentem quidem opinionem talis mali, ut in eo rectum videatur esse angī (cap. 11). Ex hac definitione in tres partes abit disputatio, quarum prima docet aegritudinem esse ex opinione mali (cap. 12, 13), in qua Epicurum refellit, qui ipsam opinionem esse aegritudinem contendat, et Cyrenaicos, qui non putent valere ad aegritudinem nisi inopinatum malum, quod, quamquam inexpectata sint graviora et ipsa praemeditatio aegritudinem minuat (cap. 13—15), ut merito reprehendantur Epicurei, qui istam reprehendant (cap. 16) et cogitationes potius ad voluptates traducant corporis, aut quae propter corpus vel recordatione vel spe cogitentur (cap. 17—21), tamen in isto non sint omnia, cum et non opinatum natura considerata intellegatur, propterea tantum magna videri, quod, quanta sint, considerandi spatium non detur, et quasi culpa contractum omne non provisum malum videatur (cap. 22). Altera pars dolorem voluntarium esse, non in natura rerum ipsa situm, ex eo demonstrat, quod, cum accessit ad opinionem magni mali altera illa opinio, ad officium pertinere aegre ferre, quod acciderit, vehementer augeatur aegritudinis perturbatio (cap. 23 sqq.). Tertia denique hoc argumento a natura rerum aegritudinem removet, quod aegritudo fere non sit nisi e recenti mali opinione, quaeque habeat quandam viriditatem; unde fiat, ut ipse dies vel maxime aegritudini medeatur (cap. 31). Reliqua disputatio veretur in remediis aegritudinis tradendis (cap. 32, 33).

Quidnam esse, Brute, causae putem, cur, cum constemus ex animo et corpore, corporis curandi tuendique causa quaesita sit ars atque eius utilitas deorum immortalium inventioni consecrata, animi autem medicina nec tam desiderata sit, ante quam inventa, nec tam culta, posteaquam cognita est, nec tam multis grata et probata, pluribus etiam suspecta et invisā? An quod corporis gravitatem et dolorem animo iudicamus, animi morbum corpore non sen-

timus? Ita fit, ut animus de se ipse tam iudicet,
 2 cum id ipsum, quo iudicatur, aegrotet. Quodsi talis
 nos natura genuisset, ut eam ipsam intueri et per-
 spicere eademque optima duce cursum vitae conficere
 possemus, haud erat sane, quod quisquam rationem 5
 ac doctrinam requireret. Nunc parvulos nobis dedit
 igniculos, quos celeriter malis moribus opinionibusque
 depravati sic restringimus, ut nusquam naturae lumen
 appareat. Sunt enim ingeniis nostris semina innata
 virtutum, quae si adolescere liceret, ipsa nos ad bea- 10
 tam vitam natura perduceret. Nunc autem, simul
 atque editi in lucem et suscepti sumus, in omni con-
 tinuo pravitate et in summa opinionum perversitate
 versamur, ut paene cum lacte nutricis errorem suxisse
 videamur. Cum vero parentibus redditi, dein ma- 15
 gistris traditi sumus, tam ita variis inbuimur erroribus,
 ut vanitati veritas et opinioni confirmatae natura
 2 ipsa cedat. Accedunt etiam poëtae, qui cum magnam
 speciem doctrinae sapientiaeque prae se tulerunt,
 audiuntur, leguntur, ediscuntur et inhaerescunt penitus 20
 in mentibus; cum vero eodem quasi maximus
 quidam magister populus accessit atque omnis undique
 ad vitia consentiens multitudo, tam plane inficimur
 opinionum pravitate a naturaque desciscimus, ut nobis
 optime naturae vim vidisse videantur, qui nihil melius 25
 homini, nihil magis expetendum, nihil praestantius
 honoribus, imperiis, populari gloria iudicaverunt. Ad
 quam fertur optumus quisque veramque illam honestatem
 expetens, quam unam naturā maxime anquirit, in summa
 inanitate versatur consecaturque nullam 30
 eminentem effigiem virtutis, sed adumbratam imaginem
 gloriae. Est enim gloria solida quaedam res et expressa,
 non adumbrata; ea est consentiens laus bonorum,
 incorrupta vox bene iudicantium de excellenti
 virtute, ea virtuti resonat tamquam imago. Quae quia 35
 recte factorum plerumque comes est, non est bonis
 4 viris repudianda. Illa autem, quae se eius imitatricem

esse volt, temeraria atque inconsiderata et plerumque peccatorum vitiorumque laudatrix, fama popularis, simulatione honestatis formam eius pueritudinemque corrumpit. Qua caecitate homines, cum quaedam
 5 etiam praeclara cuperent eaque nescirent nec ubi nec qualia essent, funditus alii everterunt suas civitates, alii ipsi occiderunt. Atque hi quidem optima petentes non tam voluntate quam cursus errore falluntur. Quid? qui pecuniae cupiditate, qui voluptatum libidine ferun-
 10 tur, quorumque ita perturbantur animi, ut non multum absint ab insania, quod insipientibus contingit omnibus, his nullane est adhibenda curatio? utrum quod minus noceant animi aegrotationes quam corporis, an quod corpora curari possint, animorum medicina nulla
 15 sit? At et morbi perniciosiores pluresque sunt animi quam corporis; hoc enim ipso odiosi sunt, quod ad animum pertinent eumque sollicitant, 'animusque aeger', ut ait Ennius, 'semper errat neque pati neque perpeti potest, cupere numquam desinit.'
 20 Quibus duobus morbis, ut omittam alios, aegritudine et cupiditate, qui tandem possunt in corpore esse graviores? Qui vero probari potest, ut sibi mederi animus non possit, cum ipsam medicinam corporis animus invenerit, cumque ad corporum sanationem
 25 multum ipsa corpora et natura valeat nec omnes, qui curari se passi sint, continuo etiam convalescant, animi autem, qui se sanari voluerint praeceptisque sapientium paruerint, sine ulla dubitatione sanentur? Est profecto animi medicina, philosophia; cuius auxi-
 30 lium non ut in corporis morbis petendum est foris, omnibusque opibus viribus, ut nosmet ipsi nobis mederi possimus, elaborandum est. Quamquam de universa philosophia, quanto opere et expetenda esset et colenda, satis, ut arbitror, dictum est in Hortensio.
 35 De maximis autem rebus nihil fere intermisimus postea nec disputare nec scribere. His autem libris exposita sunt ea, quae a nobis cum familiaribus nostris

in Tusculano erant disputata. Sed quoniam duobus superioribus de morte et de dolore dictum est, tertius
 7 dies disputationis hoc tertium volumen efficiet. Ut enim in Academiam nostram descendimus inclinato iam in postmeridianum tempus die, poposci eorum⁵ aliquem, qui aderant, causam disserendi. Tum res acta sic est:

4 A. Videtur mihi cadere in sapientem aegritudo.

M. Num reliquae quoque perturbationes animi,¹⁰ formidines, libidines, iracundiae? Haec enim fere sunt eius modi, quae Graeci πάθη appellant; ego poteram morbos, et id verbum esset e verbo, sed in consuetudinem nostram non caderet. Nam misereri, invidere, gestire, laetari, haec omnia 'morbos' Graeci¹⁵ appellant, motus animi rationi non obtemperantis, nos autem hos eosdem motus concitati animi recte, ut opinor, perturbationes dixerimus, morbos autem non satis usitate, nisi quid aliud tibi videtur.

8 A. Mihi vero isto modo.

M. Haecine igitur cadere in sapientem putas?

A. Prorsus existimo.

M. Ne ista gloriosa sapientia non magno aestimanda est, siquidem non multum differt ab insania.

A. Quid? tibi omnisne animi commotio videtur²⁵ insania?

M. Non mihi quidem soli, sed, id quod admirari saepe soleo, maioribus quoque nostris hoc ita visum intellego multis saeculis ante Socratem, a quo haec omnis, quae est de vita et de moribus, philosophia³⁰ manavit.

A. Quonam tandem modo?

M. Quia nomen insaniae significat mentis aegrotationem et morbum [, id est insanitatem et aegrotum
 9 animum, quam appellarunt insaniam. Omnis autem³⁵ perturbationes animi morbos philosophi appellant negantque stultum quemquam his morbis vacare. Qui

autem in morbo sunt, sani non sunt, et omnium insipientium animi in morbo sunt; omnes insipientes igitur insaniunt]. Sanitatem enim animorum positam in tranquillitate quadam constantiaque censebant; his rebus mentem vacuum appellarunt insaniam, propterea quod in perturbato animo sicut in corpore sanitas esse non posset.

Nec minus illud acute, quod animi adfectionem lumine mentis carentem nominaverunt amentiam eandemque dementiam. Ex quo intellegendum est eos, qui haec rebus nomina posuerunt, sensisse hoc idem, quod a Socrate acceptum diligenter Stoici retinuerunt, omnis insipientes esse non sanos. Qui est enim animus in aliquo morbo (morbos autem hos perturbatos motus, ut modo dixi, philosophi appellant), non magis est sanus quam id corpus, quod in morbo est. Ita fit, ut sapientia sanitas sit animi, insipientia autem quasi insanitas quaedam, quae est insania eademque dementia; multoque melius haec notata sunt verbis Latinis quam Graecis, quod aliis quoque multis locis reperietur. Sed id alias, nunc, quod instat. Totum igitur id, quod quaerimus, quid et quale sit, verbi vis ipsa declarat. Eos enim sanos quoniam intellegi necesse est, quorum mens motu quasi morbo perturbata nullo sit, qui contra adfecti sint, hos insanos appellari necesse est. Itaque nihil melius, quam quod est in consuetudine sermonis Latini, cum exisse ex potestate dicimus eos, qui effrenati feruntur aut libidine aut iracundia; quam ipsa iracundia libidinis est pars; sic enim definitur iracundia: ulciscendi libido. Qui igitur exisse ex potestate dicuntur, idcirco dicuntur, quia non sint in potestate mentis, cui regnum totius animi a natura tributum est. Graeci autem *μανίαν* unde appellent, non facile dixerim; eam tamen ipsam distinguimus nos melius quam illi. Hanc enim insaniam, quae iuncta stultitia patet latius, a furore disiungimus.

Graeci volunt illi quidem, sed parum valent verbo; quem nos furem, *μελαγχολίαν* illi vocant; quasi vero atra bili solum mens ac non saepe vel iracundia graviore vel timore vel dolore moveatur; quo genere Athamantem, Alcmaeonem, Aiace, Orestem furere dicimus. Qui ita sit affectus, eum dominum esse rerum suarum vetant duodecim tabulae; itaque non est scriptum 'SI INSANUS', sed 'SI FURIOSUS ESCIT'. Stultitiam enim censuerunt constantia, id est sanitate, vacantem posse tamen tueri mediocritatem officiorum et vitae communem cultum atque usitatum; furem autem esse rati sunt mentis ad omnia caecitatem. Quod cum maius esse videatur quam insania, tamen eius modi est, ut furor in sapientem cadere possit, non possit insania. Sed haec alia quaestio est; nos ad propositum revertamur.

6
12 Cadere, opinor, in sapientem aegritudinem tibi dixisti videri.

A. Et vero ita existimo.

M. Humanum id quidem, quod ita existimas. Non enim silice nati sumus, sed est naturale in animis tenerum quiddam atque molle, quod aegritudine quasi tempestate quatitur, nec absurde Crantor ille, qui in nostra Academia vel in primis fuit nobilis, 'Minime', inquit, 'adsentior iis, qui istam nescio quam indolentiam magno opere laudant, quae nec potest ulla esse nec debet. Ne aegrotus sim; si, inquit, fuero, sensus adsit, sive secetur quid sive avellatur a corpore. Nam istuc nihil dolere non sine magna mercede contingit inmanitatis in animo, stuporis in corpore.' Sed videamus, ne haec oratio sit hominum adsentantium nostrae inbecillitati et indulgentium mollitudini; nos autem audeamus non solum ramos amputare miseriarum, sed omnis radicum fibras evellere. Tamen aliquid relinquetur fortasse; ita sunt altae stirpes stultitiae; sed relinquetur id solum, quod

erit necessarium. Illud quidem sic habeto, nisi sanatus animus sit, quod sine philosophia fieri non potest, finem miseriarum nullum fore. Quam ob rem, quoniam coepimus, tradamus nos ei curandos; sanabimur, si volumus. Et progrediar quidem longius; non enim de aegritudine solum, quamquam id quidem primum, sed de omni animi, ut ego posui, perturbatione, morbo, ut Graeci volunt, explicabo. Et primo, si placet, Stoicorum more agamus, qui breviter astringere solent argumenta; deinde nostro instituto vagabimur.

Qui fortis est, idem est fidens, quoniam confidens mala consuetudine loquendi in vitio ponitur, ductum verbum a confidendo, quod laudis est. Qui autem est fidens, is profecto non extimescit; discrepat enim a timendo confidere. Atqui, in quem cadit aegritudo, in eundem timor; quarum enim rerum praesentia sumus in aegritudine, easdem independentes et venientes timemus. Ita fit, ut fortitudini aegritudo repugnet. Veri simile est igitur, in quem cadat aegritudo, cadere in eundem timorem et infractionem quidem animi et demissionem. Quae in quem cadunt, in eundem cadit ut serviat, ut victum, si quando, se esse fateatur. Quae qui recipit, recipiat idem necesse est timiditatem et ignaviam. Non cadunt autem haec in virum fortem; igitur ne aegritudo quidem. At nemo sapiens nisi fortis; non cadet ergo in sapientem aegritudo. Praeterea necesse est, qui fortis sit, eundem esse magni animi; qui magni animi sit, invictum; qui invictus sit, eum res humanas despiciere atque infra se positas arbitrari; despiciere autem nemo potest eas res, propter quas aegritudine adfici potest; ex quo efficitur fortem virum aegritudine numquam adfici; omnes autem sapientes fortes; non cadit igitur in sapientem aegritudo. Et quem ad modum oculus conturbatus non est probe adfectus ad suum munus fungendum, et reliquae partes totumve corpus statu cum

est motum, deest officio suo et muneri, sic conturbatus animus non est aptus ad exsequendum munus suum. Munus autem animi est ratione bene uti, et sapientis animus ita semper adfectus est, ut ratione optime utatur; numquam igitur est perturbatus. At aegritudo perturbatio est animi; semper igitur ea sapiens vacabit.

- 8
16 Veri etiam simile illud est, qui sit temperans — quem Graeci *σώφρονα* appellant eamque virtutem *σωφροσύνην* vocant, quam soleo equidem tum temperantiam, tum moderationem appellare, non numquam etiam modestiam; sed haud scio, an recte ea virtus frugalitas appellari possit, quod angustius apud Graecos valet, qui frugi homines *χορησίμους* appellant, id est tantum modo utilis; at illud est latius; omnis enim abstinencia, omnis innocentia (quae apud Graecos usitatum nomen nullum habet, sed habere potest *ἀβλάβειαν*; nam est innocentia adfectio talis animi, quae noceat nemini) — reliquas etiam virtutes frugalitas continet. Quae nisi tanta esset, et si iis angustius, quibus plerique putant, teneretur, numquam esset L. Pisonis cognomen tanto opere laudatum. Sed quia, nec qui propter metum praesidium reliquit, quod est ignaviae, nec qui propter avaritiam clam depositum non reddidit, quod est iniustitiae, nec qui propter temeritatem male rem gessit, quod est stultitiae, frugi appellari solet, eo tris virtutes, fortitudinem, iustitiam, prudentiam, frugalitas complexa est (etsi hoc quidem commune est virtutum; omnes enim inter se nexae et iugatae sunt); reliqua igitur est, quarta virtus ut sit, ipsa frugalitas. Eius enim videtur esse proprium motus animi adpetentis regere et sedare semperque adversantem libidini moderatam in omni re servare constantiam; cui contrarium vitium nequitia dicitur. Frugalitas, ut opinor, a fruge, qua nihil melius e terra, nequitia ab eo (etsi erit hoc fortasse durius, sed temptemus; lusisse putemur,

si nihil sit) ab eo, quod nequicquam est in tali homine, ex quo idem nihili dicitur. Qui sit frugi igitur vel, si mavis, moderatus et temperans, eum necesse est esse constantem; qui autem constans, 5 quietum; qui quietus, perturbatione omni vacuum, ergo etiam aegritudine. Et sunt illa sapientis; aberit igitur a sapiente aegritudo.

Itaque non inscite Heracleotes Dionysius ad ea 9 disputat, quae apud Homerum Achilles queritur hoc, 10 ut opinor, modo:

Corque meum penitus turgescit tristibus
iris,

Cum decore atque omni me orbatum laude
recordor.

Num manus adfecta recte est, cum in timore est, aut 19 num aliud quodpiam membrum tumidum ac turgidum 15 non vitiose se habet? Sic igitur inflatus et tumens animus in vitio est. Sapientis autem animus semper vacat vitio, numquam turgescit, numquam timet; at iratus animus eius modi est; numquam igitur sapiens irascitur; nam si irascitur, etiam concupiscit; proprium 20 est enim irati cupere, a quo laesus videatur, ei quam maxumum dolorem inurere; qui autem id concupierit, eum necesse est, si id consecutus sit, magno opere laetari, ex quo fit, ut alieno malo gaudeat; quod quoniam non cadit in sapientem, ne ut irascatur qui- 25 dem cadit. Sin autem caderet in sapientem aegritudo, caderet etiam iracundia; qua quoniam vacat, aegritudine etiam vacabit. Etenim si sapiens in aegritu- 20 dinem incidere posset, posset etiam in misericordiam, posset in invidentiam. Non dixi invidiam, quae 30 tum est, cum invidetur; ab invidendo autem invidentia recte dici potest, ut effugiamus ambiguum nomen invidiae, quod verbum ductum est a nimis in- tuendo fortunam alterius, ut est in Melanippo:

Quisnam florem liberum invidit meum?

Male Latine videtur, sed praeclare Accius; ut enim 'videre', sic 'invidere florem' rectius quam 'flori.'

10 Nos consuetudine prohibemur; poeta ius suum tenuit
21 et dixit audacius. Cadit igitur in eundem et misereri et invidere. Nam qui dolet rebus alicuius adversis, 5 idem alicuius etiam secundis dolet, ut Theophrastus interitum deplorans Callisthenis, sodalis sui, rebus Alexandri prosperis angitur, itaque dicit Callisthenem incidisse in hominem summa potentia summaque fortuna, sed ignarum, quem ad modum rebus secundis 10 uti conveniret. Atqui, quem ad modum misericordia aegritudo est ex alterius rebus adversis, sic invidentia aegritudo est ex alterius rebus secundis. In quem igitur cadit misereri, in eundem etiam invidere; non cadit autem invidere in sapientem; ergo ne misereri 15 quidem. Quodsi aegre ferre sapiens soleret, misereri etiam soleret. Abest ergo a sapiente aegritudo.

22 Haec sic dicuntur a Stoicis concludunturque contortius. Sed latius aliquanto dicenda sunt et diffusius, sententiis tamen utendum eorum potissimum, qui 20 maxime forti et, ut ita dicam, virili utuntur ratione atque sententia. Nam Peripatetici, familiares nostri, quibus nihil est uberius, nihil eruditius, nihil gravius, mediocritates vel perturbationum vel morborum animi mihi non sane probant. Omne enim malum, etiam 25 mediocre, malum est; nos autem id agimus, ut id in sapiente nullum sit omnino. Nam ut corpus, etiamsi mediocriter aegrum est, sanum non est, sic in animo ista mediocritas caret sanitate. Itaque praeclare nostri, ut alia multa, molestiam, sollicitudinem, angorem 30 propter similitudinem corporum aegrorum aegritudinem nominaverunt. Hoc propemodum verbo Graeci omnem animi perturbationem appellant; vocant enim 23 πάθος, id est morbum, quicumque est motus in animo turbidus. Nos melius; aegris enim corporibus simila animi est aegritudo; at non similis aegrotationis est libido, non immoderata laetitia, quae est voluptas

animi elata et gestiens. Ipse etiam metus non est morbi admodum similis, quamquam aegritudini est finitimus, sed proprie, ut aegrotatio in corpore, sic aegritudo in animo nomen habet non seiunctum a dolore. Doloris huius igitur origo nobis explicanda est, id est causa efficiens aegritudinem in animo tamquam aegrotationem in corpore. Nam ut medici causa morbi inventa curationem esse inventam putant, sic nos causa aegritudinis reperta medendi facultatem re-
 10 periemus.

Est igitur causa omnis in opinione, nec vero aegri-
 tudinis solum, sed etiam reliquarum omnium pertur-
 bationum, quae sunt genere quattuor, partibus plures.
 Nam cum omnis perturbatio sit animi motus vel ra-
 tionis expers vel rationem aspernans vel rationi non
 oboediens, isque motus aut boni aut mali opinione
 citetur bifariam, quattuor perturbationes aequaliter
 distributae sunt. Nam duae sunt ex opinione boni,
 quarum altera, voluptas gestiens, id est praeter
 20 modum elata laetitia, opinione praesentis magni ali-
 cuius boni, altera, quae est immoderata adpetitio opi-
 nati magni boni rationi non obtemperans, vel cupi-
 ditas recte vel libido dici potest. Ergo haec duo
 25 genera, voluptas gestiens et libido, bonorum opinione
 26 turbantur, ut duo reliqua, metus et aegritudo, ma-
 lorum. Nam et metus opinio magni mali inpenden-
 tis et aegritudo est opinio magni mali praesentis,
 et quidem recens opinio talis mali, ut in eo rectum
 videatur esse angi, id autem est, ut is, qui doleat,
 30 oportere opinetur se dolere. His autem perturbationi-
 bus, quas in vitam hominum stultitia quasi quasdam
 furias inmittit atque incitat, omnibus viribus atque
 opibus repugnandum est, si volumus hoc, quod datum
 est vitae, tranquille placideque traducere. Sed cetera
 35 alias; nunc aegritudinem, si possumus, depellamus.
 Id enim sit propositum, quandoquidem eam tu videri
 tibi in sapientem cadere dixisti, quod ego nullo modo

existimo; taetra enim res est, misera, detestabilis,
 12 omni contentione, velis, ut ita dicam, remisque fu-
 26 gienda. Qualis enim tibi ille videtur

Tántalo prognátus, Pelope nátus, qui quon-
 dam á socru

Oénomao rege Híppodameam ráptis nanctust
 núptiis?

Iovis iste quidem pronepos. Tamne ergo abiectus
 tamque fractus?

Nolíte, inquit, hospités ad me adíre! Ilico
 ístic,

Ne cóntagió mea bonís umbrave óbsit.

.. tanta víis sceleris ín corpore haéret.

Tu te, Thyesta, damnabis orbabisque luce propter vim
 sceleris alieni? Quid? illum filium Solis nonne patris
 ipsius luce indignum putas?

Refúgere oculi, córpus macie extábuit,

Lacrimaé peredere úmore exsanguís genas,

Situm ínter oris bárba paedore hórrida

Intónsa infuseat péctus inluvié scabrum.

Haec mala, o stultissime Aeeta, ipse tibi addidisti;
 non inerant in iis, quae tibi casus invexerat, et qui-
 dem inveterato malo, cum tumor animi resedisset (est
 autem aegritudo, ut docebo, in opinione mali recenti);
 sed maeres videlicet regni desiderio, non filiae. Illam
 enim oderas, et iure fortasse; regno non aequo animo
 carebas. Est autem inpudens luctus maerore se con-
 27 ficientis, quod imperare non liceat liberis. Dionysius
 quidem tyrannus Syracusis expulsus Corinthi pueros
 docebat; usque eo imperio carere non poterat. Tar-
 quinio vero quid impudentius, qui bellum gereret cum
 iis, qui eius non tulerant superbiam? Is cum restitui
 in regnum nec Veientium nec Latinorum armis po-
 30 tuisset, Cumas contulisse se dicitur inque ea urbe
 senio et aegritudine esse confectus.

Hoc tu igitur censes sapienti accidere posse, ut 13
 aegritudine opprimatur, id est miseria? Nam cum
 omnis perturbatio miseria est, tum carnificina est
 aegritudo. Habet ardorem libido, levitatem laetitia
 5 gestiens, humilitatem metus, sed aegritudo maiora
 quaedam, tabem, cruciatum, afflictationem, foeditatem,
 lacerat, exest animum planeque conficit. Hanc nisi
 exuimus sic, ut abiciamus, miseria carere non pos-
 sumus.

10 Atque hoc quidem perspicuum est, tum aegritu- 28
 dinem existere, cum quid ita visum sit, ut magnum
 quoddam malum adesse et urgere videatur. Epicuro
 autem placet opinionem mali aegritudinem esse natura,
 ut, quicumque intueatur in aliquod maius malum, si
 15 id sibi accidisse opinetur, sit continuo in aegritudine.
 Cyrenaici non omni malo aegritudinem effici censent,
 sed insperato et necopinato malo. Est id quidem
 non mediocre ad aegritudinem augendam; videntur
 enim omnia repentina graviora. Ex hoc et illa iure
 20 laudantur:

Égo cum genui, túm morituros scívi et ei
 rei sústuli.

Praéterea ad Troiám cum misi ob défenden-
 dam Graéciam,

Scíbam me in mortíferum bellum, nóu in
 epulas mittere.

Haec igitur praemeditatio futurorum malorum lenit 14
 25 eorum adventum, quae venientia longe ante videris. 29
 Itaque apud Euripiden a Theseo dicta laudantur; licet
 enim, ut saepe facimus, in Latinum illa convertere:

Nam qui haec audita a dócto meminissém viro,
 Futúras mecum cómmentabar míserias,
 30 Aut mórtē acerbam aut éxili maestám fugam
 Aut sémper aliquam mólem meditabár mali,
 Ut, sí qua invecta díritas casú foret,
 Ne me ínparatum cúra lacerarét repens.

50 Quod autem Theseus a docto se audisse dicit, id de se ipso loquitur Euripides. Fuerat enim auditor Anaxagorae, quem ferunt nuntiata morte filii dixisse: 'Sciebam me genuisse mortalem.' Quae vox declarat iis esse haec acerba, quibus non fuerint cogitata. Ergo id quidem non dubium, quin omnia, quae mala putentur, sint inprovisa graviora. Itaque quamquam non haec una res efficit maximam aegritudinem, tamen, quoniam multum potest provisio animi et praeparatio ad minuendum dolorem, sint semper omnia homini humana meditata. Et nimirum haec est illa praestans et divina sapientia, et perceptas penitus et pertractatas res humanas habere, nihil admirari, cum acciderit, nihil, ante quam evenerit, non evenire posse arbitrari.

Quam ob rem ómnis, cum secúndae res sunt máxume, tum máxume

Meditári secum opórtet, quo pacto ádversam aerumnám ferant.

Perícula, damna péregre rediens sémper secum cógitet

Aut fíli peccatum aut uxoris mórtē aut morbum fíliae,

Commúnia esse haec, né quid horum umquam áccidat animó novum;

Quicquíd praeter spem evéniat, omne id députare esse ín lucro.

15
31 Ergo hoc Terentius a philosophia sumptum cum tam commode dixerit, nos, e quorum fontibus id haustum est, non et dicemus hoc melius et constantius sentiemus? Hic est enim ille voltus semper idem, quem dicitur Xanthippe praedicare solita in viro suo fuisse [Socrate], eodem semper se vidisse exeuntem illum domo et revertentem. Nec vero ea frons erat, quae M. Crassi illius veteris, quem semel ait in omni vita risisse Lucilius, sed tranquilla et serena; sic enim

accepimus. Iure autem erat semper idem voltus, cum
 mentis, a qua is fingitur, nulla fieret mutatio. Quare
 accipio equidem a Cyrenaicis haec arma contra casus
 et eventus, quibus eorum advenientes impetus diuturna
 5 praemeditatione frangantur, simulque iudico malum
 illud opinionis esse, non naturae; si enim in re esset,
 cur fierent provisa leviora? Sed est, isdem de rebus 32
 quod dici possit subtilius, si prius Epicuri sententiam
 viderimus, qui censet necesse esse omnis in aegri-
 tudine esse, qui se in malis esse arbitrentur, sive illa
 10 ante provisa et expectata sint sive inveteraverint.
 Nam neque vetustate minui mala nec fieri praemedi-
 tata leviora, stultamque etiam esse meditationem fu-
 turi mali aut fortasse ne futuri quidem; satis esse
 15 odiosum malum omne, cum venisset; qui autem semper
 cogitavisset accidere posse aliquid adversi, ei fieri
 illud sempiternum malum; si vero ne futurum quidem
 sit, frustra suscipi miseriam voluntariam; ita semper
 angere aut accipiendi aut cogitando malo. Levationem 33
 20 autem aegritudinis in duabus rebus ponit, avocatione
 a cogitanda molestia et revocatione ad contemplandas
 voluptates. Parere enim censet animum rationi posse
 et, quo illa ducat, sequi. Vetat igitur ratio intueri
 molestias, abstrahit ab acerbis cogitationibus, hebetem
 25 facit aciem ad miseras contemplandas; a quibus cum
 cecinit receptui, impellit rursum et incitat ad con-
 spiciendas totaque mente contrectandas varias volup-
 tates, quibus ille et praeteritarum memoria et spe
 consequentium sapientis vitam refertam putat. Haec
 30 nostro more nos diximus, Epicurii dicunt suo. Sed
 quae dicant, videamus, quo modo, neglegamus.

Principio male reprehendunt praemeditationem 16
 rerum futurarum. Nihil est enim, quod tam obtundat 34
 elevetque aegritudinem quam perpetua in omni vita
 35 cogitatio nihil esse, quod non accidere possit, quam
 meditatio condicionis humanae, quam vitae lex com-
 mentatioque parendi, quae non hoc adfert, ut semper

maereamus, sed ut numquam. Neque enim, qui rerum naturam, qui vitae varietatem, qui inbecillitatem generis humani cogitat, maeret, cum haec cogitat, sed tum vel maxime sapientiae fungitur munere. Utrumque enim consequitur, ut et considerandis rebus humanis proprio philosophiae fruatur officio et adversis casibus triplici consolatione sanetur, primum quod posse accidere diu cogitavit, quae cogitatio una maxime molestias omnis extenuat et diluit, deinde quod humana *humane* ferenda intellegit, postremo quod videt malum nullum esse nisi culpam, culpam autem nullam esse, cum id, quod ab homine non
 35 potuerit praestari, evenerit. Nam revocatio illa, quam adfert, cum a contuendis nos malis advocat, nulla est. Non est enim in nostra potestate fodicantibus iis rebus, quas malas esse opinemur, dissimulatio vel oblivio; lacerant, vexant, stimulos admovent, ignis adhibent, respirare non sinunt. Et tu oblivisci iubes, quod contra naturam est, qui, *quod* a natura datum est, auxilium extorqueas inveterati doloris? Est enim
 tarda illa quidem medicina, sed tamen magna, quam adfert longinquitas et dies. Iubes me bona cogitare, oblivisci malorum. Diceres aliquid, et magno quidem philosopho dignum, si ea bona esse sentire, quae
 essent homine dignissima.

17 Pythagoras mihi si diceret aut Socrates aut Plato:
 36 'Quid iaces aut quid maeres aut cur succumbis cedisque fortunae? quae pervellere te forsitan potuerit et pungere, non potuit certe vires frangere. Magna vis est in virtutibus; eas excita, si forte dormiunt; iam
 tibi aderit princeps fortitudo, quae te animo tanto esse coget, ut omnia, quae possint homini evenire, contemnas et pro nihilo putes; aderit temperantia, quae est eadem moderatio, a me quidem paulo ante appellata frugalitas, quae te turpiter et nequiter facere
 nihil patietur. Quid est autem nequius aut turpius effeminato viro? Ne iustitia quidem sinet te ista

facere, cui minimum esse videtur in hac causa loci, quae tamen ita dicet dupliciter esse te iniustum, cum et alienum adpetas, qui mortalis natus condicionem postules immortalium et graviter feras te, quod utendum acceperis, reddidisse. Prudentiae vero quid respondēbis docenti virtutem sese esse contentam, quo modo ad bene vivendum, sic etiam ad beate? Quae si extrinsecus religata pendeat et non et oriatur a se et rursus ad se revertatur et omnia sua complexa nihil quaerat aliunde, non intellego, cur aut verbis tam vehementer ornanda aut re tantopere expetenda videatur? Ad haec bona me si revocas, Epicure, pareo, sequor, utor te ipso duce, obliviscor etiam malorum, ut iubes, eoque facilius, quod ea ne in malis quidem ponenda censeo. Sed traducis cogitationes meas ad voluptates. Quas? Corporis, credo, aut quae propter corpus vel recordatione vel spe cogitentur. Num quid est aliud? rectene interpretor sententiam tuam? Solent enim isti negare nos intellegere, quid dicat Epicurus. Hoc dicit, et hoc ille acriculus me audiente Athenis senex Zeno, istorum acutissimus, contendere et magna voce dicere solebat, eum esse beatum, qui praesentibus voluptatibus frueretur confideretque se fruiturum aut in omni aut in magna parte vitae dolore non interveniente aut, si interveniret, si summus foret, futurum brevem, sin productior, plus habiturum iucundi quam mali; haec cogitantem fore beatum, praesertim si et ante perceptis bonis contentus esset et nec mortem nec deos extimesceret. Habes formam Epicuri vitae beatae verbis Zenonis expressam, nihil ut possit negari.

Quid ergo? huiusne vitae propositio et cogitatio aut Thyestem levare poterit aut Aetam, de quo paulo ante dixi, aut Telamonem pulsum patria exulantem atque egentem? in quo haec admiratio fiebat:

Hicine est ille Télamon, modo quem glória ad caelum extulit,

Quem áspectabant, cuius ob os Graii óra
obvertebánt sua?

40 Quodsi cui, ut ait idem,

simul ánimus cum re cóncidit,

a gravibus illis antiquis philosophis petenda medicina est, non ab his voluptariis. Quam enim isti bonorum copiam dicunt? Fac sane esse summum bonum non dolere (quamquam id non vocatur voluptas, sed non necesse est nunc omnia); idne est, quo traducti luctum levemus? Sit sane summum malum dolere; in eo igitur qui non est, si malo careat, continuone fruitur
41 summo bono? Quid tergiversamur, Epicure, nec fate-
mur eam nos dicere voluptatem, quam tu idem, cum os perfricuisti, soles dicere? Sunt haec tua verba necne? In eo quidem libro, qui continet omnem disciplinam tuam, (fungar enim iam interpretis munere, ne quis me putet fingere) dicis haec: 'Nec equidem habeo, quod intellegam bonum illud, detrahens eas voluptates, quae sapore percipiuntur, detrahens eas, quae auditu et cantibus, detrahens eas etiam, quae ex formis percipiuntur oculis, suavis motiones, sive quae aliae voluptates in toto homine gignuntur quolibet sensu; nec vero ita dici potest, mentis laetitiam solam esse in bonis. Laetantem enim mentem ita novi: spe eorum omnium, quae supra dixi, fore ut natura iis potiùs
42 dolore careat.' Atque haec quidem his verbis, quivis ut intellegat, quam voluptatem norit Epicurus. Deinde paulo infra: 'Saepe quaesivi', inquit, 'ex iis, qui appellabantur sapientes, quid haberent, quod in bonis relinquerent, si illa detraxissent, nisi si vellent voces inanis fundere; nihil ab iis potui cognoscere. Qui si virtutes ebullire volent et sapientias, nihil aliud dicent nisi eam viam, qua efficiantur eae volup-

tates, quas supra dixi? Quae sequuntur, in eadem sententia sunt, totusque liber, qui est de summo bono, refertus *est* et verbis et sententiis talibus. Ad hancine 43 igitur vitam Telamonem illum revocabis, ut leves aegritudinem, et, si quem tuorum afflictum maerore videris, huic acupenserem potius quam aliquem Socraticum libellum dabis? hydraulici hortabere ut audiat voces potius quam Platonis? expones, quae spectet, florida et varia? fasciculum ad naris admovebis? incendes odores et sertis redimiri iubebis et rosa? Si 10 vero aliquid etiam —, tum plane luctum omnem absterseris.

Haec Epicuro confitenda sunt aut ea, quae modo 19 expressa ad verbum dixi, tollenda de libro vel totus 44 liber potius abiciendus; est enim confertus voluptatibus. Quaerendum igitur, quem ad modum aegritudine privemus eum, qui ita dicat:

...πολὶ μίηι fortuna μάγισ νυνὶ δέφει ὡς γένος.

Νάμque regnum súppetebat mī, út scias, quanto é loco,

20 Quántis opibus, quíbus de rebus lápsa fortuna óccídat.

Quid? huic calix mulsi impingendus est, ut plorare desinat, aut aliquid eius modi? Ecce tibi ex altera parte ab eodem poëta:

Ex ópibus summis ópis egens, Hectór, tuæ.

25 Huic subvenire debemus; quaerit enim auxilium:

Quíd petam praésidi aut éxequar quóve nunc Aúxilio † exili aut fuga fréta sim?

Árce et urbe órba sum. Quo áccídam? quo ápplicem?

Cuí nec arae pátriae domi stant, fráctae et dísiectaé iacent,

Fána flamma déflagrata, tósti alti stant
párietes

Déformati atque ábiete crispa....

Scitis, quae sequantur, et illa in primis:

O páter, o patria, o Príami domus,
Saeptum áltisono cardíne templum!
Vidi égo te astante ope bárbarica
Tectís caelatis, láqueatis,
Auro, ébore instructam régifice.

- 45 O poëtam egregium! quamquam ab his cantoribus
Euphorionis contemnitur. Sentit omnia repentina et 10
necopinata esse graviora. Exaggeratis igitur regiis
opibus, quae videbantur sempiternae fore, quid ad-
iungit?

Haec ómnia vidi inflámmari,
Priamó vi vítam evítari,
Iovis áram sanguine túrpari.

- 46 Praeclarum carmen! Est enim et rebus et verbis et
modis lugubre. Eripiamus huic aegritudinem. Quo
modo! Conlocemus in culcita plumea, psalteriam ad-
ducamus, hedychri incendamus scutellam, dulciculae 20
potionis aliquid videamus et cibi. Haec tandem bona
sunt, quibus aegritudines gravissimae detrahantur; tu
enim paulo ante ne intellegere quidem te alia ulla
dicebas. Revocari igitur oportere a maerore ad cogi-
tationem bonorum conveniret mihi cum Epicuro, si, 25
quid esset bonum, conveniret.

- 20 Dicet aliquis: Quid ergo? tu Epicurum existimas
ista voluisse, aut libidinosas eius fuisse sententias?
Ego vero minime; video enim ab eo dici multa severe,
multa praeclare. Itaque, ut saepe dixi, de acumine 30
agitur eius, non de moribus; quamvis spernat volup-
tates eas, quas modo laudavit, ego tamen meminero,
quod videatur ei summum bonum. Non enim verbo
solum posuit voluptatem, sed explanavit, quid diceret.

'Saporem', inquit, 'et corporum complexum et ludos atque cantus et formas eas, quibus oculi iucunde moveantur.' Num fingo, num mentior? Cupio refelli. Quid enim laboro, nisi ut veritas in
 5 omni quaestione explicetur? At idem ait non crescere 47
 voluptatem dolore detracto, summamque voluptatem esse nihil dolere. Paucis verbis tria magna peccata. Unum, quod secum ipse pugnat; modo enim ne suspicari quidem se quicquam bonum, nisi sensus quasi
 10 titillarentur voluptate; nunc autem summam voluptatem esse dolore carere. Potestne magis secum ipse pugnare? Alterum peccatum, quod, cum in natura tria sint, unum gaudere, alterum dolere, tertium nec gaudere nec dolere, hic primum et tertium putat
 15 idem esse nec distinguit a non dolendo voluptatem. Tertium peccatum commune cum quibusdam, quod, cum virtus maxime expetatur eiusque adipiscendae causa philosophia quaesita sit, ille a virtute summum bonum separavit. At laudat saepe virtutem. Et qui- 48
 20 dem C. Gracchus, cum largitiones maximas fecisset et effudisset aerarium, verbis tamen defendebat aerarium. Quid verba audiam, cum facta videam? Piso ille Frugi semper contra legem frumentariam dixerat. Is lege lata consularis ad frumentum accipiendum
 25 venerat. Animum advertit Gracchus in contione Pisonem stantem; quaerit audiente populo Romano, qui sibi constet, cum ea lege frumentum petat, quam dissuaserit. 'Nolim', inquit, 'mea bona, Gracche, tibi viritim dividere libeat, sed, si facias,
 30 partem petam.' Parumne declaravit vir gravis et sapiens lege Sempronia patrimonium publicum dissu-
 pari? Lege orationes Gracchi, patronum aerarii esse dices. Negat Epicurus iucunde posse vivi, nisi cum 49
 virtute vivatur, negat ullam in sapientem vim esse
 35 fortunae, tenuem victum antefert copioso, negat ullum esse tempus, quo sapiens non beatus sit. Omnia philosopho digna, sed cum voluptate pugnantia. — Non

istam dicit voluptatem. — Dicat quamlibet; nempe eam dicit, in qua virtutis nulla pars insit. Age, si voluptatem non intellegimus, ne dolorem quidem? Nego igitur eius esse, qui dolore summum malum metiatur, mentionem facere virtutis.

21 Et queruntur quidam Epicurei, viri optimi (nam
50 nullum genus est minus malitiosum), me studiose dicere contra Epicurum. Ita, credo, de honore aut de dignitate contendimus. Mihi summum in animo bonum videtur, illi autem in corpore, mihi in virtute, illi in voluptate. Et illi pugnant, et quidem vicinorum fidem implorant; multi autem sunt, qui statim convolent. Ego sum is, qui dicam me non laborare;
51 actum habiturum, quod egerint. Quid enim? de bello Punico agitur? de quo ipso cum aliud M. Catoni,¹⁰ aliud L. Lentulo videretur, nulla inter eos concertatio umquam fuit. Hi nimis iracunde agunt, praesertim cum ab iis non sane animosa defendatur sententia, pro qua non in senatu, non in contione, non apud exercitum neque ad censores dicere audeant. Sed cum²⁰ istis alias, et eo quidem animo, nullum ut certamen instituam, verum dicentibus facile cedam; tantum admonebo, si maxime verum sit ad corpus omnia referre sapientem sive, ut honestius dicam, nihil facere, nisi quod expediat, sive omnia referre ad utilitatem²⁵ suam, quoniam haec plausibilia non sunt, ut in sinu gaudeant, gloriose loqui desinant.

22 Cyrenaicorum restat sententia; qui tum aegritu-
52 dinem censent existere, si necopinato quid evenerit. Est id quidem magnum, ut supra dixi; etiam Chrysippo ita videri scio, quod provisum ante non sit, id ferire vehementius; sed non sunt in hoc omnia. Quamquam hostium repens adventus magis aliquanto conturbat quam expectatus, et maris subita tempestas quam ante provisa terret navigantes vehementius, et³⁰ eius modi sunt pleraque. Sed, cum diligenter necopinatum naturam consideres, nihil aliud reperi-
as

nisi omnia videri subita maiora, et quidem ob duas causas, primum quod, quanta sint, quae accidunt, considerandi spatium non datur, deinde, cum videtur praecaveri potuisse, si provisum esset, quasi culpa
 5 contractum malum aegritudinem acriorem facit. Quod 53
 ita esse dies declarat, quae procedens ita mitigat, ut isdem malis manentibus non modo leniatur aegritudo, sed in plerisque tollatur. Karthaginienses multi Romae servierunt, Macedones rege Perse capto; vidi etiam
 10 in Peloponneso, cum essem adulescens, quosdam Corinthios. Hi poterant omnes eadem illa de Andromacha deplorare:

Haec omnia vidi ,

sed iam decantaverant fortasse. Eo enim erant voltu,
 15 oratione, omni reliquo motu et statu, ut eos Argivos aut Sicyonios diceres, magisque me moverant Corinthi subito aspectae parietinae quam ipsos Corinthios, quorum animis diuturna cogitatio callum vetustatis obduxerat. Legimus librum Clitomachi, quem ille 54
 20 eversa Karthagine misit consolandi causa ad captivos cives suos; in eo est disputatio scripta Carneadis, quam se ait in commentarium rettulisse. Cum ita positum esset, videri fore in aegritudine sapientem patria capta, quae Carneades contra dixerit, scripta
 25 sunt. Tanta igitur calamitatis praesentis adhibetur a philosopho medicina, quanta inveteratae ne desideratur quidem, nec, si aliquot annis post idem ille liber captivis missus esset, vulneribus mederetur, sed cicatricibus. Sensim enim et pedetemptim progrediens
 30 extenuatur dolor, non quo ipsa res immutari soleat aut possit, sed id, quod ratio debuerat, usus docet, minora esse ea, quae sint visa maiora.

Quid ergo opus est, dicet aliquis, ratione aut
 omnino consolatione illa, qua solemus uti, cum levare
 35 dolorem maerentium volumus? hoc enim fere tum habemus in promptu, nihil oportere inopinatum videri;

aut qui tolerabilius feret incommodum, qui cognoverit
 necesse esse homini tale aliquid accidere? Haec enim
 oratio de ipsa summa mali nihil detrahit, tantum
 modo adfert, nihil evenisse, quod non opinandum
 fuisset. Neque tamen genus id orationis in conso-
 lando non valet, sed id haud sciam an plurimum.
 Ergo ista necopinata non habent tantam vim, ut
 aegritudo ex iis omnis oriatur; feriunt enim fortasse
 gravius, non id efficiunt, ut ea, quae accidunt, maiora
 videantur; quia recentia sunt, maiora videntur, non
 56 quia repentina. Duplex est igitur ratio veri reperiendi
 non in iis solum, quae mala, sed in iis etiam, quae
 bona videntur. Nam aut ipsius rei natura qualis et
 quanta sit, quaerimus, ut de paupertate non num-
 quam, cuius onus disputando levamus docentes, quam
 15 parva et quam pauca sint, quae natura desideret, aut
 a disputandi subtilitate orationem ad exempla tra-
 ducimus. Hic Socrates commemoratur, hic Diogenes,
 hic Caecilianum illud:

Saepe est etiam sub palliolo sordido sa-
 20 piëntia.

Cum enim paupertatis una eademque sit vis, quidnam
 dici potest, quam ob rem C. Fabricio tolerabilis ea
 57 fuerit, alii negent se ferre posse? Huic igitur alteri
 generi similis est ea ratio consolandi, quae docet hu-
 mana esse, quae acciderint. Non enim id solum con-
 25 tinet ea disputatio, ut cognitionem adferat generis
 humani, sed significat tolerabilia esse, quae et tulerint
 24 et ferant ceteri. De paupertate agitur, multi patientes
 pauperes commemorantur; de contemnendo honore,
 multi inhonorati proferuntur, et quidem propter id
 ipsum beatiores, eorumque, qui privatum otium ne-
 gotiis publicis antetulerant, nominatim vita laudatur,
 nec siletur illud potentissimi regis anapaestum, qui
 laudat senem et fortunatum esse dicit, quod inglorius
 sit atque ignobilis ad supremum diem perventurus. 36

Similiter commemorandis exemplis orbitates quoque 58
 liberum praedicantur, eorumque, qui gravius ferunt,
 luctus aliorum exemplis leniuntur; sic perpressio cete-
 rorum facit, ut ea, quae acciderint, multo minora,
 5 quam quanta sint existimata, videantur. Ita fit, sen-
 sim cogitantibus ut, quantum sit e mentita opinio,
 appareat. Atque hoc idem et Telamo ille declarat:

Égo cum genui.....

et Theseus:

10 Futúras mecum cómmentabar míserias

et Anaxagoras: 'Sciebam me genuisse mortalem.'
 Hi enim omnes diu cogitantes de rebus humanis in-
 tellegebant eas nequaquam pro opinione vulgi esse
 extimescendas. Et mihi quidem videtur idem fere
 15 accidere iis, qui ante meditantur, quod iis, quibus
 medetur dies, nisi quod ratio quaedam sanat illos,
 hos ipsa natura intellecto eo, quod rem continet,
 illud malum, quod opinatum sit esse maximum, ne-
 quaquam esse tantum, ut vitam beatam possit ever-
 20 tere. Hoc igitur efficitur, ut ex illo necopinato plaga 59
 maior sit, non, ut illi putant, ut, cum duobus pares
 casus evenerint, is modo aegritudine adficiatur, cui
 ille necopinato casus evenerit. Itaque dicuntur non
 nulli in maerore, cum de hac communi hominum con-
 25 ditione audivissent, ea lege esse nos natos, ut nemo
 in perpetuum esse posset expers mali, gravius etiam
 tulisse.

Quocirca Carneades, ut video nostrum scribere 25
 Antiochum, reprehendere Chrysippum solebat laudantem
 30 Euripideum carmen illud:

Mortális nemo est, quém non attingát dolor
 Morbúsque; multis súnt humandi líberi,
 Rursúm creandi, mórsque est finita ómnibus,
 Quae géneri humano angórem nequicquam
 ádferunt.

Reddenda terrae est terra, tum vita omnibus
Metenda, ut fruges. Sic iubet Necéssitas.

- 60 Negabat genus hoc orationis quicquam omnino ad levandam aegritudinem pertinere. Id enim ipsum dolendum esse dicebat, quod in tam crudelem necessitatem incidissemus; nam illam quidem orationem ex commemoratione alienorum malorum ad malivolos consolandos esse accommodatam. Mihi vero longe videtur secus. Nam et necessitas ferendae condicionis humanae quasi cum deo pugnare prohibet admonetque esse hominem, quae cogitatio magno opere luctum levat, et enumeratio exemplorum, non ut animum malivolorum oblectet, adfertur, sed ut ille, qui maeret, ferendum sibi id censeat, quod videat multos
61 moderate et tranquille tulisse. Omnibus enim modis fulciendi sunt, qui ruunt nec cohaerere possunt propter magnitudinem aegritudinis. Ex quo ipsam aegritudinem λύπην Chrysippus quasi solutionem totius hominis appellatam putat; quae tota poterit evelli explicata, ut principio dixi, causa aegritudinis; est enim nulla alia nisi opinio et iudicium magni praesentis atque urgentis mali. Itaque et dolor corporis, cuius est morsus acerrimus, perfertur spe proposita boni, et acta aetas honeste ac splendide tantam adfert consolationem, ut eos, qui ita vixerint, aut non attingat aegritudo aut perleviter pungat animi dolor.
26 Sed ad hanc opinionem magni mali cum illa etiam opinio accessit, oportere, rectum esse, ad officium pertinere ferre illud aegre, quod acciderit, tum denique
62 efficitur illa gravis aegritudinis perturbatio. Ex hac opinione sunt illa varia et detestabilia genera lugendi, paedores, muliebres lacerationes genarum, pectoris, feminum, capitis percussiones; hinc ille Agamemno Homericus et idem Accianus

Scindens dolore idéntidem intonsam comam, in quo facetum illud Bionis, perinde stultissimum

regem in luctu capillum sibi evellere, quasi calvitio maeror levaretur. Sed haec omnia faciunt opinantes 63 ita fieri oportere. Itaque et Aeschines in Demosthenem invehitur, quod is septimo die post filiae mortem hostias immolavisset. At quam rhetorice, quam copiose, quas sententias colligit, quae verba contorquet! ut licere quidvis rhetori intellegas. Quae nemo probaret, nisi insitum illud in animis habere-mus, omnis bonos interitu suorum quam gravissime 10 maerere oportere. Ex hoc evenit, ut in animi doloribus alii solitudines captent, ut ait Homerus de Bellerophonte:

Qui miser in campis maerens errabat Aleis
Ipse suum cor edens, hominum vestigia vitans.

15 Et Nioba fingitur lapidea propter aeternum, credo, in luctu silentium. Hecubam autem putant propter animi acerbitem quandam et rabiem fingi in canem esse conversam. Sunt autem alii, quos in luctu cum ipsa solitudine loqui saepe delectat, ut illa apud 20 Ennium nutritrix:

Cupido cepit miseram nunc me próloqui
Caelo átque terrae Médeai míserias.

Haec omnia recta, vera, debita putantes faciunt in 27 dolore, maximeque declaratur hoc quasi officii iudicio 64 fieri, quod, si qui forte, cum se in luctu esse vellent, aliquid fecerunt humanius, aut si hilarius locuti sunt, revocant se rursus ad maestitiam peccatique se in-simulant, quod dolere intermiserint. Pueros vero matres et magistri castigare etiam solent, nec verbis 30 solum, sed etiam verberibus, si quid in domestico luctu hilarius ab iis factum est aut dictum, plorare cogunt. Quid? ipsa remissio luctus cum est consecuta intellectumque est nihil profici maerendo, nonne res declarat fuisse totum illud voluntarium? Quid ille 65

Terentianus 'ipse se poeniens', id est *ἐαυτὸν τιμωρούμενος*?

Decrévi tantispér me minus iniúriæ,
Chremés, meo gnato fácere, dum fiám miser.

Hic decernit, ut miser sit. Num quis igitur quicquam decernit invitus?

Maló quidem me quóvis dignum députem.

Malo se dignum deputat, nisi miser sit. Vides ergo opinionis esse, non naturae malum. Quid, quos res ipsa lugere prohibet? ut apud Homerum cotidiana¹⁰ neces interitusque multorum sedationem maerendi adferant, apud quem ita dicitur:

Namque nimis multos atque omni luce cadentis

Cernimus, ut nemo possit maerore vacare.

Quo magis est aequum tumulis mandare peremptos

Firmo animo et luctum lacrimis finire diurnis.

66 Ergo in potestate est abicere dolorem, cum velis, tempori servientem. An est ullum tempus, quoniam quidem res in nostra potestate est, cui non ponendae curae et aegritudinis causa serviamus? Constabat eos, 20 qui concidentem vulneribus Cn. Pompeium vidissent, cum in illo ipso acerbissimo miserrimoque spectaculo sibi timerent, quod se classe hostium circumfusos viderent, nihil aliud tum egisse, nisi ut remiges hortarentur et ut salutem adipiscerentur fuga; posteaquam 25 Tyrum venissent, tum afflicti lamentarique coepisse. Timor igitur ab his aegritudinem potuit repellere, ratio ab sapienti viro non poterit?

28 Quid est autem, quod plus valeat ad ponendum dolorem, quam cum est intellectum nil profici et 30 frustra esse susceptum? Si igitur deponi potest, etiam non suscipi potest; voluntate igitur et iudicio

suscipi aegritudinem confitendum est. Idque indicatur 67
eorum patientia, qui cum multa sint saepe perpassi,
facilius ferunt, quicquid accidit, obduruissetque iam sese
contra fortunam arbitrantur, ut ille apud Euripidem:

3 Si mihi nunc tristis primum inluxisset dies,
Nec tam aerumnoso navigavissém salo,
Essét dolendi causa, ut iniecto éculei
Frenó repente tactu exagitantúr novo;
Sed iam subactus miseriis obtórpuí.

10 Defectio igitur miseriarum aegritudines cum faciat
leniores, intellegi necesse est non rem ipsam causam
atque fontem esse maeroris. Philosophi summi ne- 68
quedum tamen sapientiam consecuti nonne intellegunt
in summo se malo esse? Sunt enim insipientes, neque
15 insipientia ullum maius malum est; neque tamen
lugent. Quid ita? Quia huic generi malorum non
adtingitur illa opinio, rectum esse et aequum et ad
officium pertinere aegre ferre, quod sapiens non sis,
quod idem adtingimus huic aegritudini, in qua luctus
20 inest, quae omnium maxuma est. Itaque Aristoteles 69
veteres philosophos accusans, qui existimavissent phi-
losophiam suis ingeniis esse perfectam, ait eos aut
stultissimos aut gloriosissimos fuisse; sed se videre,
quod paucis annis magna accessio facta esset, brevi
25 tempore philosophiam plane absolutam fore. Theo-
phrastus autem moriens accusasse naturam dicitur,
quod cervis et cornicibus vitam diuturnam, quorum
id nihil interesset, hominibus, quorum maxime inter-
fuisset, tam exiguum vitam dedisset; quorum si aetas
30 potuisset esse longinquior, futuram fuisse ut omnibus
perfectis artibus omni doctrina hominum vita erudire-
tur. Querebatur igitur se tum, cum illa videre coe-
pisset, extingui. Quid? ex ceteris philosophis nonne
optumus et gravissimus quisque confitetur multa se
35 ignorare, et multa sibi etiam atque etiam esse discenda?
neque tamen, cum se in media stultitia, qua nihil est 70

peius, haerere intellegant, aegritudine premuntur; nulla enim admiscetur opinio officiosi doloris. Quid, qui non putant lugendum viris? qualis fuit Q. Maximus efferens filium consularem, qualis L. Paulus duobus paucis diebus amissis filiis, qualis M. Cato praetore designato mortuo filio, quales reliqui, quos in
 71 Consolatione conlegimus. Quid hos aliud placavit, nisi quod luctum et maerorem esse non putabant viri? Ergo id, quod alii rectum opinantes aegritudini se solent dedere, id hi turpe putantes aegritudinem reppulerant. Ex quo intellegitur non in natura, sed in opinione esse aegritudinem.

29 Contra dicuntur haec: Quis tam demens, ut sua voluntate maereat? natura adfert dolorem, cui quidem Crantor, inquiunt, vester cedendum putat; premit enim atque instat, nec resisti potest. Itaque Oileus ille apud Sophoclem, qui Telamonem antea de Aiacis morte consolatus esset, is cum audivisset de suo, fractus est. De cuius commutata mente sic dicitur:

Nec véro tanta praéditus sapiéntia
 Quisquámst, qui aliorum aerúmnam dictis
 ádlevans

Non ídem, cum fortúna mutata ímpetum
 Convértat, clade súbita frangatúr sua,
 Ut illa ad alios dícta et praecepta éxcidant.

Haec cum disputant, hoc student efficere, naturae ob-
 sisti nullo modo posse, et tamen fatentur graviores aegritudines suscipi, quam natura cogat. Quae est igitur amentia? ut nos quoque idem ab illis requiramus.
 72 Sed plures sunt causae suscipiendi doloris. Primum illa opinio mali, quo viso atque persuaso aegritudo insequitur necessario; deinde etiam gratum mortuis se facere, si graviter eos lugeant, arbitrantur. Accedit superstitio muliebris quaedam; existimant enim dis immortalibus se facilius satis facturos, si eorum plaga percussi afflictos se et stratos esse fate-

antur. Sed haec inter se quam repugnent, plerique non vident. Laudant enim eos, qui aequo animo moriantur; qui alterius mortem aequo animo ferant, eos putant vituperandos. Quasi fieri ullo modo possit, quod in amatorio sermone dici solet, ut quisquam plus alterum diligat quam se. Praeclarum illud est et, si quaeris, rectum quoque et verum, ut eos, qui nobis carissimi esse debeant, aequae ac nosmet ipsos amemus; ut vero plus, fieri nullo pacto potest. Ne optandum quidem est in amicitia, ut me ille plus quam se, ego illum plus quam me; perturbatio vitae, si ita sit, atque officiorum omnium consequatur.

Sed de hoc alias; nunc illud satis est, non attrituere ad amissionem amicorum miseriam nostram, ne illos plus, quam ipsi velint, si sentiant, plus certe quam nosmet ipsos diligamus. Nam quod aiunt plerisque consolationibus nihil levare adiunguntque consolatores ipsos confiteri se miseros, cum ad eos impetum suum *fortuna* converterit, utrumque dissolvitur. Sunt enim ista non naturae vitia, sed culpa. Stultitiam autem accusare quamvis copiose licet. Nam et qui non levantur, ipsi se ad miseriam invitant, et qui suos casus aliter ferunt, atque ut auctores aliis ipsi fuerunt, non sunt vitiosiores quam fere plerique, qui avari avaros, gloriae cupidos gloriosi reprehendunt. Est enim proprium stultitiae aliorum vitia cernere, oblivisci suorum. Sed nimirum hoc maximum est experimentum, cum constet aegritudinem vetustate tolli, hanc vim non esse in die positam, sed in cogitatione diuturna. Nam si et eadem res est et idem est homo, qui potest quicquam de dolore mutari, si neque de eo, propter quod dolet, quicquam est mutatum neque de eo, qui dolet? Cogitatio igitur diuturna nihil esse in re mali dolori medetur, non ipsa diuturnitas.

Hic mihi adferunt mediocritates. Quae si naturales sunt, quid opus est consolatione? natura enim ipsa

terminabit modum; sin opinabiles, opinio tota tollatur. Satis dictum esse arbitror aegritudinem esse opinionem mali praesentis, in qua opinione illud insit, ut aegritudinem suscipere oporteat. Additur ad hanc definitionem a Zenone recte, ut illa opinio praesentis mali sit recens. Hoc autem verbum sic interpretantur, ut non tantum illud recens esse velint, quod paulo ante acciderit, sed, quam diu in illo opinato malo vis quaedam insit, ut vigeat et habeat quandam viriditatem, tam diu appelletur recens. Ut Artemisia illa, Mausoli, Cariae regis, uxor, quae nobile illud Halicarnasi fecit sepulcrum, quam diu vixit, vixit in luctu eodemque etiam confecta contabuit. Huic erat illa opinio cotidie recens; quae tum denique non appellatur recens, cum vetustate exaruit.

Haec igitur officia sunt consolantium, tollere aegritudinem funditus aut sedare aut detrahere quam plurimum aut suppressere nec pati manare longius aut ad alia traducere. Sunt qui unum officium consolantis putent malum illud omnino non esse, ut Cleanthi placet; sunt qui non magnum malum, ut Peripatetici; sunt qui abducant a malis ad bona, ut Epicurus; sunt qui satis putent ostendere nihil inopinati accidisse, ut *Cyrenaeici*. Chrysippus autem caput esse censet in consolando detrahere illam opinionem marenti, si se officio fungi putet iusto atque debito. Sunt etiam qui haec omnia genera consolandi colligant (alius enim alio modo movetur), ut fere nos in Consolatione omnia in consolationem unam coniecimus; erat enim in tumore animus, et omnis in eo temptabatur curatio. Sed sumendum tempus est non minus in animorum morbis quam in corporum; ut Prometheus ille Aeschyli, cui cum dictum esset:

Atqui, Prometheus, te hoc tenere existimo,
Mederi posse rationem iracundiae,

respondit:

Siquidem qui tempestivam medicinam ad-
movens

Non adgravescens vulnus inlidat manu.

Erit igitur in consolationibus prima medicina docere ³²
aut nullum malum esse aut admodum parvum, altera ⁷⁷
et de communi condicione vitae et proprie, si quid sit
de ipsius, qui maereat, disputandum, tertia summam
esse stultitiam frustra confici maerore, cum intellegas
nil posse profici. Nam Cleanthes quidem sapientem
consolatur, qui consolatione non eget. Nihil enim
esse malum, quod turpe non sit, si lugenti persua-
seris, non tu illi luctum, sed stultitiam detraxeris;
alienum autem tempus docendi. Et tamen non satis
mihi videtur vidisse hoc Cleanthes, suscipi aliquando
aegritudinem posse ex eo ipso, quod esse summum
malum [Cleanthes] ipse fateatur. Quid enim dicemus,
cum Socrates Alcibiadi persuasisset, ut acceperimus,
eum nihil hominis esse, nec quicquam inter Alcibia-
dem summo loco natum et quemvis baiolum interesse,
cum se Alcibiades adflictaet lacrimansque Socrati
supplex esset, ut sibi virtutem traderet turpitudinem-
que depelleret, quid dicemus, Cleanthe? num in illa
re, quae aegritudine Alcibiadem adficiebat, mali nihil
fuisse? Quid? illa Lyconis qualia sunt? qui aegritu- ⁷⁸
dinem extenuans parvis ait eam rebus moveri, for-
tunae et corporis incommodis, non animi malis. Quid
ergo? illud, quod Alcibiades dolebat, non ex animi
malis vitiisque constabat? Ad Epicuri consolationem
satis est ante dictum.

Ne illa quidem firmissima consolatio est, quam ³³
quam et usitata est et saepe prodest: 'Non tibi hoc ⁷⁹
soli.' Prodest haec quidem, ut dixi, sed nec semper
nec omnibus; sunt enim qui respuant; sed refert, quo
modo adhibeatur. Ut enim tulerit quisque eorum, qui
sapienter tulerunt, non quo quisque incommodo ad-
fectus sit, praedicandum est. Chrysippi ad veritatem

firmissima est, ad tempus aegritudinis difficilis. Magnum opus est probare maerenti illum suo iudicio et, quod se ita putet oportere facere, maerere. Nimirum igitur, ut in causis non semper utimur eodem statu (sic enim appellamus controversiarum genera), sed ad tempus, ad controversiae naturam, ad personam accommodamus, sic in aegritudine lenienda, quam quisque curationem recipere possit, videndum est.

- 80 Sed nescio quo pacto ab eo, quod erat a te propositum, aberravit oratio. Tu enim de sapiente quae-
sieras, cui aut malum videri nullum potest, quod vacet turpitudine, aut ita parvum malum, ut id obruatur sapientia vixque appareat, qui nihil opinione adtingat adsumatque ad aegritudinem, nec id putet esse rectum, se quam maxime excruciaci luctuque confici, quo prae-
vius nihil esse possit. Edocuit tamen ratio, ut mihi quidem videtur, cum hoc ipsum proprie non quaeretur hoc tempore, num quod esset malum, nisi quod idem dici turpe posset, tamen ut videremus, quicquid esset in aegritudine mali, id non naturale esse, sed voluntario iudicio et opinionis errore contractum.
- 81 Tractatum est autem a nobis id genus aegritudinis, quod unum est omnium maximum, ut eo sublato reliquorum remedia ne magnopere quaerenda arbitramur.
- 34 Sunt enim certa, quae de paupertate, certa, quae de vita inhonorata et ingloria dici soleant; separatim certae scholae sunt de exilio, de interitu patriae, de servitute, de debilitate, de caecitate, de omni casu, in quo nomen poni solet calamitatis. Haec Graeci in singulas scholas et in singulos libros dispartiunt; opus enim quaerunt; quamquam plenae disputationes delectationis sunt. Et tamen, ut medici toto corpore curando minimae etiam parti, si condoluit, medentur, sic philosophia cum universam aegritudinem sustulit, sustulit etiam, si quis error alicunde extitit, si paupertas momordit, si ignominia pupugit, si quid tene-

brarum obfudit exsilium, aut eorum, quae modo dixi, si quid extitit; etsi singularum rerum sunt propriae consolationes, de quibus audies tu quidem, cum voles. Sed ad eundem fontem revertendum est, aegritudinem
 5 omnem procul abesse a sapiente, quod inanis sit, quod frustra suscipiatur, quod non natura exoriat, sed iudicio, sed opinione, sed quadam invitatione ad dolendum, cum id decreverimus ita fieri oportere. Hoc detracto, quod totum est voluntarium, aegritudo 83
 10 erit sublata illa maerens, morsus tamen et contractiuncula quaedam animi relinquetur. Hanc dicant sane naturalem, dum aegritudinis nomen absit grave, taetrum, funestum, quod cum sapientia esse atque, ut ita dicam, habitare nullo modo possit. At quae stirpes
 15 sunt aegritudinis, quam multae, quam amarae! quae ipso trunco everso omnes eligendae sunt et, si necesse erit, singulis disputationibus. Superest enim nobis hoc, cuiusmodi est, otium. Sed ratio una omnium est aegritudinum, plura nomina. Nam et invidere
 20 aegritudinis est et aemulari et obtrectare et misereri et angi, lugere, maerere, aerumna adfici, lamentari, sollicitari, dolere, in molestia esse, adflicti, desperare. Haec omnia definiunt Stoici, eaque verba, quae dixi, 84
 25 singularum rerum sunt, non, ut videntur, easdem res significant, sed aliquid differunt, quod alio loco fortasse tractabimus. Haec sunt illae fibrae stirpium, quas initio dixi, persequendae et omnes eligendae, ne umquam ulla possit existere. Magnum opus et difficile, quis negat? quid autem praeclarum non idem arduum?
 30 sed tamen id se effecturam philosophia profitetur, nos modo curationem eius recipiamus. Verum haec quidem hactenus, cetera, quotienscumque voletis, et hoc loco et aliis parata vobis erunt.

M. TULLII CICERONIS
TUSCULANARUM DISPUTATIONUM
AD M. BRUTUM
LIBER QUARTUS
DE RELIQUIS ANIMI PERTURBATIONIBUS

ARGUMENTUM.

Cicero de severa vitae disciplina apud priscos Romanos usitata praefatus auditoris sententiam refellere adgreditur 'omni perturbatione posse sapientem vacare' negantis. Primum adfert perturbationis definitionem Stoicam et quattuor eius genera. Perturbationem Zeno, Stoicorum princeps, dixerat aversam a recta ratione naturaeque incongruam animi commotionem. Partes autem perturbationum duae ex bonis opinatis memorantur, laetitia et libido, duae ex malorum errore, aegritudo et metus, iisque singulis perturbationibus suae partes subiciuntur cap. 4—9. Deinde, quo modo ipsa perturbatio ab aegrotatione seu morbo differat, et quae sit in hoc genere animi et corporis similitudo, ostenditur cap. 10—14. Tum secundum institutam quaestionem brevis subicitur demonstratio perturbationem cum sapientia consistere non posse, longa autem disputatio contra Peripateticos, qui perturbationes necessarias esse, naturales utilesque contendunt, nec tollendas sapienti et extirpandas, sed coercendas et moderandas statuunt (cap. 15—26). Hanc excipit expositio de perturbationum curatione, eaque diversa pro diversa perturbationum natura. In quattuor autem perturbationibus illis sedandis est ea distincta ratio: Primum utrum ad universam perturbationem, tamquam aegritudinem, laetitiam, an ad singulas, id est formas generibus subiectas, adhibeatur, deinde utrum mali bonive opinio an ipsa omnino perturbatio tollatur. Sed certam et propriam sanationem esse, si doceas ipsas perturbationes per se esse vitiosas nec habere quicquam aut naturale aut necessarium. Alteram autem rationem, quae simul opinionem boni aut mali tollat, esse illam quidem utiliorem, sed raro proficere neque esse ad vulgus adhibendam. Esse etiam ubi adhiberi plane non possit, quod res, quae perturbet animum, re vera sit bona aut mala, ut si quis aegre ferat nihil in se esse virtutis,

nihil animi, nihil officii, nihil honestatis (cap. 27, 28). Reliqua disputatio, quo modo quattuor ista genera tollenda sint, docet (cap. 29—38).

Cum multis locis nostrorum hominum ingenia virtutesque, Brute, soleo mirari, tum maxime in iis studiis, quae sero admodum expetita in hanc civitatem e Graecia transtulerunt. Nam cum a primo
 5 urbis ortu regiis institutis, partim etiam legibus auspicia, caerimoniae, comitia, provocationes, patrum consilium, equitum peditumque discriptio, tota res militaris divinitus esset constituta, tum progressio admirabilis incredibilisque cursus ad omnem excellen-
 10 tiam factus est dominatu regio re publica liberata. Nec vero hic locus est, ut de moribus institutisque maiorum et disciplina ac temperatione civitatis loquamur; aliis haec locis satis accurate a nobis dicta sunt maximeque in iis sex libris, quos de re publica
 15 scripsimus. Hoc autem loco consideranti mihi studia 2 doctrinae multa sanè occurrunt, cur ea quoque arcescita aliunde neque solum expetita, sed etiam conservata et culta videantur. Erat enim illis paene in conspectu praestanti sapientia et nobilitate Pytha-
 20 goras, qui fuit in Italia temporibus isdem, quibus L. Brutus patriam liberavit, praeclarus auctor nobilitatis tuae. Pythagorae autem doctrina cum longe lateque flueret, permanavisse mihi videtur in hanc civitatem, idque cum coniectura probabile est, tum
 25 quibusdam etiam vestigiis indicatur. Quis enim est, qui putet, cum floreret in Italia Graecia potentissimis et maximis urbibus, ea quae magna dicta est, in iisque primum ipsius Pythagorae, deinde postea Pythagoreorum tantum nomen esset, nostrorum hominum
 30 ad eorum doctissimas voces aures clausas fuisse? Quin etiam arbitror propter Pythagoreorum admirationem Numam quoque regem Pythagoreum a posterioribus existimatum. Nam cum Pythagorae disciplinam

- et instituta cognoscerent regisque eius aequitatem et sapientiam a maioribus suis acceperant, aetates autem et tempora ignorarent propter vetustatem, eum, qui sapientia excelleret, Pythagorae auditorem crediderunt
 2 fuisse. Et de coniectura quidem hactenus. Vestigia autem Pythagoreorum quamquam multa colligi possunt, paucis tamen utemur, quoniam non id agitur hoc tempore. Nam cum carminibus soliti illi esse dicantur et praecepta quaedam occultius tradere et mentes suas a cogitationum intentione cantu fidibusque ad tranquillitatem traducere, gravissimus auctor in Origini-
 bus dixit Cato morem apud maiores hunc epularum fuisse, ut deinceps, qui accubarent, canerent ad tibiam clarorum virorum laudes atque virtutes. Ex quo perspicuum est et cantus tum fuisse discriptos vocum
 4 sonis et carmina. Quamquam id quidem etiam XII tabulae declarant, condi iam tum solitum esse carmen; quod ne liceret fieri ad alterius iniuriam, lege sanxerunt. Nec vero illud non eruditorum temporum argumentum est, quod et deorum pulvinaribus et
 6 epulis magistratum fides praecinunt, quod proprium eius fuit, de qua loquor, disciplinae. Mihi quidem etiam Appii Caeci carmen, quod valde Panaetius laudat epistula quadam, quae est ad Q. Tiberonem, Pythagoreum videtur. Multa etiam sunt in nostris institutis
 8 ducta ab illis; quae praetereo, ne ea, quae repperisse ipsi putamur, aliunde didicisse videamur. Sed ut ad
 10 propositum redeat oratio, quam brevi tempore quot et quanti poetarum, qui autem oratores extiterunt! facile ut appareat nostros omnia consequi potuisse, simul
 12 ut velle coepissent.
- 3 Sed de ceteris studiis alio loco et dicemus, si usus fuerit, et saepe diximus. Sapientiae studium vetus id quidem in nostris, sed tamen ante Laelii aetatem et Scipionis non reperio quos appellare possim nominatim. Quibus adolescentibus Stoicum Diogenem et Academicum Carneadem video ad senatum ab Atheniensibus

missos esse legatos, qui cum rei publicae nullam
 umquam partem attigissent essetque eorum alter
 Cyrenaeus, alter Babylonius, numquam profecto scholis
 essent excitati neque ad illud munus electi, nisi in
 5 quibusdam principibus temporibus illis fuissent studia
 doctrinae. Qui cum cetera litteris mandarent, alii ius
 civile, alii orationes suas, alii monumenta maiorum,
 hanc amplissimam omnium artium, bene vivendi disci-
 plinam, vita magis quam litteris persecuti sunt. Ita-
 10 que illius verae elegantisque philosophiae, quae ducta
 a Socrate in Peripateticis adhuc permansit et idem
 alio modo dicentibus Stoicis, cum Academici eorum
 controversias disceptarent, nulla fere sunt aut pauca
 admodum Latina monumenta sive propter magnitu-
 15 dinem rerum occupationemque hominum, sive etiam
 quod imperitis ea probari posse non arbitrabantur,
 cum interim illis silentibus C. Amafinius extitit dicens,
 cuius libris editis commota multitudo contulit se ad
 eam potissimum disciplinam, sive quod erat cognitu
 20 perfacilis, sive quod invitabantur inlecebris blandis
 voluptatis, sive etiam, quia nihil erat prolatum melius,
 illud, quod erat, tenebant. Post Amafinium autem
 7 multi eiusdem aemuli rationis multa cum scripsissent,
 Italiam totam occupaverunt, quodque maximum argu-
 25 mentum est non dici illa subtiliter, quod et tam facile
 ediscantur et ab indoctis probentur, id illi firmamen-
 tum esse disciplinae putant.

Sed defendat, quod quisque sentit; sunt enim iudicia 4
 libera; nos institutum tenebimus nullisque unius disci-
 plinae legibus adstricti, quibus in philosophia neces-
 30 sario pareamus, quid sit in quaque re maxime pro-
 babile, semper requiremus. Quod cum saepe alias,
 tum nuper in Tusculano studiose egimus. Itaque ex-
 positus tridui disputationibus quartus dies hoc libro
 35 concluditur. Ut enim in inferiorem ambulationem
 descendimus, quod feceramus idem superioribus diebus,
 acta res est sic:

8 *M.* Dicat, si quis volt, qua de re disputari velit.

A. Non mihi videtur omni animi perturbatione posse sapiens vacare.

M. Aegritudine quidem hesternae disputatione videbatur, nisi forte temporis causa nobis adsentiebare.

A. Minime vero; nam mihi egregie probata est oratio tua.

M. Non igitur existimas cadere in sapientem aegritudinem?

A. Prorsus non arbitror.

M. Atqui, si ista perturbare animum sapientis non potest, nulla poterit. Quid enim? metusne conturbet? At earum rerum est absentium metus, quarum praesentium est aegritudo. Sublata igitur aegritudine sublatus est metus. Restant duae perturbationes, laetitia gestiens et libido; quae si non cadent in sapientem, semper mens erit tranquilla sapientis.

9 *A.* Sic prorsus intellego.

M. Utrum igitur mavis? statimne nos vela facere an quasi e portu egredientis paululum remigare?

A. Quidnam est istuc? non enim intellego.

5 *M.* Quia Chrysippus et Stoici cum de animi perturbationibus disputant, magnam partem in his partiendis et definiendis occupati sunt, illa eorum perexigua oratio est, qua medeantur animis nec eos turbulentos esse patiantur, Peripatetici autem ad placandos animos multa adferunt, spinas partiendi et definiendi praetermittunt. Quaerebam igitur, utrum panderem vela orationis statim an eam ante paululum dialecticorum remis propellerem.

A. Isto modo vero; erit enim hoc totum, quod quaero, ex utroque perfectius.

10 *M.* Est id quidem rectius; sed post requires, si quid fuerit obscurius.

A. Faciam equidem; tu tamen, ut soles, dices ista ipsa obscura planius, quam dicuntur a Graecis.

M. Enitar equidem, sed intento opus est animo,

ne omnia dilabantur, si unum aliquid effugerit. Quoniam, quae Graeci *πάθη* vocant, nobis perturbationes appellari magis placet quam morbos, in his explicandis veterem illam equidem Pythagorae primum, dein Platonis descriptionem sequar, qui animum in duas partes dividunt, alteram rationis participem faciunt, alteram expertem; in participem rationis ponunt tranquillitatem, id est placidam quietamque constantiam, in illa altera motus turbidos cum irae, tum cupiditatis, contrarios inimicosque rationi. Sit igitur hic fons; utamur tamen in his perturbationibus describendis Stoicorum definitionibus et partitionibus, qui mihi videntur in hac quaestione versari acutissime.

Est igitur Zenonis haec definitio, ut perturbatio sit, quod *πάθος* ille dicit, aversa a recta ratione contranaturam animi commotio. Quidam brevius perturbationem esse adpetitum vehementiorem, sed vehementiorem eum volunt esse, qui longius discesserit a naturae constantia. Partes autem perturbationum volunt ex duobus opinatis bonis nasci et ex duobus opinatis malis; ita esse quattuor, ex bonis libidinem et laetitiam, ut sit laetitia praesentium bonorum, libido futurorum, ex malis metum et aegritudinem nasci censent, metum futuris, aegritudinem praesentibus; quae enim venientia metuuntur, eadem adficiunt aegritudine instantia. Laetitia autem et libido in bonorum opinione versantur, cum libido ad id, quod videtur bonum, inlecta et inflammata rapiatur, laetitia ut adepta iam aliquid concupitum efferatur et gestiat. Natura enim omnes ea, quae bona videntur, sequuntur fugiuntque contraria. Quam ob rem simul obiecta species est cuiuspiam, quod bonum videatur, ad id adipiscendum impellit ipsa natura. Id cum constanter prudenterque fit, eius modi adpetitionem Stoici *βούλησιν* appellant, nos appellemus voluntatem. Eam illi putant in solo esse sapiente, quam sic definiunt: voluntas est, quae quid cum ratione desiderat. Quae

- autem *a* ratione aversa incitata est vehementius, ea libido est vel cupiditas effrenata, quae in omnibus
- 13 stultis invenitur. Itemque cum ita movemur, ut in bono simus aliquo, dupliciter id contingit. Nam cum ratione animus movetur placide atque constanter, tum illud gaudium dicitur; cum autem inaniter et effuse animus exultat, tum illa laetitia gestiens vel nimia dici potest, quam ita definiunt: sine ratione animi elationem. Quoniamque, ut bona natura adpetimus, sic a malis natura declinamus, quae declinatio cum ratione fiet, cautio appelletur, eaque intellegatur in solo esse sapiente; quae autem sine ratione et cum exanimatione humili atque fracta, nominetur metus; est igitur metus *a* ratione aversa cautio. Praesentis
- 14 autem mali sapientis adfectio nulla est, stultorum aegritudo est, eaque adficiuntur in malis opinatis animosque demittunt et contrahunt rationi non obtemperantes. Itaque haec prima definitio est, ut aegritudo sit animi adversante ratione contractio. Sic quattuor perturbationes sunt, tres constantiae, quoniam aegritudini nulla constantia opponitur.
- 7 Sed omnes perturbationes iudicio censent fieri et opinione. Itaque eas definiunt pressius, ut intellegatur, non modo quam vitiosae, sed etiam quam in nostra sint potestate. Est ergo aegritudo opinio recens mali praesentis, in quo demitti contrahique animo rectum esse videatur, laetitia opinio recens boni praesentis, in quo efferri rectum esse videatur metus opinio impendentis mali, quod intolerabile esse videatur, lubido opinio venturi boni, quod sit ex usu
- 15 iam praesens esse atque adesse. Sed quae iudicii quasque opiniones perturbationum esse dixi, non in eis perturbationes solum positas esse dicunt, verum illa etiam, quae efficiuntur perturbationibus, ut aegritudo quasi morsum aliquem doloris efficiat, metu recessum quendam animi et fugam, laetitia profusam hilaritatem, lubido effrenatam adpetentiam. Opina

tionem autem, quam in omnis definitiones superiores inclusimus, volunt esse inbecillam adensionem.

Sed singulis perturbationibus partes eiusdem generis 16
plures subiiciantur, ut aegritudini invidentia
(utendum est enim docendi causa verbo minus usitato, quoniam invidia non in eo, qui invidet, solum dicitur, sed etiam in eo, cui invidetur), aemulatio, obtrectatio, misericordia, angor, luctus, maeror, aerumna, dolor, lamentatio, sollicitudo, molestia, afflictatio, desperatio, 17
et si quae sunt de genere eodem. Sub metum autem subiecta sunt pigritia, pudor, terror, timor, pavor, exanimatio, conturbatio, formido, voluptati malivolentia laetans malo alieno, delectatio, iactatio et similia, lubidini ira, excandescencia, odium, inimicitia, 18
discordia, indigentia, desiderium et cetera eius modi.

Haec autem definiunt hoc modo: Invidentiam esse dicunt aegritudinem susceptam propter alterius 8
res secundas, quae nihil noceant invidenti. Nam si 17
qui doleat eius rebus secundis, a quo ipse laedatur, non recte dicatur invidere, ut si Hectori Agamemno; 20
qui autem, cui alterius commoda nihil noceant, tamen eum doleat iis frui, is invideat profecto. Aemulatio autem dupliciter illa quidem dicitur, ut et in laude et in vitio nomen hoc sit; nam et imitatio virtutis 25
aemulatio dicitur (sed ea nihil hoc loco utimur; est enim laudis), et est aemulatio aegritudo, si eo, quod concupierit, alius potiatur, ipse careat. Obtrectatio autem est, ea quam intellegi *ζηλοτυπία* volo, aegritudo ex eo, quod alter quoque potiatur eo, quod ipse 18
concupiverit. Misericordia est aegritudo ex miseria alterius iniuria laborantis; nemo enim parricidae aut proditoris supplicio misericordia commovetur; angor aegritudo premens, luctus aegritudo ex eius, qui carus fuerit, interitu acerbo, maeror aegritudo flebilis, 30
aerumna aegritudo laboriosa, dolor aegritudo crucians, lamentatio aegritudo cum eiulatu, sollicitudo aegritudo cum cogitatione, molestia aegritudo

permanens, afflictatio aegritudo cum vexatione corporis, desperatio aegritudo sine ulla rerum expectatione meliorum. Quae autem subiecta sunt sub metum, ea sic definiunt: pigritiam metum conse-
 19 quentis laboris, ... terrorem metum concutientem, ex quo fit, ut pudorem rubor, terrorem pallor et tremor et dentium crepitus consequatur, timorem metum mali adpropinquantis, pavorem metum mentem loco moventem, ex quo illud Ennius:

Tūm pavor sapiētiā omnem mi éxanimato
 expéctorat,

exanimationem metum subsequenter et quasi comitem pavoris, conturbationem metum excutientem cogitata, formidinem metum permanentem.

9
 20 Voluptatis autem partes hoc modo describunt, ut malivolentia sit voluptas ex malo alterius sine emolumento suo, delectatio voluptas suavitate auditus animum deleniens; et qualis est haec aurium, tales sunt et oculorum et tactionum et odorationum et saporum, quae sunt omnes unius generis ad perfundendum animum tamquam inliquefactae voluptates. Iactatio est voluptas gestiens et se efferens inso-
 21 lentius. Quae autem libidini subiecta sunt, ea sic definiuntur, ut ira sit libido poeniendi eius, qui videatur laesisse iniuria, excaescentia autem sit ira nascens et modo existens, quae θυμωσις Graecis dicitur, odium ira inveterata, inimicitia ira ulciscendi tempus observans, discordia ira acerbior intimo animo et corde concepta, indigentia libido in-explebilis, desiderium libido eius, qui nondum adsit, videndi. Distinguunt illud etiam, ut libido sit earum rerum, quae dicuntur de quodam aut quibusdam, quae κατηγορήματα dialectici appellant, ut habere divitias, capere honores, indigentia rerum ipsarum sit, ut ho-
 22 norum, ut pecuniae. Omnium autem perturbationum fontem esse dicunt intemperantiam, quae est a tota

mente [a recta ratione] defectio sic aversa a praescriptione rationis, ut nullo modo adpetitiones animi nec regi nec contineri queant. Quem ad modum igitur temperantia sedat adpetitiones et efficit, ut eae rectae rationi pareant, conservatque considerata iudicia mentis, sic huic inimica intemperantia omnem animi statum inflamat, conturbat, incitat, itaque et aegritudines et metus et reliquae perturbationes omnes gignuntur ex ea.

10 Quem ad modum, cum sanguis corruptus est aut 23
pituita redundat aut bilis, in corpore morbi aegrotationesque nascuntur, sic pravarum opinionum conturbatio et ipsarum inter se repugnantia sanitate spoliatur animum morbisque perturbat. Ex perturbationibus
15 autem primum morbi conficiuntur, quae vocant illi *νοσήματα*, eaque, quae sunt eis morbis contraria, quae habent ad res certas vitiosam offensionem atque fastidium, deinde aegrotationes, quae appellantur a Stoicis *ἀσθένηματα*, hisque item oppositae contrariae
20 offensiones. Hoc loco nimium operae consumitur a Stoicis, maxime a Chrysippo, dum morbis corporum comparatur morborum animi similitudo. Qua oratione praetermissa minime necessaria ea, quae rem continent, pertractemus. Intellegatur igitur perturbationem
25 iactantibus se opinionibus inconstanter et turbide in motu esse semper; cum autem hic fervor concitatioque animi inveteravit et tamquam in venis medullisque insedit, tum existit et morbus et aegrotatio et offensiones eae, quae sunt eis morbis aegrotationibusque
30 contrariae.

Haec, quae dico, cogitatione inter se differunt, re 11
quidem copulata sunt, eaque oriuntur ex libidine et ex laetitia. Nam cum est concupita pecunia nec adhibita continuo ratio quasi quaedam Socratica medicina, quae sanaret eam cupiditatem, permanat in venas et inhaeret in visceribus illud malum, existitque morbus et aegrotatio, quae evelli inveterata non possunt, eique

- 25 morbo nomen est avaritia; similiterque ceteri morbi, ut gloriae cupiditas, ut mulierositas, ut ita appellem eam, quae Graece *φιλογυνία* dicitur, ceterique similiter morbi aegrotationesque nascuntur. Quae autem sunt his contraria, ea nasci putantur a metu, ut odium mulierum, quale in *μισογύνῃ* Atilii est, ut in hominum universum genus, quod accepimus de Timone, qui *μισάνθρωπος* appellatur, ut inhospitalitas est, quae omnes aegrotationes animi ex quodam metu nascuntur earum rerum, quas fugiunt et
- 26 oderunt. Definiunt autem animi aegrotationem opinionem vehementem de re non expetenda, tamquam valde expetenda sit, inhaerentem et penitus insitam. Quod autem nascitur ex offensione, ita definiunt: opinionem vehementem de re non fugienda inhaerentem et penitus insitam tamquam fugienda; haec autem opinatio est indicatio se scire, quod nesciat. Aegrotationi autem talia quaedam subiecta sunt: avaritia, ambitio, mulierositas, pervicacia, ligurritio, vinulentia, cuppedita, et si quae similia. Est autem avaritia opinatio vehemens de pecunia, quasi valde expetenda sit, inhaerens et penitus insita, similisque est eiusdem generis definitio
- 27 reliquarum. Offensionum autem definitiones sunt eius modi, ut inhospitalitas sit opinio vehemens valde fugiendum esse hospitem, eaque inhaerens et penitus insita, similiterque definitur et mulierum odium, ut Hippolyti, et, ut Timonis, generis humani.
- 12 Atque ut ad valetudinis similitudinem veniamus eaque conlatione utamur aliquando, sed parcius, quam solent Stoici: ut sunt alii ad alios morbos procliviores (itaque dicimus gravedinosos quosdam, *quosdam* torminosos, non quia iam sint, sed quia saepe), sic alii ad metum, alii ad aliam perturbationem; ex quo in aliis anxietas, unde anxii, in aliis iracundia dicitur, quae ab ira differt, estque aliud iracundum esse, aliud iratum, ut differt anxietas ab angore; neque

enim omnes anxii, qui anguntur aliquando, nec, qui anxii, semper anguntur, ut inter ebrietatem et ebriositatem interest, aliudque est amatorem esse, aliud amantem. Atque haec aliorum ad alios morbos proclivitas late patet; nam pertinet ad omnes perturbationes; in multis etiam vitiis apparet, sed nomen res non habet. Ergo et invidi et malivoli [et lividi] et timidi et misericordes, quia proclives ad eas perturbationes, non quia semper, feruntur. Haec igitur proclivitas ad suum quodque genus a similitudine corporis aegrotatio dicatur, dum ea intellegatur ad aegrotandum proclivitas. Sed haec in bonis rebus, quod alii ad alia bona sunt aptiores, facilitas nominetur, in malis proclivitas, ut significet lapsionem, in neutris habeat superius nomen.

Quo modo autem in corpore est morbus, est aegrotatio, est vitium, sic in animo. Morbum appellant totius corporis corruptionem, aegrotationem morbum cum imbecillitate, vitium, cum partes corporis inter se dissident, ex quo pravitas membrorum, distortio, deformitas. Itaque illa duo, morbus et aegrotatio, ex totius valetudinis corporis conquassatione et perturbatione gignuntur, vitium autem integra valetudine ipsum ex se cernitur. Sed in animo tantum modo cogitatione possumus morbum ab aegrotatione seiungere; vitiositas autem est habitus aut adfectio in tota vita inconstans et a se ipsa dissentiens. Ita fit, ut in altera corruptione opinionum morbus efficiatur et aegrotatio, in altera inconstantia et repugnantia. Non enim omne vitium paris habet dissensiones, ut eorum, qui non longe a sapientia absunt, adfectio est illa quidem discrepans sibi ipsa, dum est insipiens, sed non distorta nec prava. Morbi autem et aegrotationes partes sunt vitiositatis, sed perturbationes sintne eiusdem partes, quaestio est. Vitia enim adfectiones sunt manentes, perturbationes autem moventes, ut non possint adfectionum manentium partes

esse. Atque ut in malis attingit animi naturam corporis similitudo, sic in bonis. Sunt enim in corpore praecipua, valetudo, vires, pulchritudo, firmitas, velocitas, sunt item in animo. *Ut* enim corporis temperatio, cum ea congruunt inter se, e quibus constamus, sanitas, sic animi dicitur, cum eius iudicia opinionisque concordant, eaque animi est virtus, quam alii ipsam temperantiam dicunt esse, alii obtemperantem temperantiae praeceptis, et eam subsequentem nec habentem ullam speciem suam, sed, sive hoc sive illud sit, in solo esse sapiente. Est autem quaedam animi sanitas, quae in insipientem etiam cadat, cum
 31 curatione medicorum conturbatio mentis aufertur. Et ut corporis est quaedam apta figura membrorum cum coloris quadam suavitate, eaque dicitur pulchritudo, sic in animo opinionum iudiciorumque aequabilitas et constantia cum firmitate quadam et stabilitate virtutem subsequens aut virtutis vim ipsam continens pulchritudo vocatur. Itemque viribus corporis et nervis et efficacitati similes similibus quoque verbis animi vires nominantur. Velocitas autem corporis celeritas appellatur, quae eadem ingenii etiam laus habetur propter animi multarum rerum brevi tempore per-
 14 cursionem. Illud animorum corporumque dissimile, quod animi valentes morbo temptari non possunt, corpora possunt; sed corporum offensiones sine culpa accidere possunt, animorum non item, quorum omnes morbi et perturbationes ex aspersione rationis eveniunt; itaque in hominibus solum existunt; nam bestiae simile quiddam faciunt, sed in perturbationes non in-
 32 cidunt. Inter acutos autem et inter hebetes interest, quod ingeniosi, ut aes Corinthium in aeruginem, sic illi in morbum et incidunt tardius et recreantur ocius, hebetes non item. Nec vero in omnem morbum ac perturbationem animus ingeniosi cadit; † non enim multa efferata et immania; quaedam autem humanitatis quoque habent primam speciem, ut misericordia,

aegritudo, metus. Aegrotationes autem morbike animorum difficilius evelli posse putantur quam summa illa vitia, quae virtutibus sunt contraria. Morbis enim manentibus vitia sublata esse possunt, quia non
 5 tam celeriter sanantur, quam illa tolluntur. Habes 33
 ea, quae de perturbationibus enucleate disputant Stoici, quae *λογικά* appellant, quia disseruntur subtilius. Ex quibus quoniam tamquam ex scrupulis cotibus enavigavit oratio, reliquae disputationis cursum teneamus,
 10 modo satis illa dilucide dixerimus pro rerum obscuritate.

A. Prorsus satis; sed si quae diligentius erunt cognoscenda, quaeremus alias, nunc vela, quae modo dicebas, expectamus et cursum.

15 M. Quando, ut aliis locis de virtute et diximus et 15
 saepe dicendum erit (pleraque enim quaestiones, quae 34
 ad vitam moresque pertinent, a virtutis fonte ducuntur), quando igitur virtus est adfectio animi constans
 conveniensque, laudabiles efficiens eos, in quibus est,
 20 et ipsa per se sua sponte separata etiam utilitate laudabilis, ex ea proficiscuntur honestae voluntates, sententiae, actiones omnisque recta ratio, quamquam ipsa
 virtus brevissime recta ratio dici potest. Huius igitur virtutis contraria est vitiositas (sic enim malo
 25 quam malitiam appellare eam, quam Graeci *κακία* appellant; nam malitia certi cuiusdam vitii nomen est, vitiositas omnium); ex qua concitantur perturbationes,
 quae sunt, ut paulo ante diximus, turbidi animorum concitatusque motus, aversi a ratione et inimicissimi
 30 mentis vitaeque tranquillae. Inportant enim aegritudines anxias atque acerbis animosque adfligunt et debilitant metu; iidem inflammant adpetitione nimia,
 quam tum cupiditatem, tum libidinem dicimus, inpotentiam quandam animi a temperantia et moderatione
 35 plurimum dissidentem. Quae si quando adepta erit 35
 id, quod ei fuerit concupitum, tum efferetur alacritate, ut 'nihil ei constet, quod agat', ut ille, qui

'voluptatem animi nimiam summum esse errorem' arbitratur. Eorum igitur malorum in una virtute posita sanatio est.

- 16 Quid autem est non miserius solum, sed foedius etiam et deformius quam aegritudine quis afflictus, debilitatus, iacens? Cui miseriae proximus est is, qui adpropinquans aliquod malum metuit exanimatusque pendet animi. Quam vim mali significantes poëtae impendere apud inferos saxum Tantalo faciunt

Ob scelera animique inpotentiam et superbi-
loquëntiam.

- Ea communis poena stultitiae est. Omnibus enim, quorum mens abhorret a ratione, semper aliqui talis
36 terror impendet. Atque ut haec tabificae mentis perturbationes sunt, aegritudinem dico et metum, sic hilariores illae, cupiditas avide semper aliquid expetens et inanis alacritas, id est laetitia gestiens, non multum differunt ab amentia. Ex quo intellegitur, qualis ille sit, quem tum moderatum, alias modestum, tum temperantem, alias constantem continentemque dicimus; non numquam haec eadem vocabula ad frugalitatis nomen tamquam ad caput referre volumus. Quod nisi eo nomine virtutes continerentur, numquam ita pervolgatum illud esset, ut iam proverbii locum obtineret, 'hominem frugi omnia recte facere'. Quod idem cum Stoici de sapiente dicunt, nimis admirabiliter nimisque magnifice dicere videntur.

- 17 Ergo hic, quisquis est, qui moderatione et constantia quietus animo est sibi ipse placatus, ut
87 nec tabescat molestiis nec frangatur timore nec sitienter quid expetens ardeat desiderio nec alacritate futili gestiens deliquescat, is est sapiens, quem quaerimus, is est beatus, cui nihil humanarum rerum aut intolerabile ad demittendum animum aut nimis laetabile ad efferendum videri potest. Quid enim videatur ei magnum in rebus humanis, cui aeternitas omnis

totiusque mundi nota sit magnitudo? Nam quid aut in studiis humanis aut in tam exigua brevitae vitae magnum sapienti videri potest, qui semper animo sic excubat, ut ei nihil inprovisum accidere possit, nihil inopinatum, nihil omnino novum? Atque idem ita 38 acrem in omnis partis aciem intendit, ut semper videat sedem sibi ac locum sine molestia atque angore vendi, ut, quemcumque casum fortuna invexerit, hunc apte et quiete ferat; quod qui faciet, non aegritudine 40 solum vacabit, sed etiam perturbationibus reliquis omnibus. His autem vacuus animus perfecte atque absolute beatos efficit, idemque concitatus et abstractus ab integra certaue ratione non constantiam solum amittit, verum etiam sanitatem.

Quocirca mollis et enervata putanda est Peripateticorum ratio et oratio, qui perturbari animos necesse dicunt esse, sed adhibent modum quendam, quem ultra progredi non oporteat. Modum tu adhibes vitio? an 39 vitium nullum est non parere rationi? an ratio parum praecipit nec bonum illud esse, quod aut cupias 40 ardentem aut adeptus exferas te insolenter, nec porro malum, quo aut oppressus iaceas aut, ne opprimere, mente vix constes? eaque omnia aut nimis tristitia aut nimis laeta errore fieri, qui error stultis extenuetur 25 die, ut, cum res eadem maneat, aliter ferant inveterata, aliter recentia, sapientis ne attingat quidem omnino? Etenim quis erit tandem modus iste? quae 40 ramus enim modum aegritudinis, in qua operae plurimum ponitur. Aegre talisse P. Rupilius fratris re- 30 pulsam consulatus scriptum apud Fannium est. Sed tamen transisse videtur modum, quippe qui ob eam causam a vita recesserit; moderatius igitur ferre debuit. Quid, si, cum id ferret modice, mors liberorum accessisset? Nata esset aegritudo nova, sed ea modica; 35 magna tamen facta esset accessio. Quid, si deinde dolores graves corporis, si bonorum amissio, si caecitas, si exilium? Si pro singulis malis aegritu-

dines accederent, summa ea fieret, quae non sustineretur.

18 Qui modum igitur vitio quaerit, similiter facit, ut
41 si posse putet eum, qui se e Leucata praecipitaverit, sustinere se, cum velit. Ut enim id non potest, sic animus perturbatus et incitatus nec cohibere se potest nec, quo loco vult, insistere, omninoque, quae crescentia perniciose sunt, eadem sunt vitiosa nascentia;
42 aegritudo autem ceteraeque perturbationes, amplificatae certe, pestiferae sunt; igitur etiam susceptae continuo in magna pestis parte versantur. Etenim ipsae se impellunt, ubi semel a ratione discessum est, ipsaeque sibi inbecillitas indulget in altumque provehitur imprudens nec reperit locum consistendi. Quam ob rem nihil interest, utrum moderatas perturbationes adprobent an moderatam iniustitiam, moderatam ignaviam, moderatam intemperantiam; qui enim vitiis modum apponit, is partem suscipit vitiorum; quod cum ipsum per se odiosum est, tum eo molestius, quia sunt in lubrico incitataeque semel proclivi labuntur sustinerique nullo modo possunt.

19 Quid, quod iidem Peripatetici perturbationes istas,
43 quas nos extirpandas putamus, non modo naturalis esse dicunt, sed etiam utiliter a natura datas; quorum est talis oratio. Primum multis verbis iracundiam laudant, cotem fortitudinis esse dicunt, multoque et in hostem et in inprobum civem vehementiores iratorum impetus esse, levis autem ratiunculas eorum, qui ita cogitent: 'Proelium rectum est hoc fieri, convenit dimicare pro legibus, pro libertate, pro patria.' Haec nullam habent vim, nisi ira excanduit fortitudo. Nec vero de bellatoribus solum disputant; imperia severiora nulla esse putant sine aliqua acerbitate iracundiae; oratorem denique non modo accusantem, sed ne defendentem quidem probant sine aculeis iracundiae, quae etiam si non adsit, tamen verbis atque motu simulandam arbitrantur, ut audi-

toris iram oratoris incendat actio. Virum denique videri negant, qui irasci nesciat, eamque, quam lenitatem nos dicimus, vitioso lentitudinis nomine appellant. Nec vero solum hanc libidinem laudant (est enim ira, ut modo definivi, ulciscendi libido), sed ipsum illud genus vel libidinis vel cupiditatis ad summam utilitatem esse dicunt a natura datum; nihil enim quemquam, nisi quod lubeat, praeclare facere posse. Noctu ambulabat in publico Themistocles, cum somnum capere non posset, quaerentibusque respondere Miltiadis tropaeis se e somno suscitari. Cui non sunt auditae Demosthenis vigiliae? qui dolere se aiebat, si quando opificum antelucana victus esset industria. Philosophiae denique ipsius principes numquam in suis studiis tantos progressus sine flagranti cupiditate facere potuissent. Ultimas terras lustrasse Pythagoran, Democritum, Platonem accepimus. Ubi enim quicquid esset, quod disci posset, eo veniendum iudicaverunt. Num putamus haec fieri sine summo cupiditatis ardore potuisse?

Ipsam aegritudinem, quam nos ut taetram et inmanem beluam fugiendam diximus, non sine magna utilitate a natura dicunt constitutam, ut homines castigationibus, reprehensionibus, ignominiiis adfici se in delicto dolerent. Impunitas enim peccatorum data videtur eis, qui ignominiam et infamiam ferunt sine dolore; morderi est melius conscientia. Ex quo est illud e vita ductum ab Afranio. Nam cum dissolutus filius.

Heu me miserum!

tum severus pater:

Dum modo doleat aliquid, doleat quidlibet.

Reliquas quoque partis aegritudinis utilis esse dicunt, misericordiam ad opem ferendam et hominum indignorum calamitates sublevandas; ipsum illud aemulari,

obtrectare non esse inutile, cum aut se non idem videat consecutum, quod alium, aut alium idem, quod se; metum vero si qui sustulisset, omnem vitae diligentiam sublatam fore, quae summa esset in eis, qui leges, qui magistratus, qui paupertatem, qui ignominiam, qui mortem, qui dolorem timerent. Haec tamen ita disputant, ut resecanda esse fateantur, evelli penitus dicant nec posse nec opus esse, et in omnibus fere rebus mediocritatem esse optimam existiment. Quae cum exponunt, nihilne tibi videntur an aliquid dicere?

A. Mihi vero dicere aliquid, itaque expecto, quid ad ista.

21 M. Reperiam fortasse, sed illud ante: Videsne,
47 quanta fuerit apud Academicos verecundia? plane enim dicunt, quod ad rem pertineat. Peripateticis respondetur a Stoicis. Digladientur illi per me licet, cui nihil est necesse nisi, ubi sit illud, quod veri simillimum videatur, anquirere. Quid est igitur, quod occurrat in hac quaestione, e quo possit attingi aliquid veri simile? quo longius mens humana progredi non potest. Definitio perturbationis, qua recte Zenonem usum puto. Ita enim definit, ut perturbatio sit aversa a ratione contra naturam animi commotio, vel brevius, ut perturbatio sit adpetitus vehementior, vehementior autem intellegatur is, qui
48 procul absit a naturae constantia. Quid ad has definitiones possint dicere? Atque haec pleraque sunt prudenter acuteque disserentium, illa quidem ex rhetorum pompa: 'ardores animorum cotesque virtutum.' An vero vir fortis, nisi stomachari coepit, non potest fortis esse? Gladiatorium id quidem; quamquam in eis ipsis videmus saepe constantiam:

Cónloquuntur, cóngrediuntur, quaérunt aliquid, póstulant,

ut magis placati quam irati esse videantur. Sed in

illo genere sit sane Pacideianus aliquis hoc animo,
ut narrat Lucilius:

Occidam illum equidem et vincam, si id
quaeritis, inquit.

Verum illud credo fore: in os prius acci-
piam ipse,

5 Quam gladium in stomacho furi ac pulmo-
nibus sisto.

Odi hominem, iratus pugno, nec longius
quicquam

Nobis, quam dextrae gladium dum accom-
modet alter;

Usque adeo studio atque odio illius efferor
ira.

At sine hac gladiatoria iracundia videmus pro-²²
10 gredientem apud Homerum Aiace[m] multa cum hilaritate, cum depugnaturus esset cum Hectore; cuius, ut
arma sumpsit, ingressio laetitiam attulit sociis, terrorem
autem hostibus, ut ipsum Hectorem, quem ad modum
est apud Homerum, toto pectore trementem provocasse
15 ad pugnam paeniteret. Atque hi conlocuti inter se,
prius quam manum consererent, leniter et quiete nihil
ne in ipsa quidem pugna iracunde rabioseve fecerunt.
Ego ne Torquatum quidem illum, qui hoc cognomen
invenit, iratum existimo Gallo torquem detraxisse, nec
20 Marcellum apud Clastidium ideo fortem fuisse, quia
fuerit iratus. De Africano quidem, quia notior est 50
nobis propter recentem memoriam, vel iurare possum
non illum iracundia tum inflammatum fuisse, cum in
acie M. Allienium Paelignum scuto protexerit gladium-
25 que hosti in pectus infixit. De L. Bruto fortasse
dubitarim, an propter infinitum odium tyranni ecfre-
natus in Arruntem invaserit; video enim utrumque
'comminus ictu cecidissee contrario.' Quid igitur huc
adhibetis iram? an fortitudo, nisi insanire coepit, im-
30 petus suos non habet? Quid? Hercule[m], quem in

caelum ista ipsa, quam vos iracundiam esse vultis, sustulit fortitudo, iratumne censes conflixisse cum Erymanthio apro aut leone Nemeaeo? an etiam The-seus Marathonii tauri cornua comprehendit iratus? Vide, ne fortitudo minime sit rabiosa sitque iracundia tota levitatis. Neque enim est ulla fortitudo, quae rationis est expers.

23
51

Contemnendae res humanae sunt, neglegenda mors est, patibiles et dolores et labores putandi. Haec cum constituta sunt indicio atque sententia, tum est robusta illa et stabilis fortitudo, nisi forte, quae vehementer, acriter, animose fiunt, iracunde fieri suspicamur. Mihi ne Scipio quidem ille pontifex maximus, qui hoc Stoicorum verum esse declaravit, numquam privatum esse sapientem, iratus videtur fuisse Ti. Graccho tum, cum consulem languentem reliquit atque ipse privatus, ut si consul esset, qui rem publicam salvam esse vellent, se sequi iussit. Nescio, ecquid ipsi nos fortiter in re publica fecerimus; si quid fecimus, certe irati non fecimus. An est quicquam similis insaniae quam ira? quam bene Ennius 'initium' dixit 'insaniae.' Color, vox, oculi, spiritus, inpotentia dictorum ac factorum quam partem habent sanitatis? Quid Achille Homérico foedius, quid Agamemnone in iurgio? Nam Aiacem quidem ira ad furorem mortemque perduxit. Non igitur desiderat fortitudo advocatam iracundiam; satis est instructa, parata, armata per sese. Nam isto quidem modo licet dicere utilem vinulentiam ad fortitudinem, utilem etiam dementiaem, quod et insani et ebrii multa faciunt saepe vehementius. Semper Ajax fortis, fortissimus tamen in furore.

Nam fácinus fecit máximum, cum Dánaís
inclinántibus
Summám rem perfecít, manu suá restituit
proélum

Insániens.

Dicamus igitur utilem insaniam? Tracta defini-²⁴
 tiones fortitudinis, intelleges eam stomacho non egere.⁵³
 Fortitudo est igitur adfectio animi legi summae in
 perpetiendis rebus obtemperans vel conservatio stabilis
⁵ iudicii in eis rebus, quae formidolosae videntur, sub-
 eundis et repellendis vel scientia rerum formidolosarum
 contrariarumque aut omnino neglegendarum conservans
 earum rerum stabile iudicium vel brevius, ut Chry-
 sippus (nam superiores definitiones erant Sphaeri,
¹⁰ hominis in primis bene definientis, ut putant Stoici;
 sunt enim omnino omnes fere similes, sed declarant
 communis notiones, alia magis alia) — Quo modo
 igitur Chrysippus? 'Fortitudo est', inquit, 'scientia
 rerum perferendarum vel adfectio animi in patiendo
¹⁵ ac perferendo summae legi parens sine timore.' Quam-
 vis licet insectemur istos, ut Carneades solebat, metuo,
 ne soli philosophi sint. Quae enim istarum definitionum
 non aperit notionem nostram, quam habemus omnes
 de fortitudine tectam atque involutam? qua aperta
²⁰ quis est, qui aut bellatori aut imperatori aut oratori
 quaerat aliquid neque eos existimet sine rabie quic-
 quam fortiter facere posse? Quid? Stoici, qui omnes⁵⁴
 insipientes insanos esse dicunt, nonne ista conligunt?
 Remove perturbationes maximeque iracundiam, iam
²⁵ videbuntur monstra dicere. Nunc autem ita disserunt,
 sic se dicere omnes stultos insanire, ut male olere
 omne caenum. At non semper. Commove, senties.
 Sic iracundus non semper iratus est; lacesse, iam vi-
 debis furem. Quid? ista bellatrix iracundia, cum
³⁰ domum rediit, qualis est cum uxore, cum liberis, cum
 familia? an tum quoque est utilis? Est igitur ali-
 quid, quod perturbata mens melius possit facere quam
 constans? an quisquam potest sine perturbatione mentis
 irasci? Bene igitur nostri, cum omnia essent in mo-
³⁵ ribus vitia, quod nullum erat iracundia foedius, ira-
 cundos solos morosos nominaverunt.

Oratorem vero irasci minime decet, simulare non²⁵
⁵⁵

dedecet. An tibi irasci tum videmur, cum quid in causis acrius et vehementius dicimus? quid? cum iam rebus transactis et praeteritis orationes scribimus, num irati scribimus?

Æquis hoc animadvértit? vincite!

num aut egisse umquam iratum Aesopum aut scripsisse existimas iratum Accium? Aguntur ista praecclare, et ab oratore quidem melius, si modo est orator, quam ab ullo histrione, sed aguntur leniter et mente tranquilla. Libidinem vero laudare cuius est libidinis? Themistoclem mihi et Demosthenen profertis, additis Pythagoran, Democritum, Platonem. Quid? vos studia libidinem vocatis? quae vel optimarum rerum, ut ea sunt, quae profertis, sedata tamen et tranquilla esse debent. Iam aegritudinem laudare, unam rem maxime detestabilem, quorum est tandem philosophorum? At commode dixit Afranius:

Dúm modo doleat áliquíd, doleat quídlibet.

Dixit enim de adolescente perduto ac dissoluto, nos autem de constanti viro ac sapienti quaerimus. Et quidem ipsam illam iram centurio habeat aut signifer vel ceteri, de quibus dici non necesse est, ne rhetorum aperiāmus mysteria. Utile est enim uti motu animi, qui uti ratione non potest; nos autem, ut testifior saepe, de sapiente quaerimus.

26
56

At enim aemulari utile est, obtrectare, misereri. Cur misereare potius quam feras opem, si id facere possis? an sine misericordia liberales esse non possumus? Non enim suscipere ipsi aegritudines propter alios debemus, sed alios, si possumus, levare aegritudine. Obtrectare vero alteri aut illa vitiosa aemulatione, quae rivalitati similis est, aemulari quid habet utilitatis, cum sit aemulantis angi alieno bono, quod ipse non habeat, obtrectantis autem angi alieno bono, quod id etiam alius habeat? Qui id adprobari possit,

aegritudinem suspicere pro experientia, si quid habere velis? nam solum habere velle summa dementia est. Mediocritates autem malorum quis laudare recte possit? 57
 Quis enim potest, in quo libido cupiditasve sit, non
 5 libidosus et cupidus esse? in quo ira, non iracundus? in quo angor, non anxius? in quo timor, non timidus? Libidosum igitur et iracundum et anxium et timidum censemus esse sapientem? de cuius excellentia multa quidem dici quamvis fuse lateque possunt, sed brevissime illo modo, sapientiam esse rerum
 10 divinarum et humanarum scientiam cognitionemque, quae cuiusque rei causa sit. Ex quo efficitur, ut divina imitetur, humana omnia inferiora virtute ducat. In hanc tu igitur tamquam in mare, quod est ventis
 15 subiectum, perturbationem cadere tibi dixisti videri? Quid est, quod tantam gravitatem constantiamque perturbet? an improvisum aliquid aut repentinum? Quid potest accidere tale ei, cui nihil, quod homini evenire possit, *non praemeditatum sit*? Nam quod aiunt nimia
 20 resecari oportere, naturalia relinqui, quid tandem potest esse naturale, quod idem nimium esse possit? Sunt enim omnia ista ex errorum orta radicibus, quae evellenda et extrahenda penitus, non circumcidenda nec amputanda sunt.
 25 Sed quoniam suspicor te non tam de sapiente quam 27
 de te ipso quaerere (illum enim putas omni perturbatione esse liberum, te vis), videamus, quanta sint, 58
 quae a philosophia remedia morbis animorum adhibeantur. Est enim quaedam medicina certe, nec tam
 30 fuit hominum generi infensa atque inimica natura, ut corporibus tot res salutaris, animis nullam invenerit; de quibus hoc etiam est merita melius, quod corporum adiumenta adhibentur extrinsecus, animorum
 35 salus inclusa in his ipsis est. Sed quo maior est in eis praestantia et diviniior, eo maiore indigent diligentia. Itaque bene adhibita ratio cernit, quid optimum sit, neglecta multis implicatur erroribus. Ad te 59

igitur mihi iam convertenda omnis oratio est; simul-
las enim quaerere te de sapiente, quaeris autem for-
tasse de te.

Earum igitur perturbationum, quas exposui, variae
sunt curationes. Nam neque omnis aegritudo una
ratione sedatur; alia est enim lugenti, alia miseranti
aut invidenti adhibenda medicina. Est etiam in omni-
bus quattuor perturbationibus illa distinctio, utrum
ad universam perturbationem, quae est aspernatio
rationis aut adpetitus vehementior, an ad singulas,
ut ad metum, lubidinem, reliquas, melius adhibeatur
oratio, et utrum illudne non videatur aegre ferendum,
ex quo suscepta sit aegritudo, an omnium rerum tol-
lenda omnino aegritudo, ut, si quis aegre ferat se
pauperem esse, idne disputes, paupertatem malum
non esse, an hominem aegre ferre nihil oportere. Ni-
mirum hoc melius, ne, si forte de paupertate non
persuaseris, sit aegritudini concedendum; aegritudine
autem sublata propriis rationibus, quibus heri usi
sumus, quodam modo etiam paupertatis malum tollit-
28
60
tur. Sed omnis eius modi perturbatio animi pla-
catione abluatur illa quidem, cum doceas nec bonum
illud esse, ex quo laetitia aut libido oritur, nec
malum, ex quo aut metus aut aegritudo; verum tamen
haec est certa et propria sanatio, si doceas ipsas per-
turbationes per se esse vitiosas nec habere quicquam
aut naturale aut necessarium, ut ipsam aegritudinem
leniri videmus, cum obicimus maerentibus inbecilli-
tatem animi ecfeminati, cumque eorum gravitatem
constantiamque laudamus, qui non turbulente humana
patiantur. Quod quidem solet eis etiam accidere, qui
illa mala esse censent, ferenda tamen aequo animo
arbitrantur. Putat aliquis esse voluptatem bonum,
alius autem pecuniam; tamen et ille ab intemperantia
et hic ab avaritia avocari potest. Illa autem altera
ratio et oratio, quae simul et opinionem falsam tollit
et aegritudinem detrahit, est ea quidem utilior, sed

raro proficit neque est ad vulgus adhibenda. Quaedam 61
 autem sunt aegritudines, quas levare illa medicina
 nullo modo possit, ut, si quis aegre ferat nihil in se
 esse virtutis, nihil animi, nihil officii, nihil honestatis,
 5 propter mala is quidem angatur, sed alia quaedam
 sit ad eum admovenda curatio, et talis quidem, quae
 possit esse omnium etiam de ceteris rebus discrepan-
 tium philosophorum. Inter omnis enim convenire
 oportet commotiones animorum a recta ratione aver-
 10 sas esse vitiosas, ut, etiamsi vel mala sint illa, quae
 metum aegritudinemve, vel bona, quae cupiditatem
 laetitiamve moveant, tamen sit vitiosa ipsa commotio.
 Constantem enim quendam volumus, sedatum, gra-
 vem, humana omnia spernentem illum esse, quem
 15 magnanimum et fortem virum dicimus. Talis autem
 nec maerens nec timens nec cupiens nec gestiens
 esse quisquam potest. Eorum enim haec sunt, qui
 eventus humanos superiores quam suos animos esse
 ducunt.

20 Quare omnium philosophorum, ut ante dixi, una 29
 ratio est medendi, ut nihil, quale sit illud, quod per- 62
 turbet animum, sed de ipsa sit perturbatione dicen-
 dum. Itaque primum in ipsa cupiditate, cum id solum
 agitur, ut ea tollatur, non est quaerendum, bonum
 25 illud necne sit, quod libidinem moveat, sed libido
 ipsa tollenda est, ut, sive, quod honestum est, id sit
 summum bonum, sive voluptas sive horum utrumque
 coniunctum sive tria illa genera bonorum, tamen,
 etiamsi virtutis ipsius vehementior adpetitus sit, eadem
 30 sit omnibus ad deterrendum adhibenda oratio. Con-
 tinet autem omnem sedationem animi humana in con-
 spectu posita natura; quae quo facilius expressa cer-
 natur, explicanda est oratione communis condicio
 lexque vitae. Itaque non sine causa, cum Orestem 63
 35 fabulam doceret Euripides, primos tris versus revo-
 casse dicitur Socrates:

Neque tām terribilis ulla fando oratio est.

Nec sors nec ira caelitum invecitum malum,

Quod non natura humana patiendo efferat.

Est autem utilis ad persuadendum ea, quae acciderint, ferri et posse et oportere enumeratio eorum, qui tulerunt. Etsi aegritudinis sedatio et hesternae disputatione explicata est et in Consolationis libro, quem in medio (non enim sapientes eramus) maerore et dolore conscripsimus; quodque vetat Chrysippus, ad recentis quasi tumores animi remedium adhibere, id nos fecimus naturaeque vim attulimus, ut magnitudinis medicinae doloris magnitudo concederet.

³⁰ Sed aegritudini, de qua satis est disputatum, fin-
⁶⁴ timus est metus, de quo pauca dicenda sunt. Est enim metus, ut aegritudo praesentis, sic ille futuri mali. Itaque non nulli aegritudinis partem quandam metum esse dicebant, alii autem metum praemolestiam appellabant, quod esset quasi dux consequentis molestiae. Quibus igitur rationibus instantia feruntur, eisdem contemnuntur sequentia. Nam videndum est in utrisque, ne quid humile, summissum, molle, effeminatum, fractum abiectumque faciamus. Sed quamquam de ipsius metus inconstantia, inbecillitate, levitate dicendum est, tamen multum prodest ea, quae metuuntur, ipsa contemnere. Itaque sive casu accidit sive consilio, percommode factum est, quod eis de rebus, quae maxime metuuntur, de morte et de dolore, primo et proximo die disputatum est. Quae si probata sunt, metu magna ex parte liberati sumus.

³¹ Ac de malorum opinione haec nunc; videamus nunc
⁶⁵ de bonorum, id est de laetitia et de cupiditate. Mihi quidem in tota ratione ea, quae pertinet ad animi perturbationem, una res videtur causam continere, omnis eas esse in nostra potestate, omnis iudicio susceptas, omnis voluntarias. Hic igitur error est eripiendus, haec detrahenda opinio atque, ut in malis opinatis tolerabilia, sic in bonis sedatiora sunt effi-

cienda ea; quae magna et laetabilia ducuntur. Atque hoc quidem commune malorum et bonorum, ut, si iam difficile sit persuadere nihil earum rerum, quae perturbent animum, aut in bonis aut in malis esse habendum, tamen alia ad alium motum curatio sit adhibenda aliaque ratione malivulus, alia amator, alia rursus anxius, alia timidus corrigendus. Atque 66 erat facile sequentem eam rationem, quae maxime probatur de bonis et malis, negare umquam laetitia addici posse insipientem, quod nihil umquam haberet boni. Sed loquimur nunc more communi. Sint sane ista bona, quae putantur, honores, divitiae, voluptates, cetera, tamen in eis ipsis potiundis exultans gestiensque laetitia turpis est, ut, si ridere concessum sit, vituperetur tamen cachinnatio. Eodem enim vitio 15 est effusio animi in laetitia, quo in dolore contractio, eademque levitate cupiditas est in appetendo, qua laetitia in fruendo, et, ut nimis afflictis molestia, sic nimis elati laetitia iure iudicantur leves; et, cum invidere aegritudinis sit, malis autem alienis voluptatem 20 capere laetitiae, utrumque immanitate et feritate quadam proponenda castigari solet; atque, ut cavere decet, timere non decet, sic gaudere decet, laetari non decet, quoniam docendi causa a gaudio laetitiam distinguimus; 25 illud iam supra diximus, contractionem animi recte fieri numquam posse, elationem posse. Aliter enim Naevianus ille gaudet Hector:

Laetus sum laudari me abs te, pater, a laudato viro,

aliter ille apud Trabeam:

30 Léna deleníta argento nútum observabit
meum,
Quid velim, quid studeam; adveniens digito
impellam iánuam,
Fóres patebunt; de ímproviso Chrýsis ubi
me aspéxerit,

Álacris ob viám mihi veniet cómplexum ex-
optáns meum,

Míhi se dedet.

Quam haec pulchra putet, ipse iam dicet:

Fórtunam ipsam anteíbo fortunís meis.

32 Haec laetitia quam turpis sit, satis est diligenter
68 attendentem penitus videre. Et ut turpes sunt, qui
ecferunt se laetitia tum, cum fruuntur Veneriis volup-
tatibus, sic flagitiosi, qui eas inflammato animo con-
cupiscunt. Totus vero iste, qui volgo appellatur amor
(nec hercule invenio, quo nomine alio possit appellari),
tantae levitatis est, ut nihil videam, quod putem con-
ferendum. Quem Caecilius

‘déum qui non summum putet,
Aut stultum aut rerum esse imperitum’ exi-
stumat,

Cui ‘in manu sit, quem esse dementem velit,
Quem sapere, quem sanari, quem in morbum
inici,

Quem contra amari, quem expeti, quem ar-
cessier.’

69 O praeclaram emendatricem vitae poëticam! quae amor-
rem flagitii et levitatis auctorem in concilio deorum
conlocandum putet. De comoedia loquor, quae, si
haec flagitia non probaremus, nulla esset omnino;
quid ait ex tragoedia princeps ille Argonautarum?

Tú me amoris magis quam honoris serva-
visti grátia.

Quid ergo? hic amor Medae quanta miseriarum ex-
citavit incendia! Atque ea tamen apud alium poëtam
patri dicere audet se ‘coniugem’ habuisse

Íllum, Amor quem déderat, qui plus póllat
potiorque ést patre.

Sed poëtas ludere sinamus, quorum fabulis in hoc³³
 flagitio versari ipsum videmus Iovem. Ad magistros⁷⁰
 virtutis philosophos veniamus, qui amorem negant
 stupri esse et in eo litigant cum Epicuro non mul-
 tum, ut opinio mea fert, mentiente. Quis est enim
 iste amor amicitiae? cur neque deformem adulescen-
 tem quisquam amat neque formosum senem? Mihi
 quidem haec in Graecorum gymnasiis nata consuetudo
 videtur, in quibus isti liberi et concessi sunt amores.
 Bene ergo Ennius:

Flágiti princípium est nudare ínter civis cór-
 pora.

Qui ut sint, quod fieri posse video, pudici, solliciti
 tamen et anxii sunt, eoque magis, quod se ipsi con-
 tinent et coërcent. Atque, ut muliebris amores omit-⁷¹
 tam, quibus maiorem licentiam natura concessit, quis
 aut de Ganymedi raptu dubitat, quid poëtae velint,
 aut non intellegit, quid apud Euripidem et loquatur
 et cupiat Laius? Quid denique homines doctissimi
 et summi poëtae de se ipsis et carminibus edunt et
 cantibus? Fortis vir in sua re publica cognitus quae
 de iuvenum amore scribit Alcaeus! Nam Anacreontis
 quidem tota poësis est amatoria. Maxime vero omnium
 flagrasse amore Reginum Ibycum apparet ex scriptis.

Atque horum omnium lubricosos esse amores vide-³⁴
 mus. Philosophi sumus exorti, et auctore quidem
 nostro Platone, quem non iniuria Dicaearchus accusat,
 qui amoris auctoritatem tribueremus. Stoici vero et
 sapientem amatum esse dicunt et amorem ipsum
 'conatum amicitiae faciendae ex pulchritudinis specie'
 definiunt. Qui si quis est in rerum natura sine solli-
 citudine, sine desiderio, sine cura, sine suspirio, sit
 sane; vacat enim omni libidine; haec autem de libi-
 dine oratio est. Sin autem est aliquis amor, ut est
 certe, qui nihil absit aut non multum ab insania,
 qualis in Leucadia est:

Sí quidem sit quisquám deus,
Cui égo sim curae.

73 At id erat deis omnibus curandum, quem ad modum
hic frueretur voluptate amatoria!

Heu me infelicem!

Nihil verius. Probe et ille:

Sánun es, qui témere lamentáre?

Hic insanus videtur etiam suis. At quas tragoedias
efficit!

Te, Apóllo sancte, fér opem, teque, omní-
potens Neptune, ínvoco,
Vosque ádeo, venti!

Mundum totum se ad amorem suum sublevandum con-
versurum putat, Venerem unam excludit ut iniquam:

nám quíd ego te appellém, Venus?

Eam prae lubricine negat curare quicquam; quasi vero
ipse non propter lubricinam tanta flagitia et faciat et
dicat.

35 Sic igitur adfecto haec adhibenda curatio est, ut
74 et illud, quod cupiat, ostendatur quam leve, quam
contemnendum, quam nihili sit omnino, quam facile
vel aliunde vel alio modo perfici vel omnino neglegi
possit. Abducendus etiam est non numquam ad alia
studia, sollicitudines, curas, negotia, loci denique mu-
tatione tamquam aegroti non convalescentes saepe
75 curandus est; etiam novo quidam amore veterem
amorem tamquam clavo clavum eiciendum putant;
maxime autem admonendus est, quantus sit furor
amoris. Omnibus enim ex animi perturbationibus est
profecto nulla vehementior, ut, si iam ipsa illa accu-
sare nolis, stupra dico et corruptelas et adulteria,
incesta denique, quorum omnium accusabilis est tur-
pitudine, — sed ut haec omittas, perturbatio ipsa mentis

in amore foeda per se est. Nam ut illa praeteream, 76
 quae sunt furoris, haec ipsa per sese quam habent
 levitatem, quae videntur esse mediocria,

Iniúriæ,

5 Suspíciones, ínimicitiae, indútiae,
 Bellúm, pax rursum! Incérta haec si tu pó-
 stules

Ratióne certa fácere, nihilo plús agas,

Quam sí des operam, ut cú m ratione insánias.

Haec inconstantia mutabilitasque mentis quem non ipsa
 10 pravitate deterreat? Est etiam illud, quod in omni
 perturbatione dicitur, demonstrandum, nullam esse
 nisi opinabilem, nisi iudicio susceptam, nisi volun-
 tariam. Etenim si naturalis amor esset, et amarent
 omnes et semper amarent et idem amarent, neque
 15 alium pudor, alium cogitatio, alium satietas deterreret.

Ira vero, quae quam diu perturbat animum, dubi- 36
 tationem insaniae non habet, cuius impulsu existit 77
 etiam inter fratres tale iurgium:

A. Quís homo te exsuperávit usquam géntium
 inpudentia?

20 M. Quis autem malitiá te?

nosti, quae sequuntur; alternis enim versibus intor-
 quentur inter fratres gravissimae contumeliae, ut facile
 appareat Atréi filios esse, eius qui meditatur poenam
 in fratrem novam:

25 Maiór mihi moles, máius miscendúmst malum,
 Qui illíus acerbum cór contundam et cón-
 primam.

Quo igitur haec erumpit moles? Audi Thyestem:

Ípsus hortatúr me frater, út meos malís miser
 Mándarem natós

30 Eorum viscera apponit. Quid est enim, quo non pro-
 grediatur eodem ira, quo furor? Itaque iratos proprie

dicimus exisse de potestate, id est de consilio, de ratione, de mente; horum enim potestas in totum
 78 animum esse debet. His aut subtrahendi sunt ei, in quos impetum conantur facere, dum se ipsi conligant, (quid est autem se ipsum colligere nisi dissipatas animi partis rursum in suum locum cogere?) aut rogandi orandique sunt, ut, si quam habent ulciscendi vim, differant in tempus aliud, dum defervescat ira. Defervescere autem certe significat ardorem animi invita ratione excitatum. Ex quo illud laudatur Archytæ, qui cum vilico factus esset iratior, 'Quo te modo', inquit, 'accepissem, nisi iratus essem!'

37
 79 Ubi sunt ergo isti, qui iracundiam utilem dicunt (potest utilis esse insania?) aut naturalem? An quicquam est secundum naturam, quod fit repugnante ratione? quo modo autem, si naturalis esset ira, aut alius alio magis iracundus esset, aut finem haberet prius, quam esset ulta, ulciscendi libido, aut quemquam paeniteret, quod fecisset per iram? ut Alexandrum regem videmus, qui cum interemisset Clitum familiarem suum, vix a se manus abstinuit; tanta vis fuit paenitendi. Quibus cognitis quis est qui dubitet, quin hic quoque motus animi sit totus opinabilis ac voluntarius? Quis enim dubitarit, quin aegrotationes animi, qualis est avaritia, gloriæ cupiditas, ex eo, quod magni aestumetur ea res, ex qua animus aegrotat, oriantur? Unde intellegi debet perturbationem
 80 quoque omnem esse in opinione. Et si fidentia, id est firma animi confisio, scientia quaedam est et opinio gravis non temere adsentientis, metus quoque est diffidentia expectati et inpendentis mali, et, si spes est expectatio boni, mali expectationem esse necesse est metum. Ut igitur metus, sic reliquæ perturbationes sunt in malo. Ergo ut constantia scientiæ, sic perturbatio erroris est. Qui autem natura dicuntur iracundi aut misericordes aut invidi aut tale

quid, ei sunt constituti quasi mala valetudine animi, sanabiles tamen, ut Socrates dicitur. Cum multa in conventu vitia conlegisset in eum Zopyrus, qui se naturam cuiusque ex forma perspicere profitebatur, derisus est a ceteris, qui illa in Socrate vitia non agnoscerent, ab ipso autem Socrate sublevatus, cum illa sibi insita, sed ratione a se deiecta diceret. Ergo ut optima quisque valetudine adfectus potest videri natura ad aliquem morbum proclivior, sic animus alius ad alia vitia propensior. Qui autem non natura, sed culpa vitiosi esse dicuntur, eorum vitia constant e falsis opinionibus rerum bonarum et malarum, ut sit alius ad alios motus perturbationesque proclivior. Inveteratio autem, ut in corporibus, aegrius depellitur quam perturbatio, citiusque repentinus oculorum tumor sanatur, quam diuturna lippitudo depellitur.

Sed cognita iam causa perturbationum, quae omnes oriuntur ex iudiciis opinionum et voluntatibus, sit iam huius disputationis modus. Scire autem nos oportet cognitis, quoad possunt ab homine cognosci, bonorum et malorum finibus nihil a philosophia posse aut maius aut utilius optari quam haec, quae a nobis hoc quadriduo disputata sunt. Morte enim contempta et dolore ad patiendum levato adiunximus sedationem aegritudinis, qua nullum homini malum maius est. Etsi enim omnis animi perturbatio gravis est nec multum differt ab amentia, tamen [ita] ceteros, cum sunt in aliqua perturbatione aut metus aut laetitiae aut cupiditatis, commotos modo et perturbatos dicere solemus, at eos, qui se aegritudini dediderunt, miseros, adfectos, aerumnosos, calamitosos. Itaque non fortuito factum videtur, sed a te ratione propositum, ut separatim de aegritudine et de ceteris perturbationibus disputaremus; in ea est enim fons miseriarum et caput. Sed et aegritudinis et reliquorum animi morborum una sanatio est, omnis opinabilis esse et voluntarios ea reque suscipi, quod ita rectum esse videatur. Hunc errorem

84 quasi radicem malorum omnium stirpitus philosophia se extracturam pollicetur. Demus igitur nos huic excolendos patiamurque nos sanari. His enim malis insidentibus non modo beati, sed ne sani quidem esse possumus. Aut igitur negemus quicquam ratione confici, cum contra nihil sine ratione recte fieri possit, aut, cum philosophia ex rationum conlatione constet, ab ea, si et boni et beati volumus esse, omnia adiumenta et auxilia petamus bene beateque vivendi.

M. TULLII CICERONIS

TUSCULANARUM DISPUTATIONUM

AD M. BRUTUM

LIBER QUINTUS,

QUI DOCET VIRTUTEM AD BEATE VIVENDUM
SE IPSA ESSE CONTENTAM.

ARGUMENTUM.

Hoc libro quinti diei disputatio continetur, qua virtutem ad beate vivendum se ipsa esse contentam demonstratur. Ac primum quidem mathematicorum more Cicero ex iis, quae ante disputata erant, breviter conficit id, quod quaeritur; deinde ad philosophorum modum ita de hac quaestione disputat, tamquam superioribus diebus nihil sit disputando confectum. Nam primum ostendit, si sapiens omnibus perturbationibus liber sit, non posse non beatum sapientem esse, quod, qui in illis sint, miseri sint necessario. Quare cum virtus perturbationibus sola liberet, virtutem necessario solam beatum hominem efficere (cap. 1—6). In quo reprehendit veterem Academicorum et Peripateticorum inconstantiam, qui cum tria genera bonorum fecissent, solam tamen virtutem dixerint satis in se habere, si non ad beatissimam, tamen ad beatam vitam (cap. 7—13). Deinde multis cum argumentis tum exemplis hominum et vitiosorum et virtutis laude illustrat.

demonstrat virtutem efficere hominem non solum beatum, quod sit Stoicis cum Academiae veteris philosophis et Peripateticis commune, sed etiam beatissimum vel in cruciata et tormentis, quod contra dicant Platonici et Peripatetici, qui virtute quidem beatam vitam esse contendunt, sed accessione bonorum corporis et fortunae fieri beatorem (cap. 14—28). Postremo subicitur longa disputatio, qua initio a Platoniciis et Peripateticis facto ostenditur, quo modo ut ceterorum omnium, ita in primis Epicureorum de fine bonorum sententiae consentaneum putet sapientes semper beatissimos dicere (cap. 29—41).

Quintus hic dies, Brute, finem faciet Tusculanarum¹
 disputationum, quo die est a nobis ea de re, quam¹
 tu ex omnibus maxime probas, disputatum. Placere
 enim tibi admodum sensi et ex eo libro, quem ad me
 5 accuratissime scripsisti, et ex multis sermonibus tuis
 virtutem ad beate vivendum se ipsa esse contentam.
 Quod etsi difficile est probatu propter tam varia et
 tam multa tormenta fortunae, tale tamen est, ut elabo-
 randum sit, quo facilius probetur. Nihil est enim
 10 omnium, quae in philosophia tractantur, quod gravius
 magnificentiusque dicatur. Nam cum ea causa im-
 pulerit eos, qui primi se ad philosophiae studium con-
 tulerunt, ut omnibus rebus posthabitis totos se in
 optamo vitae statu exquirendo conlocarent, profecto
 15 spe beate vivendi tantam in eo studio curam operam-
 que posuerunt. Quodsi ab iis inventa et perfecta virtus
 est, et si praesidii ad beate vivendum in virtute satis
 est, quis est, qui non praeclare et ab illis positam
 et a nobis susceptam operam philosophandi arbitretur?
 20 Sin autem virtus subiecta sub varios incertosque casus
 famula fortunae est nec tantarum virium est, ut se
 ipsa tueatur, vereor, ne non tam virtutis fiducia niten-
 dum nobis ad spem beate vivendi quam vota facienda
 videantur. Equidem eos casus, in quibus me fortuna 3
 25 vehementer exercuit, mecum ipse considerans huic in-
 cipio sententiae diffidere interdum et humani generis
 imbecillitatem fragilitatemque extimescere. Vereor
 enim, ne natura, cum corpora nobis infirma dedisset

hisque et morbos insanabilis et dolores intolerabilis adiunxisset, animos quoque dederit et corporum doloribus congruentis et separatim suis angoribus et
 4 molestiis implicatos. Sed in hoc me ipse castigo, quod ex aliorum et ex nostra fortasse mollitia, non ex ipsa virtute, de virtutis robore existimo. Illa enim, si modo est ulla virtus, quam dubitationem avunculus tuus, Brute, sustulit, omnia, quae cadere in hominem possunt, subter se habet eaque despiciens casus contemnit humanos culpaque omni carens praeter se ipsam nihil censet ad se pertinere. Nos autem omnia adversa cum venientia metu augentes, tum maerore praesentia rerum naturam quam errorem nostrum
 2 dammare malumus.

5 Sed et huius culpaе et ceterorum vitiorum peccatorumque nostrorum omnis a philosophia petenda correctio est. Cuius in sinum cum a primis temporibus aetatis nostra voluntas studiumque nos compulisset, his gravissimis casibus in eundem portum, ex quo eramus egressi, magna iactati tempestate confugimus. O vitae philosophia dux, o virtutis indagatrix expultrixque vitiorum! quid non modo nos, sed omnino vita hominum sine te esse potuisset? tu urbis peperisti, tu dissipatos homines in societatem vitae convocasti, tu eos inter se primo domiciliis, deinde coniugiis, tum litterarum et vocum communione iunxisti, tu inventrix legum, tu magistra morum et disciplinae fuisti; ad te confugimus, a te opem petimus, tibi nos, ut antea magna ex parte, sic nunc penitus totosque tradimus. Est autem unus dies bene et ex praeceptis tuis actus peccanti immortalitati anteponendus. Cuius igitur potius opibus utamur quam tuis, quae et vitae tranquillitatem largita nobis es et
 6 terrorem mortis sustulisti? Ac philosophia quidem tantum abest ut proinde, ac de hominum est vita merita, laudetur, ut a plerisque neglecta a multis etiam vituperetur. Vituperare quisquam vitae parentem

et hoc parricidio se inquinare audet et tam impie ingratus esse, ut eam accuset, quam vereri deberet, etiamsi minus percipere potuisset? Sed, ut opinor, hic error et haec indoctorum animis offusa caligo est, quod tam longe retro respicere non possunt nec eos, a quibus vita hominum instructa primis sit, fuisse philosophos arbitrantur.

Quam rem antiquissimam cum videamus, nomen tamen esse confitemur recens. Nam sapientiam quidem ipsam quis negare potest non modo re esse antiquam, verum etiam nomine? quae divinarum humanarumque rerum, tum initiorum causarumque cuiusque rei cognitione hoc pulcherrimum nomen apud antiquos adsequebatur. Itaque et illos septem, qui a Graecis σοφοί, sapientes a nostris et habebantur et nominabantur, et multis ante saeculis Lyncurgum, cuius temporibus Homerus etiam fuisse ante hanc urbem conditam traditur, et iam heroicis aetatibus Ulixem et Nestorem accepimus et fuisse et habitos esse sapientis. Nec vero Atlans sustinere caelum nec Prometheus adfixus Caucaso nec stellatus Cepheus cum uxore, genero, filia traderetur, nisi caelestium divina cognitio nomen eorum ad errorem fabulae traduxisset. A quibus ducti deinceps omnes, qui in rerum contemplatione studia ponebant, sapientes et habebantur et nominabantur, idque eorum nomen usque ad Pythagorae manavit aetatem, quem, ut scribit auditor Platonis Ponticus Heraclides, vir doctus in primis, Philiantem ferunt venisse, eumque cum Leonte, principe Phliasiorum, docte et copiose disseruisse quaedam; cuius ingenium et eloquentiam cum admiratus esset Leon, quaesivisse ex eo, qua maxime arte confideret; at illum artem quidem se scire nullam, sed esse philosophum. Admiratum Leontem novitatem nominis quaesivisse, quinam essent philosophi, et quid inter eos et reliquos interesset; Pythagoram autem respondisse similem sibi videri vitam hominum et mercatum

eum, qui haberetur maximo ludorum apparatu totius Graeciae celebritate; nam ut illic alii corporibus exercitatis gloriam et nobilitatem coronae peterent, alii emendi aut vendendi quaestu et lucro ducerentur, esset autem quoddam genus eorum, idque vel maxime ingenuum, qui nec plausum nec lucrum quaererent, sed visendi causa venirent studioseque perspicerent, quid ageretur et quo modo, item nos quasi in mercatus quandam celebritatem ex urbe aliqua sic in hanc vitam ex alia vita et natura profectos alios gloriae servire, alios pecuniae; raros esse quosdam, qui ceteris omnibus pro nihilo habitis rerum naturam studiose intuerentur; hos se appellare sapientiae studiosos (id est enim philosophos); et ut illic liberalissimum esset spectare nihil sibi adquirentem, sic in vita longe omnibus studiis contemplationem rerum cognitionemque praestare.

4
10

Nec vero Pythagoras nominis solum inventor, sed rerum etiam ipsarum amplificator fuit. Qui cum post hunc Phliasium sermonem in Italiam venisset, exornavit eam Graeciam, quae magna dicta est, et privatim et publice praestantissimis et institutis et artibus. Cuius de disciplina aliud tempus fuerit fortasse dicendi. Sed ab antiqua philosophia usque ad Socratem, qui Archelaum, Anaxagorae discipulum, audierat, numeri motusque tractabantur, et unde omnia orerentur quoque reciderent, studioseque ab iis siderum magnitudines, intervalla, cursus anquirebantur et cuncta caelestia. Socrates autem primus philosophiam devocavit e caelo et in urbibus conlocavit et in domus etiam introduxit et coëgit de vita et moribus rebusque bonis et malis quaerere. Cuius multiplex ratio disputandi rerumque varietas et ingenii magnitudo Platonis memoria et litteris consecrata plura genera effecit dissentientium philosophorum, e quibus nos id potissimum consecuti sumus, quo Socratem usum arbitrabamur, ut nostram ipsi sententiam tegeremus, errore alios levaremus et

in omni disputatione, quid esset simillimum veri, quaereremus. Quem morem cum Carneades acutissime copiosissimeque tenuisset, fecimus et alias saepe et nuper in Tusculano, ut ad eam consuetudinem disputaremus. Et quadridui quidem sermonem superioribus ad te perscriptam libris misimus, quinto autem die cum eodem in loco consedissemus, sic est propositum, de quo disputaremus:

A. Non mihi videtur ad beate vivendum ⁵₁₂ satis posse virtutem.

M. At hercule Bruto meo videtur, cuius ego iudicium, pace tua dixerim, longe antepono tuo.

A. Non dubito, nec id nunc agitur, tu illum quantum ames, sed hoc, quod mihi dixi videri, quale sit, ¹⁵ de quo a te disputari volo.

M. Nempe negas ad beate vivendum satis posse virtutem?

A. Prorsus nego.

M. Quid? ad recte, honeste, laudabiliter, postremo ²⁰ ad bene vivendum satisne est praesidii in virtute?

A. Certe satis.

M. Potes igitur aut, qui male vivat, non eum miserum dicere aut, quem bene fateare, eum negare beate vivere?

²⁵ *A.* Quidni possim? nam etiam in tormentis recte, honeste, laudabiliter et ob eam rem bene vivi potest, dum modo intellegas, quid nunc dicam 'bene.' Dico enim constanter, graviter, sapienter, fortiter. Haec ¹³ etiam in eculeum coiciuntur, quo vita non adspirat ³⁰ beata.

M. Quid igitur? solane beata vita, quaeso, relinquitur extra ostium limenque carceris, cum constantia, gravitas, fortitudo, sapientia reliquaeque virtutes rapiantur ad tortorem nullumque recusent nec suppli- ³⁵ cium nec dolorem?

A. Tu, si quid es factururus, nova aliqua conquiras oportet; ista me minime movent, non solum quia per-

vulgata sunt, sed multo magis, quia, tamquam levia quaedam vina nihil valent in aqua, sic Stoicorum ista magis gustata quam potata delectant. Velut iste chorus virtutum in eculeum impositus imagines constituit ante oculos cum amplissima dignitate, ut ad eas cursim perrectura nec eas beata vita a se deser-

14 tas passura videatur; cum autem animum ab ista pictura imaginibusque virtutum ad rem veritatemque traduxeris, hoc nudum relinquitur, possitne quis beatus esse, quam diu torqueatur. Quam ob rem hoc nunc quaeramus; virtutes autem noli vereri ne expostulent et querantur se a beata vita esse relictas. Si enim nulla virtus prudentia vacat, prudentia ipsa hoc videt, non omnis bonos esse etiam beatos, multaque de M. Atilio, Q. Caepione, M. Aquilio recordatur, beatamque vitam, si imaginibus potius uti quam rebus ipsis placet, conantem ire in eculeum retinet ipsa prudentia negatque ei cum dolore et cruciatu quicquam esse commune.

6
15 M. Facile patior te isto modo agere, etsi iniquum est praescribere mihi te, quem ad modum a me disputari velis. Sed quaero, utrum aliquid actum superioribus diebus an nihil arbitremur.

A. Actum vero, et aliquantum quidem.

M. Atqui, si ita est, profligata iam haec et paens ad exitum adducta quaestio est.

A. Quo tandem modo?

M. Quia motus turbulenti iactationesque animorum incitatae et impetu inconsiderato elatae rationem omnem repellentes vitae beatae nullam partem relinquunt. Quis enim potest mortem aut dolorem metuens, quorum alterum saepe adest, alterum semper impendet, esse non miser? Quid, si idem, quod plerumque fit, paupertatem, ignominiam, infamiam timet, si debilitatem, caecitatem, si denique, quod non singulis hominibus, sed potentibus populis saepe contigit, servitutem? potest ea timens esse quisquam beatus? Quid,

qui non modo ea futura timet, verum etiam fert
sustinetque praesentia? adde eodem exilia, luctus,
orbitates; qui rebus his fractus aegritudine eliditur,
potest tandem esse non miserrimus? Quid vero?
5 illum, quem libidinibus inflammatum et furem vi-
demus, omnia rabide adpetentem cum inexplibili cupi-
ditate, quoque affluentius voluptates undique hauriat,
eo gravius ardentiusque sitientem, nonne recte miser-
rimum dixeris? Quid? elatus ille levitate inanique
10 laetitia exultans et temere gestiens nonne tanto mi-
serior, quanto sibi videtur beatior? Ergo ut hi mi-
seri, sic contra illi beati, quos nulli metus terrent,
nullae aegritudines exedunt, nullae libidines incitant,
nullae futiles laetitiae exultantes languidis lique-
15 faciunt voluptatibus. Ut maris igitur tranquillitas
intellegitur nulla ne minima quidem aura fluctus com-
movente, sic animi quietus et placatus status cernitur,
cum perturbatio nulla est, qua moveri queat. Quodsi 17
est, qui vim fortunae, qui omnia humana, quae cuique
20 accidere possunt, tolerabilia ducat, ex quo nec timor
eum nec angor attingat, idemque si nihil concupiscat,
nulla eferatur animi inani voluptate, quid est, cur is
non beatus sit? et si haec virtute efficiuntur, quid
est, cur virtus ipsa per se non efficiat beatos?

25 *A.* Atqui alterum dici non potest, quin ii, qui 7
nihil metuant, nihil angantur, nihil concupiscant, nulla
impotenti laetitia eferantur, beati sint, itaque id tibi
concedo; alterum autem iam integrum non est. Superi-
oribus enim disputationibus effectum est vacare omni
30 animi perturbatione sapientem.

M. Nimium igitur confecta res est; videtur enim 18
ad exitum venisse quaestio.

A. Propemodum id quidem.

M. Verum tamen mathematicorum iste mos est,
35 non est philosophorum. Nam geometrae cum aliquid
docere volunt, si quid ad eam rem pertinet eorum,
quae ante docuerunt, id sumunt pro concesso et pro-

- bato, illud modo explicant, de quo ante nihil scriptum est; philosophi quamcumque rem habent in manibus, in eam quae conveniunt, congerunt omnia, etsi alio loco disputata sunt. Quod nī ita esset, cur Stoicus, si esset quaesitum, satisne ad beate vivendum virtus posset, multa diceret? cui satis esset respondere se ante docuisse nihil bonum esse, nisi quod honestum esset, hoc probato consequens esse beatam vitam virtute esse contentam, et quo modo hoc sit consequens illi, sic illud huic, ut, si beata vita virtute contenta sit, nisi honestum quod sit, nihil aliud sit bonum.
- 19 Sed tamen non agunt sic; nam et de honesto et de summo bono separatim libri sunt, et cum ex eo efficiatur /satis magnam in virtute ad beate vivendum esse vim, nihilo minus hoc agunt separatim. Propriis enim et suis argumentis et admonitionibus tractanda quaeque res est, tanta praesertim. Cave enim putes ullam in philosophia vocem emissam clariorem, ullum esse philosophiae promissum uberius aut maius. Nam quid proficitur? o di boni! perfecturam se, qui legibus suis parvisset, ut esset contra fortunam semper armatus, ut omnia praesidia haberet in se bene beate
- 20 que vivendi, ut esset semper denique beatus. Sed videro, quid efficiat; tantisper hoc ipsum magni aestumo, quod pollicetur. Nam Xerxes quidem relictus omnibus praemiis donisque fortunae, non equitatu, non pedestribus copiis, non navium multitudine, non infinito pondere auri contentus praemium proposuit, qui invenisset novam voluptatem; qua ipsa non fuit contentus; neque enim umquam finem inveniet libido. Nos vellem praemio elicere possemus, qui nobis aliquid attulisset, quo hoc firmius crederemus.
- 8
21 A. Vellem id quidem, sed habeo paulum, quod requiram. Ego enim adsentior eorum, quae posuisti, alterum alteri consequens esse, ut, quem ad modum, si, quod honestum sit, id solum sit bonum, sequatur vitam beatam virtute confici, sic, si vita beata in vir-

tute sit, nihil esse nisi virtutem bonum. Sed Brutus tuus auctore Aristo et Antiocho non sentit hoc; putat enim, etiamsi sit bonum aliquod praeter virtutem.

M. Quid igitur? contra Brutumne me dicturum putas?

A. Tu vero, ut videtur; nam praefinire non est meum.

M. Quid cuique igitur consentaneum sit, alio loco. 22
Nam ista mihi et cum Antiocho saepe et cum Aristo
10 nuper, cum Athenis imperator apud eum deversarer, dissensio fuit. Mihi enim non videbatur quisquam esse beatus posse, cum in malis esset; in malis autem sapientem esse posse, si essent ulla corporis aut fortunae mala. Dicebantur haec, quae scripsit etiam
15 Antiochus locis pluribus, virtutem ipsam per se beatam vitam efficere posse neque tamen beatissimam; deinde ex maiore parte plerasque res nominari, etiamsi quae pars abesset, ut vires, ut valetudinem, ut divitias, ut honorem, ut gloriam, quae genere, non
20 numero cernerentur; item beatam vitam, etiamsi ex aliqua parte clauderet, tamen ex multo maiore parte obtinere nomen suum. Haec nunc enucleare non ita 23
necesse est, quamquam non constantissime dici mihi videntur. Nam et, qui beatus est, non intellego, quid
25 requirat, ut sit beator (si est enim, quod desit, ne beatus quidem est), et, quod ex maiore parte unam quamque rem appellari spectarique dicunt, est ubi id isto modo valeat; cum vero tria genera malorum esse dicant, qui duorum generum malis omnibus urgeatur,
30 ut omnia adversa sint in fortuna, omnibus oppressum corpus et confectum doloribus, huic paulumne ad beatam vitam deesse dicemus, non modo ad beatissimam? 4 9

Hoc illud est, quod Theophrastus sustinere non potuit. Nam cum statuisset verbera, tormenta, cruciatus, patriae eversiones, exilia, orbitates magnam vim habere ad male misereque vivendum, non est ausus elate et ample loqui, cum humiliter demissequeretur.

- sentiret; quam bene, non quaeritur, constanter quidem certe. Itaque mihi placere non solet consequentia reprehendere, cum prima concesseris. Hic autem elegantissimus omnium philosophorum et eruditissimus non magnopere reprehenditur, cum tria genera dicit bonorum, vexatur autem ab omnibus primum in eo libro, quem scripsit de vita beata, in quo multa disputat, quam ob rem is, qui torqueatur, qui crucietur, beatus esse non possit. In eo etiam putatur dicere in rotam [id est genus quoddam tormenti apud Graecos] beatam vitam non escendere. Non usquam id quidem dicit omnino, sed, quae dicit, idem valent.
- 25 Possum igitur, cui concesserim in malis esse dolores corporis, in malis naufragia fortunae, huic suscensere dicenti non omnis bonos esse beatos, cum in omnis bonos ea, quae ille in malis numerat, cadere possint? Vexatur idem Theophrastus et libris et scholis omnium philosophorum, quod in Callisthene suo laudavit illam sententiam:

Vitam regit fortuna, non sapientia.

- Negant ab ullo philosopho quicquam dictum esse languidius. Recte id quidem, sed nihil intellego dici potuisse constantius. Si enim tot sunt in corpore bona, tot extra corpus in casu atque fortuna, nonne consentaneum est plus fortunam, quae domina rerum sit et externarum et ad corpus pertinentium, quam
- 26 consilium valere? An malum Epicurum imitari? qui multa praeclare saepe dicit; quam enim sibi constanter convenienterque dicat, non laborat. Laudat tenuem victum. Philosophi id quidem, sed si Socrates aut Antisthenes diceret, non is, qui finem bonorum voluptatem esse dixerit. Negat quemquam iucunde posse vivere, nisi idem honeste, sapienter iusteque vivat. Nihil gravius, nihil philosophia dignius, nisi idem hoc ipsum 'honeste, sapienter, iuste' ad voluptatem referret. Quid melius quam fortunam exiguan

intervenire sapiens? sed hoc isne dicit, qui, cum dolorem non modo maximum malum, sed solum malum etiam dixerit, toto corpore opprimi possit doloribus acerrimis tum, cum maxime contra fortunam gloriatur?

⁵ Quod idem melioribus etiam verbis Metrodorus: 'Occu- ²⁷
pavi te', inquit, 'Fortuna, atque cepi omnisque
aditus tuos interclusi, ut ad me adspirare non
posses.' Praeclare, si Aristo Chius aut si Stoicus
Zenon diceret, qui, nisi quod turpe esset, nihil malum
¹⁰ duceret; tu vero, Metrodore, qui omne bonum in
visceribus medullisque condideris et definieris summum
bonum firma corporis adfectione explorataque eius spe
contineri, Fortunae aditus interclusisti? Quo modo?
isto enim bono iam expoliari potes.

¹⁵ Atqui his capiuntur imperiti, et propter huius ¹⁰
modi sententias istorum hominum est multitudo; acute ²⁸
autem disputantis illud est, non quid quisque dicat,
sed quid cuique dicendum sit, videre. Velut in ea
ipsa sententia, quam in hac disputatione suscepimus,
²⁰ omnis bonos semper beatos volumus esse. Quos dicam
bonos, perspicuum est; omnibus enim virtutibus in-
structos et ornatos tum sapientis, tum viros bonos
dicimus. Videamus, qui dicendi sint beati. Equidem
eos existimo, qui sint in bonis nullo adiancto malo;
²⁵ neque ulla alia huic verbo, cum beatum dicimus, sub- ²⁹
iecta notio est nisi secretis malis omnibus cumulata
bonorum complexio. Hanc assequi virtus, si quic-
quam praeter ipsam boni est, non potest. Aderit
enim malorum, si mala illa ducimus, turba quaedam,
³⁰ paupertas, ignobilitas, humilitas, solitudo, amissio
suorum, graves dolores corporis, perdita valetudo, de-
bilitas, caecitas, interitus patriae, exilium, servitus
denique. In his tot et tantis (atque etiam plura
possunt accidere) potest esse sapiens; nam haec casus
³⁵ importat, qui in sapientem potest incurrere. At si
ea mala sunt, quis potest praestare semper sapientem
beatum fore, cum vel in omnibus his uno tempore

30 esse possit? Non igitur facile concedo neque Bruto meo neque communibus magistris nec veteribus illis, Aristoteli, Speusippo, Xenocrati, Polemoni, ut, cum ea, quae supra enumeravi, in malis numerent, iidem dicant semper beatum esse sapientem. Quos si titulus hic delectat insignis et pulcher, Pythagora, Socrate, Platone dignissimus, inducant animum illa, quorum splendore capiuntur, vires, valetudinem, pulchritudinem, divitias, honores, opes contemnere eaque, quae his contraria sunt, pro nihilo ducere; tum poterunt clarissima 10 voce profiteri se neque fortunae impetu nec multitudinis opinione nec dolore nec paupertate terreri, omniaque sibi in sese esse posita, nec esse quicquam extra 31 suam potestatem, quod ducant in bonis. Nunc et haec loqui, quae sunt magni cuiusdam et alti viri, et eadem, quae vulgus, in malis et bonis numerare concedi nullo modo potest. Qua gloria commotus Epicurus exoritur; cui etiam, si dis placet, videtur semper sapiens beatus. Hic dignitate huius sententiae capitur, sed numquam id diceret, si ipse se audiret. Quid 20 est enim, quod minus conveniat, quam ut is, qui vel summum vel solum malum dolorem esse dicat, idem censeat 'Quam hoc suave est!' tum, cum dolore crucietur, dicturum esse sapientem? Non igitur ex singulis vocibus philosophi spectandi sunt, sed ex perpetuitate atque constantia.

11
32 A. Adducis me, ut tibi adsentiar. Sed tua quoque vide ne desideretur constantia.

M. Quonam modo?

A. Quia legi tuum nuper quantum de finibus; in eo mihi videbare contra Catonem disserens hoc velle ostendere, quod mihi quidem probatur, inter Zenonem et Peripateticos nihil praeter verborum novitatem interesse. Quod si ita est, quid est causae, quin, si Zenonis rationi consentaneum sit satis magnam vim in virtute esse ad beate vivendum, liceat idem Peri-

pateticis dicere? Rem enim opinor spectari oportere, non verba.

M. Tu quidem tabellis obsignatis agis mecum et 33
testificaris, quid dixerim aliquando aut scripserim.
5 Cum aliis isto modo, qui legibus impositis disputant;
nos in diem vivimus; quodcumque nostros animos pro-
babilitate percussit, id dicimus, itaque soli sumus
liberi. Verum tamen, quoniam de constantia paulo
ante diximus, non ego hoc loco id quaerendum puto,
10 verumne sit, quod Zenoni placuerit quodque eius
auditori Aristoni, bonum esse solum, quod honestum
esset, sed, si ita esset, † tum ut totum hoc beate
vivere in una virtute poneretur. Quare demus hoc sane 34
Bruto, ut sit beatus semper sapiens; quam sibi con-
veniat, ipse viderit; gloria quidem huius sententiae
15 quis est illo viro dignior? Nos tamen teneamus, ut
sit idem beatissimus.

Et, si Zeno Citieus, advena quidam et ignobilis 12
verborum opifex, insinuasse se in antiquam philo-
20 sophiam videtur, huius sententiae gravitas a Platonis
auctoritate repetatur, apud quem saepe haec oratio
usurpata est, ut nihil praeter virtutem diceretur bonum.
Velut in Gorgia Socrates, cum esset ex eo quaesitum,
Archelaum, Perdiccae filium, qui tum fortunatissimus
25 haberetur, nonne beatum putaret, Haud scio, inquit; 35
numquam enim cum eo conlocutus sum. — An
tu? aliter id scire non potes? — Nullo modo.
— Tu igitur ne de Persarum quidem rege
magno potes dicere, beatusne sit? — An ego
30 possim, cum ignorem, quam sit doctus, quam
vir bonus? † Quid? tu in eo sitam vitam bea-
tam putas? — Ita prorsus existimo, bonos bea-
tos, improbos miseros. — Miser ergo Arche-
laus? — Certe, si iniustus. — Videturne omnem
35 hic beatam vitam in una virtute ponere? Quid vero? 36
in Epitaphio quo modo idem? 'Nam cui viro',
inquit, 'ex se ipso apta sunt omnia, quae ad

beate vivendum ferunt, nec suspensa aliorum aut bono casu aut contrario pendere ex alterius eventis et errare coguntur, huic optime vendi ratio comparata est. Hic est ille moderatus, hic fortis, hic sapiens, hic et nascentibus et cadentibus cum reliquis commodis, tum maxime liberis parebit et oboediet praecepto illi veteri; neque enim laetabitur umquam nec maerebit nimis, quod semper in se ipse omnem spem reponet sui.' Ex hoc igitur Platonis quasi quodam sancto augustoque fonte nostra omnis manabit oratio.

- 13
37 Unde igitur ordiri rectius possumus quam a communi parente natura? quae, quicquid genuit, non modo animal, sed etiam quod ita ortum esset e terra, ut stirpibus suis niteretur, in suo quidque genere perfectum esse voluit. Itaque et arbores et vites et ea, quae sunt humiliora neque se tollere a terra altius possunt, alia semper virent, alia hieme nudata verno tempore tepefacta frondescunt, neque est ullum, quod non ita vigeat interiore quodam motu et suis in quodque seminibus inclusis, ut aut flores aut fruges fundat aut bacas, omniaque in omnibus, quantum in ipsis sit, nulla vi impediante perfecta sint. Facilius vero etiam in bestiis, quod iis sensus a natura est datas, vis ipsius naturae perspicui potest. Namque alias bestias nantis aquarum incolas esse voluit, alias volucres caelo frui libero, serpentis quasdam, quasdam esse gradientis; earum ipsarum partim solivagas, partim congregatas, inmanis alias, quasdam autem cicures, non nullas abditas terraque tectas. Atque earum quaeque suum tenens munus, cum in disparis animantis vitam transire non possit, manet in lege naturae. Et ut bestiis aliud ali praeceptum a natura datum est, quod suum quaeque retinet nec discedit ab eo, sic homini multo quiddam praestantius; etsi praestantia debent ea dici, quae habent aliquam comparisonem,

humanus autem animus decerptus ex mente divina cum alio nullo nisi cum ipso deo, si hoc fas est dictu, comparari potest. Hic igitur si est excultus, et si 39 eius acies ita curata est, ut ne caecaretur erroribus, fit perfecta mens, id est absoluta ratio, quod est idem virtus. Et, si omne beatum est, cui nihil deest, et quod in suo genere expletum atque cumulatam est, idque virtutis est proprium, certe omnes virtutis compotes beati sunt. Et hoc quidem mihi cum Bruto 40 convenit, id est cum Aristotele, Xenocrate, Speusippo, Polemone. Sed mihi videntur etiam beatissimi. Quid enim deest ad beate vivendum ei, qui confidit suis bonis? aut, qui diffidit, beatus esse qui potest? At diffidat necesse est, qui bona dividit tripertito. Qui 41 enim poterit aut corporis firmitate aut fortunae stabilitate confidere? Atqui nisi stabili et fixo et permanente bono beatus esse nemo potest. Quid ergo eius modi istorum est? ut mihi Laconis illud dictum in hos cadere videatur, qui glorianti cuidam mercatori, quod multas navis in omnem oram maritimam dimississet, 'Non sane optabilis ista quidem', inquit, 'rudentibus apta fortuna.' An dubium est, quin nihil sit habendum in eo genere, quo vita beata compleatur, si id possit amitti? Nihil enim interarescere, 42 nihil extingui, nihil cadere debet eorum, in quibus vita beata consistit. Nam qui timebit, ne quid ex his deperdat, beatus esse non poterit. Volumus enim eum, qui beatus sit, tutum esse, inexpugnabilem, saeptum atque munitum, non ut parvo metu praeditus sit, sed ut nullo. Ut enim innocens is dicitur, non qui leviter nocet, sed qui nihil nocet, sic sine metu is habendus est, non qui parva metuit, sed qui omnino metu vacat. Quae est enim alia fortitudo nisi animi adfectio cum in adeundo periculo et in labore ac dolore patiens, tum procul ab omni metu? Atque haec certe non ita se haberent, nisi omne 43 bonum in una honestate consisteret. Qui autem illam

maxume optatam et expetitam securitatem (securitatem autem nunc appello vacuitatem aegritudinis, in qua vita beata posita est) habere quisquam potest, cui aut adsit aut adesse possit multitudo malorum? Qui autem poterit esse celsus et erectus et ea, quae homini accidere possunt, omnia parva ducens, qualem sapientem esse volumus, nisi omnia sibi in se posita censebit? An Lacedaemonii Philippo minitante per litteras se omnia, quae conarentur, prohibitorum quae-siverunt, num se esset etiam mori prohibitorum; vir is, quem quaerimus, non multo facilius tali animo reperiatur quam civitas universa? Quid? ad hanc fortitudinem, de qua loquimur, temperantia adiuncta, quae sit moderatrix omnium commotionum, quid potest ad beate vivendum deesse ei, quem fortitudo ab aegritudine et a metu vindicet, temperantia cum a libidine avocet, tam insolenti alacritate gestire non sinat? Haec efficere virtutem ostenderem, nisi superioribus diebus essent explicata.

- 15 Atque cum perturbationes animi miseriam, seda-
 43 tiones autem vitam efficiant beatam, duplexque ratio perturbationis sit, quod aegritudo et metus in malis opinatis, in bonorum autem errore laetitia gestiens libidoque versetur, cum omnia ea cum consilio et ratione pugnent, his tu tam gravibus concitationibus tamque ipsis inter se dissentientibus atque distractis quem vacuum, solutum, liberum videris, hunc dubitabis beatum dicere? Atqui sapiens semper ita affectus est; semper igitur sapiens beatus est. Atque etiam omne bonum laetabile est; quod autem laetabile, id praedicandum et prae se ferendum; quod tale autem, id etiam gloriosum; si vero gloriosum, certe laudabile; quod laudabile autem, profecto etiam honestum; quod bonum igitur, id honestum. At quae isti bona numerant, ne ipsi quidem honesta dicunt; solum igitur bonum, quod honestum; ex quo efficitur honestate una vitam contineri beatam. Non sunt igitur

tur ea bona dicenda nec habenda, quibus abundantem licet esse miserrimum. An dubitas, quin praestans 45 valetudine, viribus, forma, acerrumis integerrumisque sensibus, adde etiam, si lubet, pernicitatem et velocitatem, da divitias, honores, imperia, opes, gloriam: si fuerit is, qui haec habet, iniustus, intemperans, timidus, hebeti ingenio atque nullo, dubitabisne eum miserum dicere? Qualia igitur ista bona sunt, quae qui habeat, miserrimus esse possit? Videamus, ne, 10 ut acervus ex sui generis granis, sic beata vita ex sui similibus partibus effici debeat. Quod si ita est, ex bonis, quae sola honesta sunt, efficiendum est beatum; ea mixta ex dissimilibus si erunt, honestum ex iis effici nihil poterit; quo detracto quid poterit beatum 15 intellegi? Etenim, quicquid est, quod bonum sit, id expetendum est; quod autem expetendum, id certe adprobandum; quod vero adprobaris, id gratum acceptumque habendum; ergo etiam dignitas ei tribuenda est. Quod si ita est, laudabile sit necesse 20 est; bonum igitur omne laudabile. Ex quo efficitur, ut, quod sit honestum, id sit solum bonum.

Quod nī ita tenebimus, multa erunt, quae nobis 16 46 bona dicenda sint; omitto divitias (quas cum quivis quamvis indignus habere possit, in bonis non numero; 25 quod enim est bonum, id non quivis habere potest), omitto nobilitatem famamque popularem stultorum inproborumque consensu excitatam; haec, quae sunt minima, tamen bona dicantur necesse est: candiduli dentes, venusti oculi, color suavis et ea, quae Anticlea laudat Ulixi pedes abluens:

Lénitudo orátionis, móllitudo córporis.

Ea si bona ducemus, quid erit in philosophi gravitate quam in volgi opinione stultorumque turba quod dicatur aut gravius aut grandius? At enim eadem 47 35 Stoici 'praecipua' vel 'producta' dicunt, quae 'bona' isti. Dicunt illi quidem, sed iis vitam beatam com-

pleri negant; hi autem sine iis esse nullam putant aut, si sit beata, beatissimam certe negant. Nos autem volumus beatissimam, idque nobis Socratica illa conclusione confirmatur. Sic enim princeps ille philosophiae disserebat: qualis cuiusque animi adfectus esset, talem esse hominem; qualis autem homo ipse esset, talem eius esse orationem; orationi autem facta similia, factis vitam. Adfectus autem animi in bono viro laudabilis, et vita igitur laudabilis boni viri, et honesta ergo, quoniam laudabilis. Ex quibus bonorum
 48 beatam vitam esse concluditur. Etenim, pro deorum atque hominum fidem! parumne cognitum est superioribus nostris disputationibus, an delectationis et otii consumendi causa locuti sumus sapientem ab omni concitatione animi, quam perturbationem voco, semper
 16 vacare, semper in animo eius esse placidissimam pacem? Vir igitur temperatus, constans, sine metu, sine aegritudine, sine alacritate ulla, sine libidine nonne beatus? at semper sapiens talis; semper igitur beatus. Iam vero qui potest vir bonus non ad id,
 20 quod laudabile sit, omnia referre, quae agit quaeque sentit? refert autem omnia ad beate vivendum; beata igitur vita laudabilis; nec quicquam sine virtute laudabile; beata igitur vita virtute conficitur.
 17
 49 Atque hoc sic etiam concluditur: Nec in misera
 25 vita quicquam est praedicabile aut gloriandum nec in ea, quae nec misera sit nec beata. Et est in aliqua vita praedicabile aliquid et gloriandum ac prae se ferendum, ut Epaminondas:

Consiliis nostris laus est attonsa Laconum, 30
 ut Africanus:

A sole exoriente supra Maeotis paludes
 Nemo est, qui factis aequiperare queat.

50 Quod si est, beata vita glorianda et praedicanda et prae se ferenda est; nihil est enim aliud, quod prae-

dicandum et prae se ferendum sit. Quibus positis intellegis quid sequatur; et quidem, nisi ea vita beata est, quae est eadem honesta, sit aliud necesse est melius vita beata; quod erit enim honestum, certe
 5 fatebuntur esse melius. Ita erit beata vita melius aliquid; quo quid potest dici perversius? Quid? cum fatentur satis magnam vim esse in vitiis ad miseram vitam, nonne fatendum est eandem vim in virtute esse ad beatam vitam? Contrariorum enim contraria sunt
 10 consequentia. Quo loco quaero, quam vim habeat 51 libra illa Critolai, qui cum in alteram lancem animi bona imponat, in alteram corporis et externa, tantum propendere illam [boni lancem] putet, ut terram et maria deprimat.

15 Quid ergo aut hunc prohibet aut etiam Xenocratem 18 illam gravissimum philosophorum, exaggerantem tantopere virtutem, extenuantem cetera et abicientem, in virtute non beatam modo vitam, sed etiam beatissimam ponere? quod quidem nisi fit, virtutum interitus
 20 consequetur. Nam in quem cadit aegritudo, in eundem 52 metum cadere necesse est; est enim metus futurae aegritudinis sollicita exspectatio; in quem autem metus, in eundem formido, timiditas, pavor, ignavia; ergo, ut idem vincatur interdum nec putet ad se prae-
 25 ceptum illud Atrei pertinere:

Proinde ita parent se in vita, ut vinci
 nesciant.

Hic autem vincetur, ut dixi, nec modo vincetur, sed etiam serviet; at nos virtutem semper liberam volumus, semper invictam; quae nisi sunt, sublata virtus
 30 est. Atque si in virtute satis est praesidii ad bene 53 vivendum, satis est etiam ad beate; satis est enim certe in virtute, ut fortiter vivamus; si fortiter, etiam ut magno animo, et quidem ut nulla re umquam terreamur semperque simus invicti. Sequitur, ut nihil
 35 paeniteat, nihil desit, nihil obstat; ergo omnia pro-

- fluenter, absolute, prospere, igitur beate. Satis autem virtus ad fortiter vivendum potest; satis ergo etiam
 54 ad beate. Etenim ut stultitia, etsi adepta est, quod concupivit, numquam se tamen satis consecutam putat, sic sapientia semper eo contenta est, quod adest, neque eam unquam sui paenitet.
- 19 Similemne putas C. Laelii unum consulatum fuisse, et eum quidem cum repulsa (si, cum sapiens et bonus vir, qualis ille fuit, suffragiis praeteritur, non populus [a bono consule] potius quam ille [a bono populo] repulsam fert) — sed tamen utrum malles te, si potestas esset, semel ut Laelium consulem an ut
 55 Cinna quater? Non dubito, tu quid responsurus sis; itaque video, cui committam. Non quemvis hoc idem interrogarem; responderet enim alius fortasse se non modo quattuor consulatus uni anteponere, sed unum diem Cinnae multorum et clarorum virorum totis aetatibus. Laelius si digito quem attigisset, poenas dedisset; at Cinna collegae sui, consulis Cn. Octavii, praecidi caput iussit, P. Crassi, L. Caesaris, nobilissimorum hominum, quorum virtus fuerat domi militiaeque cognita, M. Antonii, omnium eloquentissimi, quos ego audierim, C. Caesaris, in quo mihi videtur specimen fuisse humanitatis, salis, suavitatis, leporis. Beatusne igitur, qui hos interfecit? Mihi contra non solum eo videtur miser, quod ea fecit, sed etiam quod ita se gessit, ut ea facere ei liceret. Etsi peccare nemini licet; sed sermonis errore labimur; id
 56 enim licere dicimus, quod cuique conceditur. Utrum tandem beatior C. Marius tam, cum Cimbricae victoriae gloriam cum collega Catulo communicavit, paene altero Laelio (nam hunc illi duco simillimum), an cum civili bello victor iratus necessariis Catuli deprecantibus non semel respondit, sed saepe: 'Moriatur'? In quo beatior ille, qui huic nefariae voci paruit, quam is, qui tam scelerate imperavit. Nam cum accipere quam facere praestat iniuriam, tum

morti iam ipsi adventanti paulum procedere ob viam, quod fecit Catulus, quam quod Marius, talis viri interitu sex suos obruere consulatus et contaminare extremum tempus aetatis.

- 6 Duodequadraginta annos tyrannus Syracusanorum ²⁰₆₇ fuit Dionysius, cum quinque et viginti natus annos dominatum occupavisset. Qua pulchritudine urbem, quibus autem opibus praeditam servitute oppressam tenuit civitatem! Atqui de hoc homine a bonis
- 10 auctoribus sic scriptum accepimus, summam fuisse eius in victu temperantiam in rebusque gerundis virum acrem et industrium, eundem tamen maleficum natura et iniustum. Ex quo omnibus bene veritatem intuentibus videri necesse est miserrimum. Ea enim
- 15 ipsa, quae concupierat, ne tum quidem, cum omnia se posse censebat, consequencebatur. Qui cum esset ⁵⁸ bonis parentibus atque honesto loco natus (etsi id quidem alius alio modo tradidit) abundaretque et aequalium familiaritatibus et consuetudine propinquorum,
- 20 haberet etiam more Graeciae quosdam adolescentis amore coniunctos, credebat eorum nemini, sed iis, quos ex familiis locupletium servos delegerat, quibus nomen servitutis ipse detraxerat, et quibusdam convenis et feris barbaris corporis custodiam committe-
- 25 bat. Ita propter iniustam dominatus cupiditatem in carcerem quodam modo ipse se incluserat. Quin etiam, ne tonsori collum committeret, tondere filias suas docuit. Ita sordido ancillarique artificio regiae virgines ut tonstriculae tondebant barbam et capillum
- 30 patris. Et tamen ab his ipsis, cum iam essent adultae, ferrum removit instituitque, ut candentibus iuglandium putaminibus barbam sibi et capillum adurorent. Cum- ⁵⁹ que duas uxores haberet, Aristomachen, civem suam, Doridem autem Locrensem, sic noctu ad eas ventitabat, ut omnia specularetur et perscrutaretur ante. Et cum fossam latam cubiculari lecto circumdedisset eiusque fossae transitum ponticulo ligneo coniunxisset,

eum ipsum, cum forem cubiculi clauserat, detorquebat. Idemque cum in communibus suggestis consistere non
 60 anderet, contionari ex turri alta solebat. Atque is cum pila ludere vellet (studiose enim id facitabat) tunicamque poneret, adulescentulo, quem amabat, tradidisse gladium dicitur. Hic cum quidam familiaris iocans dixisset: 'Huic quidem certe vitam tuam committis', adrisissetque adulescens, utrumque iussit interfici, alterum, quia viam demonstravisset inter-
 10 mendi sui, alterum, quia dictum id risu adprobavisset. Atque eo facto sic doluit, nihil ut tulerit gravius in vita; quem enim vehementer amarat, occiderat. Sic distrahuntur in contrarias partis impotentium cupiditates. Cum huic obsecutus sis, illi est repugnandum.
 61
 21 Quamquam hic quidem tyrannus ipse iudicavit, 15 quam esset beatus. Nam cum quidam ex eius ad-
 sentatoribus, Damocles, commemoraret in sermone copias eius, opes, maiestatem dominatus, rerum abundantiam, magnificentiam aedium regiarum negaretque umquam beatiorem quemquam fuisse, 'Visne igitur', inquit, 'o Damocle, quoniam te haec vita
 20 delectat, ipse eam degustare et fortunam experiri meam?' Cum se ille cupere dixisset, conlocari iussit hominem in aureo lecto strato pulcherrimo textili stragulo, magnificis operibus picto, abacos-
 25 que compluris ornavit argento auroque caelato. Tum ad mensam eximia forma pueros delectos iussit consistere eosque nutum illius intuentis diligenter ministrare. Aderant unguenta, coronae, incendebantur odo-
 62 res, mensae exquisitissimis epulis extruebantur. For- 30 tunatus sibi Damocles videbatur. In hoc medio apparatu fulgentem gladium e lacunari saeta equina aptum demitti iussit, ut impenderet illius beati cervicibus. Itaque nec pulchros illos ministratores aspiciebat nec plenum artis argentum nec manum 35 porrigebat in mensam, iam ipsae defluebant coronae; denique exoravit tyrannum, ut abire liceret, quod iam

beatus nollet esse. Satisne videtur declarasse Dionysium nihil esse ei beatum, cui semper aliqui terror impendeat? Atque ei ne integrum quidem erat, ut ad iustitiam remigraret, civibus libertatem et iura redderet; iis enim se adulescens inprovida aetate interierat erratis eaque commiserat, ut salvus esse non posset, si sanus esse coepisset.

Quantopere vero amicitias desideraret, quarum infidelitatem extimescebat, declaravit in Pythagoriis²²
⁶³ duobus illis, quorum cum alterum vadem mortis accepisset, alter, ut vadem suum liberaret, praesto fuisset ad horam mortis destinatum, 'Utinam ego', inquit, 'tertius vobis amicus adscriberer!' Quam huic erat miserum carere consuetudine amicorum,
¹⁵ societate victus, sermone omnino familiari, homini praesertim docto a puero et artibus ingenuis erudito! Musicorum vero perstudiosum, poëtam etiam tragicum (quam bonum, nihil ad rem; in hoc enim genere nescio quo pacto magis quam in aliis suum cuique
²⁰ pulchrum est. Adhuc neminem cognovi poëtam (et mihi fuit cum Aquinio amicitia), qui sibi non optumus videretur. Sic se res habet: te tua, me delectant mea) — sed ut ad Dionysium redeamus, omni cultu et victu humano carebat; vivebat cum fugitivis, cum
²⁵ facinerosis, cum barbaris; neminem, qui aut libertate dignus esset aut vellet omnino liber esse, sibi amicum arbitrabatur.

Non ego iam cum huius vita, qua tectius, mi-²³
⁶⁴ serius, detestabilius excogitare nihil possum, Platonis aut Archytæ vitam comparabo, doctorum hominum et plane sapientium; ex eadem urbe humilem homunculum a pulvere et radio excitabo, qui multis annis post fuit, Archimede[m]. Cuius ego quaestor ignoratum ab Syracusanis, cum esse omnino negarent, saeptum
³⁵ undique et vestitum vepribus et dumetis indagavi sepulcrum. Tenebam enim quosdam senariolos, quos in eius monumento esse inscriptos acceperam, qui

declarabant in summo sepulcro sphaeram esse posi-
 tam cum cylindro. Ego autem cum omnia conlustrarem
 oculis (est enim ad portas Agragentinas magna fre-
 quentia sepulcrorum), animum adverti columellam non
 multum e dumis eminentem, in qua inerat sphaerae
 figura et cylindri. Atque ego statim Syracusanis
 (erant autem principes mecum) dixi me illud ipsum
 arbitrari esse, quod quaererem. Inmissi cum falcibus
 multi purgarunt et aperuerunt locum. Quo cum pate-
 factus esset aditus, ad adversam basim accessimus.
 Apparebat epigramma exesis posterioribus partibus
 versiculorum dimidiatis fere. Ita nobilissima Graeciae
 civitas, quondam vero etiam doctissima, sui civis unius
 acutissimi monumentum ignorasset, nisi ab homine
 Arpinate didicisset. Sed redeat, unde aberravit oratio.
 Quis est omnium, qui modo cum Musis, id est cum
 humanitate et cum doctrina, habeat aliquod com-
 mercium, qui se non hunc mathematicum malit quam
 illum tyrannum? Si vitae modum actionemque quae-
 rimus, alterius mens rationibus agitandis exquirendis-
 que alebatur cum oblectatione sollertiae, qui est unus
 suavissimus pastus animorum, alterius in caede et
 iniuriis cum et diurno et nocturno metu. Age confer
 Democritum, Pythagoram, Anaxagoram; quae regna,
 quas opes studiis eorum et delectationibus antepones?
 Etenim, quae pars optima est in homine, in ea situm
 esse necesse est illud, quod quaeris, optimum. Quid
 est autem in homine sagaci ac bona mente melius?
 Eius bono fruendum est igitur, si beati esse volumus;
 bonum autem mentis est virtus; ergo hac beatam
 vitam contineri necesse est. Hinc omnia, quae pul-
 chra, honesta, praeclara sunt, ut supra dixi, sed di-
 cendum idem illud paulo uberius videtur, plena gau-
 diorum sunt. Ex perpetuis autem plenisque gaudiis
 cum perspicuum sit vitam beatam existere, sequitur,
 ut ea existat ex honestate.

ostendere, proponenda quaedam quasi moventia sunt, quae nos magis ad cognitionem intelligentiamque convertant. Sumatur enim nobis quidam praestans vir optimis artibus, isque animo parumper et cogitatione fingatur. Primum ingenio eximio sit necesse est; tardis enim mentibus virtus non facile comitatur; deinde ad investigandam veritatem studio incitato. Ex quo triplex ille animi fetus existet, unus in cognitione rerum positus et in explicatione naturae, alter in discriptione expetendarum fugiendarumque rerum *et in ratione* vivendi, tertius in iudicando, quid cuique rei sit consequens, quid repugnans, in quo inest omnis cum subtilitas disserendi, tum veritas iudicandi. Quo tandem igitur gaudio adfici necesse est sapientis animi cum his habitantem pernoctantemque curis! ut cum totius mundi motus conversionesque perspexerit sideraque viderit innumerabilia caelo inhaerentia cum eius ipsius motu congruere certis infixis sedibus, septem alia snos quaeque tenere cursus multum inter se aut altitudine aut humilitate distantia, quorum vagi motus rata tamen et certa sui cursus spatia definiant. Horum nimiram aspectus impulit illos veteres et admonuit, ut plura quaererent. Inde est indagatio nata initiorum et tamquam seminum, unde essent omnia orta, generata, concreta, quaeque cuiusque generis vel inanimi vel animantis vel muti vel loquentis origo, quae vita, qui interitus quaeque ex alio in aliud vicissitudo atque mutatio, unde terra et quibus librata ponderibus, quibus cavernis maria sustineantur, qua omnia delata gravitate medium mundi locum semper expetant, qui est idem infimus in rotundo.

Haec tractanti animo et noctes et dies cogitanti existit illa a deo Delphis praecepta cognitio, ut ipsa se mens agnoscat coniunctamque cum divina mente se sentiat, ex quo insatiabili gaudio compleatur. Ipsa enim cogitatio de vi et natura deorum studium incendit illius aeternitatem imitandi neque se in brevi-

- tate vitae conlocatam putat, cum rerum causas alias ex aliis aptas et necessitate nexas videt, quibus ab aeterno tempore fluentibus in aeternum ratio tamen mensque moderatur. Haec ille intuens atque suspiciens vel potius omnis partis orasque circumspiciens quanta rursus animi tranquillitate humana et ceteriora considerat! Hinc illa cognitio virtutis existit, efflorescunt genera partesque virtutum, invenitur, quid sit, quod natura spectet extremum in bonis, quid in malis ultimum, quo referenda sint officia, quae degendae aetatis ratio deligenda. Quibus et talibus rebus exquisitis hoc vel maxime efficitur, quod hac disputatione agimus, ut virtus ad beate vivendum sit se ipsa contenta. Sequitur tertia, quae per omnis partis sapientiae manat et funditur, quae rem definit, genera dispartit, sequentia adiungit, perfecta concludit, vera et falsa diiudicat, disserendi ratio et scientia. Ex qua cum summa utilitas existit ad res ponderandas, tum maxime ingenua delectatio et digna sapientia. Sed haec otii. Transeat idem iste sapiens ad rem publicam tuendam. Quid eo possit esse praestantius, cum [contineri] prudentia utilitatem civium cernat, iustitia nihil in suam domum inde derivet, reliquis utatur tot tam variisque virtutibus? Adiunge fructum amicitiarum, in quo doctis positum est cum consilium omnis vitae consentiens et paene conspirans, tum summa iucunditas e cotidiano cultu atque victu. Quid haec tandem vita desiderat, quo sit beatior? cui refertae tot tantisque gaudiis Fortuna ipsa cedat necesse est. Quodsi gaudere talibus bonis animi, id est virtutibus, beatum est omnesque sapientes his gaudiis perfruuntur, omnis eos beatos esse confiteri necesse est.
- 26 A. Etiamne in cruciatus atque tormentis?
73 M. An tu me in viola putabas aut in rosa dicere? An Epicuro, qui tantum modo induit personam philosophi et sibi ipse hoc nomen inscripsit, dicere licebit, quod quidem, ut habet se res, me tamen plau-

dente dicit, nullum sapienti esse tempus, etiamsi
 uratur, torqueatur, secetur, quin possit exclamare:
 'Quam pro nihilo puto!' cum praesertim omne malum
 dolore definiat, bonum voluptate, haec nostra ho-
 nestas, turpia inrideat dicatque nos in vocibus occu-
 patos inanis sonos fundere, neque quicquam ad nos
 pertinere, nisi quod aut leve aut asperum in corpore
 sentiatur: huic ergo, ut dixi, non multum differenti
 a iudicio ferarum oblivisci licebit sui et tum fortu-
 nam contemnere, cum sit omne et bonum eius et
 malum in potestate fortunae, tum dicere se beatum
 in summo cruciatu atque tormentis, cum constituerit
 non modo summum malum esse dolorem, sed etiam
 solum? Nec vero illa sibi remedia comparavit ad
 tolerandum dolorem, firmitatem animi, turpitudinis
 verecundiam, exercitationem consuetudinemque pa-
 tiendi, [praecepta fortitudinis,] duritiam virilem, sed
 una se dicit recordatione adquiescere praeteritarum
 voluptatum, ut si quis aestuans, cum vim caloris non
 facile patitur, recordari velit sese aliquando in Ar-
 pinati nostro gelidis fluminibus circumfusus fuisse.
 Non enim video, quo modo sedare possint mala prae-
 sentia praeteritae voluptates. Sed cum is dicat semper
 beatum esse sapientem, cui dicere hoc, si sibi con-
 stare vellet, non liceret, quidnam faciendum est iis,
 qui nihil expetendum, nihil in bonis ducendum, quod
 honestate careat, existunt? Me quidem auctore
 etiam Peripatetici veteresque Academici balbutire ali-
 quando desinant aperteque et clara voce audeant dicere
 beatam vitam in Phalaridis taurum descensuram.

Sint enim tria genera bonorum, ut iam a laqueis
 Stoicorum, quibus usum me pluribus, quam solem,
 intellego, recedamus, sint sane illa genera bonorum,
 dum corporis et externa iaceant humi et tantum modo,
 quia sumenda sint, appellentur bona, alia autem illa
 divina longe lateque se pandant caelumque contingant;
 ea qui adeptus sit, cur eum beatum modo et non

- beatissimum etiam dixerim? Dolorem vero sapiens extimescet? is enim huic maxime sententiae repugnat. Nam contra mortem nostram atque nostrorum contraque aegritudinem et reliquas animi perturbationes satis esse videmur superiorum dierum disputationibus armati et parati; dolor esse videtur acerrimus virtutis adversarius; is ardentes faces intentat, is fortitudinem, magnitudinem animi, patientiam se debilitaturum minatur. Huic igitur succumbet virtus, huic beata sapientis et constantis viri vita cedit? Quam turpe, o di boni! Pueri Spartiatae non ingemescunt verberum dolore laniati. Adolescentium greges Lacedaemone vidimus ipsi incredibili contentione certantis pugnis, calcibus, unguibus, morsu denique, cum exanimarentur prius, quam victos se faterentur. Quae barbaria India vastior aut agrestior? in ea tamen gente primum ei, qui sapientes habentur, nudi aetatem agunt et Caucasi nives hiemalemque vim perferunt sine dolore, cumque ad flammam se adplicaverunt, sine gemitu adurantur. Mulieres vero in India, cum est communis earum vir mortuus, in certamen iudiciumque veniunt, quam plurimum ille dilexerit (plures enim singulis solent esse nuptae); quae est victrix, ea laeta prosequentibus suis una cum viro in rogam imponitur, illa victa maesta discedit. Numquam naturam mos vinceret; est enim ea semper invicta; sed nos umbris, deliciis, otio, languore, desidia animum infecimus, opinionibus maloque more delentum molivimus. Aegyptiorum morem quis ignorat? quorum inbutae mentes pravitatis erroribus quamvis carnificinam prius subierint, quam ibim aut aspidem aut faelem aut canem aut crocodilum violent, quorum etiamsi imprudentes quippiam fecerint, poenam nullam recusent.
- 79 De hominibus loquor; quid? bestiae non frigus, non famem, non montivagos atque silvestris cursus lustrationesque patiuntur? non pro suo partu ita propugnant, ut vulnera excipiant, nullos impetus, nullos ictus re-

formident? Omitto, quae perferant quaeque patiantur ambitiosi honoris causa, laudis studiosi gloriae gratia, amore incensi cupiditatis. Plena vita exemplorum est.

Sed adhibeat oratio modum et redeat illuc, unde deflexit. Dabit, inquam, se in tormenta vita beata nec iustitiam, temperantiam in primisque fortitudinem, magnitudinem animi, patientiam prosecuta, cum tormentis os viderit, consistet virtutibusque omnibus sine ullo animi terrore ad cruciatum profectis resistet extra fores, ut ante dixi, limenque carceris. Quid enim ea foedius, quid deformius sola relictis, a comitatu pulcherrimo segregata? quod tamen fieri nullo pacto potest; nec enim virtutes sine beata vita cohaerere possunt nec illa sine virtutibus. Itaque eam tergiversari non sinent secumque rapient, ad quemcumque ipsae dolorem cruciatumque ducentur. Sapientis est enim proprium nihil, quod paenitere possit, facere, nihil invitum, splendide, constanter, graviter, honeste omnia, nihil ita expectare quasi certo futurum, nihil, cum acciderit, admirari, ut inopinatum ac novum accidisse videatur, omnia ad suum arbitrium referre, suis stare iudiciis. Quo quid sit beatius, mihi certe in mentem venire non potest. Stoicorum quidem facilis conclusio est; qui cum finem bonorum esse senserint congruere naturae cumque ea convenienter vivere, cum id sit in sapientis situm non officio solum, verum etiam potestate, sequatur necesse est, ut, cuius in potestate summum bonum, in eiusdem vita beata sit. Ita fit semper vita beata sapientis. Habes, quae fortissime de beata vita dici putem et, quo modo nunc est, nisi quid tu melius attuleris, etiam verissime.

A. Melius equidem adferre nihil possum, sed a te impetrarim lubenter, ut, nisi molestum sit, quoniam te nulla vincula impediunt ullius certae disciplinae libasque ex omnibus, quodcumque te maxime specie veritatis movet, — quod paulo ante Peripateticos veteremque Academiam hortari videbare, ut sine re-

tractatione libere dicere auderent sapientis esse semper beatissimos, id velim audire, quem ad modum his putes consentaneum esse id dicere. Multa enim a te contra istam sententiam dicta sunt et Stoicorum ratione conclusa.

- 83 *M.* Utamur igitur libertate, qua nobis solis in philosophia licet uti, quorum oratio nihil ipsa iudicat, sed habetur in omnis partis, ut ab aliis possit ipsa per sese nullius auctoritate adiuncta iudicari. Et quoniam videris hoc velle, ut, quaecumque dissensionum philosophorum sententia sit de finibus, tamen virtus satis habeat ad vitam beatam praesidii, quod quidem Carneadem disputare solitum accepimus; sed is, ut contra Stoicos, quos studiosissime semper refellebat, et contra quorum disciplinam ingenium eius exarserat, nos quidem illud cum pace agemus. Si enim Stoici finis bonorum recte posiverunt, confecta res est: necesse est semper beatum esse sapientem.
- 34 Sed quaeramus unam quamque reliquorum sententiam, si fieri potest, ut hoc praeclarum quasi decretum beatæ vitæ possit omnium sententiis et disciplinis convenire.
- 30 Sunt autem haec de finibus, ut opinor, retentæ defensionaeque sententiæ: primum simplices quattuor, nihil bonum nisi honestum, ut Stoici, nihil bonum nisi voluptatem, ut Epicurns, nihil bonum nisi vacuitatem doloris, ut Hieronymus, nihil bonum nisi naturæ primis bonis aut omnibus aut maxumis frui, ut Carneades contra Stoicos disserebat. Haec igitur simplicia, illa mixta: tria genera bonorum, maxuma animi, secunda corporis, externa tertia, ut Peripatetici nec multo veteres Academicis secus; voluptatem cum honestate Dinomachus et Callipho copulavit, indolentiam autem honestati Peripateticus Diodorus adiunxit. Haec sunt sententiæ, quæ stabilitatis aliquid habeant; nam Aristonis, Pyrrhonis, Erilli non nullorumque aliorum evanuerunt. Hi quid possint obtinere, videamus omissis

Stoicis, quorum satis videor defendisse sententiam. Et Peripateticorum quidem explicata causa est praeter Theophrastum, et si qui illum secuti imbecillius horrent dolorem et reformidant; reliquis quidem licet
 5 facere id, quod fere faciunt, ut gravitatem dignitatemque virtutis exaggerent. Quam cum ad caelum extulerunt, quod facere eloquentes homines copiose solent, reliqua ex conlatione facile est conterere atque contemnere. Nec enim licet iis, qui laudem cum dolore
 10 petendam esse dicant, negare eos esse beatos, qui illam adepti sunt. Quamquam enim sint in quibusdam malis, tamen hoc nomen beati longe et late patet.

Nam ut quaestuosa mercatura, fructuosa aratio
 15 dicitur, non si altera semper omni damno, altera omni tempestatis calamitate semper vacat, sed si multo maiore ex parte exstat in utraque felicitas, sic vita non solum si undique referta bonis est, sed si multo maiore et graviore ex parte bona propendent,
 20 beata recte dici potest. Sequetur igitur horum ratione 87 vel ad supplicium beata vita virtutem cumque ea descendet in taurum Aristotele, Xenocrate, Speusippo, Polemone auctoribus nec eam minis, blandimentis corrupta deseret. Eadem Calliphontis erit Diodorique
 25 sententia, quorum uterque honestatem sic complectitur, ut omnia, quae sine ea sint, longe retro ponenda censeat. Reliqui habere se videntur angustius, enantant tamen, Epicurus, Hieronymus, et si qui sunt, qui desertum illud Carneadeum curent defendere.
 30 Nemo est enim eorum, quin bonorum animum putet esse iudicem eumque condocerit, ut ea, quae bona malave videantur, possit contemnere. Nam quae tibi 88 Epicuri videtur, eadem erit Hieronymi et Carneadis causa et hercule omnium reliquorum. Quis enim parum
 35 est contra mortem aut dolorem paratus? Ordiamur ab eo, si placet, quem mollem, quem voluptarium dicimus.

- Quid? is tibi mortemne videtur aut dolorem timere? qui eum diem, quo moritur, beatum appellat maxumisque doloribus adfectus eos ipsos inventorum suorum memoria et recordatione confutat nec haec sic agit, ut ex tempore quasi effutire videatur? De morte enim ita sentit, ut dissoluto animante sensum extinctum putet, quod autem sensu careat, nihil ad nos id indicet pertinere. Item *de dolore* certa habet, quae sequatur, cuius magnitudinem brevitate consolatur, longinquitatem levitate. Qui tandem isti grandiloqui contra haec duo, quae maxime angunt, melius se habent quam Epicurus? an ad cetera, quae mala putantur, non et Epicurus et reliqui philosophi satis parati videntur? Quis non paupertatem extimescit? neque tamen quisquam philosophorum.
- 32 Hic vero ipse quam parvo est contentus! Nemo de tenui victu plura dixit. Etenim, quae res pecuniae cupiditatem adferunt, ut amor, ut ambitioni, ut cotidianis sumptibus copiae suppetant, cum procul ab his omnibus rebus absit, cur pecuniam magnopere desideret vel potius cur curet omnino? An Scythes Anacharsis potuit pro nihilo pecuniam ducere, nostrates philosophi facere non poterunt? Illius epistula fertur his verbis: 'Anacharsis Hannoni salutem. Mihi amictui est Scythicum tegimen, calciamentum solorum callum, cubile terra, pulpa-
mentum fames, lacte, caseo, carne vescor. Quare ut ad quietum me licet venias. Munera autem ista, quibus es delectatus, vel civibus tuis vel dis immortalibus dona.' Omnes fere philosophi omnium disciplinarum, nisi quos a recta ratione natura vitiosa detorsisset, eodem hoc animo esse potuerunt. Socrates, in pompa cum magna vis auri argentique ferretur, 'Quam multa non desidero!' inquit. Xenocrates, cum legati ab Alexandro quinquaginta ei talenta attulissent, quae erat pecunia temporibus illis, Athenis praesertim, maxuma, abduxit

legatos ad cenam in Academiam; iis apposuit tantum, quod satis esset, nullo apparatu. Cum postridie rogarent eum, cui numerari iuberet, 'Quid? vos hersterna', inquit, 'cenula non intellexistis me pecunia non egere?' Quos cum tristiores vidisset, triginta minas accepit, ne aspernari regis liberalitatem videretur. At vero Diogenes liberius, ut Cynicus, Alexandro roganti, ut diceret, si quid opus esset, 'Nunc quidem paululum', inquit, 'a sole.' Offecerat videlicet apricanti. Et hic quidem disputare solebat, quanto regem Persarum vita fortunaque superaret; sibi nihil deesse, illi nihil satis umquam fore; se eius voluptates non desiderare, quibus numquam satiari ille posset, suas eum consequi nullo modo posse.

Vides, credo, ut Epicurus cupiditatum genera diviserit, non nimis fortasse subtiliter, utiliter tamen, partim esse naturales et necessarias, partim naturales et non necessarias, partim neutrum; necessarias satiari posse paene nihilo; divitias enim naturae esse parabiles; secundum autem genus cupiditatum nec ad potiendum difficile esse censet nec vero ad carendum; tertias, quod essent plane inanes neque necessitatem modo, sed ne naturam quidem attingerent, funditus eiciendas putavit. Hoc loco multa ab Epicureis disputantur, eaeque voluptates singillatim extenuantur; quarum genera non contemnunt, quaerunt tamen copiam. Nam et obscenas voluptates, de quibus multa ab illis habetur oratio, facilis, communis, in medio sitas esse dicunt, easque si natura requirat, non genere aut loco aut ordine, sed forma, aetate, figura metiendas putant, ab iisque abstinere minime esse difficile, si aut valetudo aut officium aut fama postulet, omninoque genus hoc voluptatum optabile esse, si non obsit, prodesse numquam. Totumque hoc de voluptate sic ille praecipit, ut voluptatem ipsam per se, quia voluptas sit, semper optandam et expectandam putet, eademque ratione dolorem ob id

ipsum, quia dolor sit, semper esse fugiendum; itaque hac usurum compensatione sapientem, ut et voluptatem fugiat, si ea maiorem dolorem effectura sit, et dolorem suscipiat maiorem efficientem voluptatem, omniaque iucunda, quamquam sensu corporis iudicentur, ad animum referri tamen. Quocirca corpus gaudere tam diu, dum praesentem sentiret voluptatem, animum et praesentem percipere pariter cum corpore et prospicere venientem nec praeteritam praeterfluere sinere. Ita perpetuas et contextas voluptates in sapiente fore semper, cum expectatio speratarum voluptatum cum perceptarum memoria iungeretur.

Atque his similia ad victum etiam transferuntur, extenuaturque magnificentia et sumptus epularum, quod parvo cultu natura contenta sit. Etenim quis hoc non videt, desideriis omnia ista condiri? Darius in fuga cum aquam turbidam et cadaveribus inquinatam bibisset, negavit umquam se bibisse iucundius. Numquam videlicet sitiens biberat. Nec esuriens Ptolemaeus ederat; cui cum peragranti Aegyptum comitibus non consecutis cibariis in casa panis datus esset, nihil visum est illo pane iucundius. Socraten ferunt, cum usque ad vesperum contentius ambularet quaesitumque esset ex eo, quare id faceret, respondisse se, quo melius cenaret, obsonare ambulando famem. Quid? victum Lacedaemoniorum in philitiis nonne videmus? Ubi cum tyrannus cenavisset Dionysius, negavit se iure illo nigro, quod cenae caput erat, delectatum. Tum is, qui illa coxerat: 'Minime mirum; condimenta enim defuerunt.' 'Quae tandem?' inquit ille. 'Labor in venatu, sudor, cursus ad Eurotam, fames, sitis. His enim rebus Lacedaemoniorum epulae condiuntur.' Atque hoc non ex hominum more solum, sed etiam ex bestiis intellegi potest, quae, ut quicquid obiectum est, quod modo a natura non sit alienum, eo contentae non quaerunt amplius. Civitates quaedam universae more doctae

parsimonia delectantur, ut de Lacedaemoniis paulo ante diximus. Persarum a Xenophonte victus exponitur, quos negat ad panem adhibere quicquam praeter nasturcium. Quamquam, si quaedam etiam suaviora natura desideret, quam multa ex terra arboribusque gignuntur cum copia facili, tum suavitate praestanti! Adde siccitatem, quae consequitur hanc continentiam in victu, adde integritatem valetudinis; confer su-
dantis, ructantis, refertos epulis tamquam opimos boves; tum intelleges, qui voluptatem maxime sequantur, eos minime consequi, iucunditatemque victus esse in desiderio, non in satietate.

Timotheum, clarum hominem Athenis et principem civitatis, ferunt, cum cenavisset apud Platonem eoque convivio admodum delectatus esset vidissetque eum postridie, dixisse: 'Vestrae quidem cenae non solum in praesentia, sed etiam postero die iucundae sunt.' Quid, quod ne mente quidem recte uti possumus multo cibo et potione completi? Est praeclara epistula Platonis ad Dionis propinquos, in qua scriptum est his fere verbis: 'Quo cum venissem, vita illa beata, quae ferebatur, plena Italicarum Syracusiarumque mensarum, nullo modo mihi placuit, bis in die saturum fieri nec umquam pernoctare solum ceteraque, quae comitantur huic vitae, in qua sapiens nemo efficietur umquam, moderatus vero multo minus. Quae enim natura tam mirabiliter temperari potest?' Quo modo igitur iucunda vita potest esse, a qua absit prudentia, absit moderatio? Ex quo Sardanapalli, opulentissimi Syriae regis, error agnoscitur, qui incidi iussit in busto:

Haec habeo, quae edi, quaeque exsaturata
libido

Hausit; at illa iacent multa et praeclara
relicta.

'Quid aliud', inquit Aristoteles, 'in bovis, non in regis sepulcro inscriberes? Haec habere se mortuum dicit, quae ne vivus quidem diutius
 102 habebat quam fruebatur.' Cur igitur divitiae desiderantur, aut ubi paupertas beatos esse non sinit? Signis, credo, et tabulis studes. Si quis est, qui his delectetur, nonne melius tenues homines fruuntur quam illi, qui iis abundant? Est enim earum rerum omnium in nostra urbe summa in publico copia. Quae qui privatim habent, nec tam multa et raro vident, cum in sua rura venerunt; quos tamen pungit aliquid, cum, illa unde habeant, recordantur. Dies deficiat, si velim paupertatis causam defendere. Aperta enim res est, et cotidie nos ipsa natura admonet, quam paucis, quam
 parvis rebus egeat, quam vilibus.

36 Num igitur ignobilitas aut humilitas aut etiam
 103 popularis offensio sapientem beatum esse prohibebit? Vide, ne plus commendatio in vulgus et haec, quae expetitur, gloria molestiae habeat quam voluptatis. Leviculus sane noster Demosthenes, qui illo susurro delectari se dicebat aquam ferentis mulierculae, ut mos in Graecia est, insusurrantisque alteri: 'Hic est ille Demosthenes.' Quid hoc levius? At quantus orator! Sed apud alios loqui videlicet didicerat, non
 104 multum ipse secum. Intellegendum est igitur nec gloriam popularem ipsam per sese expetendam nec ignobilitatem extimescendam. 'Veni Athenas', inquit Democritus, 'neque me quisquam ibi agnovit.' Constantem hominem et gravem, qui gloriatur a gloria se afuisse! An tibicines iūque, qui fidibus utuntur, suo, non multitudinis arbitrio cantus numerosque moderantur, vir sapiens, multo arte maiore praeditus, non quid verissimum sit, sed quid velit vulgus, exquiret? An quicquam stultius quam, quos singulos sicut operarios barbarosque contemnas, eos aliquid putare esse universos? Ille vero nostras ambitiones levitatesque contemnet honoresque populi

etiam ultro delatos repudiabit; nos autem eos nescimus, ante quam paenitere coepit, contemnere. Est 105 apud Heraclitum physicum de principe Ephesiorum Hermodoro; universos ait Ephesios esse morte multandos, quod, cum civitate expellerent Hermodorum, ita locuti sint: 'Nemo de nobis unus excellat; sin quis extiterit, alio in loco et apud alios sit.' An hoc non ita fit omni in populo? nonne omnem exsuperantiam virtutis oderunt? Quid? Aristides (malo enim Graecorum quam nostra proferre) 10 nonne ob eam causam expulsus est patria, quod praeter modum iustus esset? Quantis igitur molestiis vacant, qui nihil omnino cum populo contrahunt! Quid est enim dulcius otio litterato? iis dico litteris, quibus infinitatem rerum atque naturae et in hoc ipso mundo caelum, terras, maria cognoscimus.

Contempto igitur honore, contempta etiam pecunia 37
quid relinquitur, quod extimescendum sit? Exilium, 106
credo, quod in maxumis malis ducitur. Id si propter
20 alienam et offensam populi voluntatem malum est, quam sit ea contemnenda, paulo ante dictum est. Sin abesse patria miserum est, plenae miserorum provinciae sunt, ex quibus admodum pauci in patriam revertuntur. At multantur bonis exules. Quid tum? 107
25 parumne multa de toleranda paupertate dicuntur? Iam vero exilium, si rerum naturam, non ignominiam nominis quaerimus, quantum tandem a perpetua peregrinatione differt? in qua aetates suas philosophi nobilissimi consumpserunt, Xenocrates, Crantor, Arcesilas,
30 Lacydes, Aristoteles, Theophrastus, Zeno, Cleanthes, Chrysippus, Antipater, Carneades, Clitomachus, Philo, Antiochus, Panaetius, Posidonius, innumerabiles alii, qui semel egressi numquam domum reverterunt. At enim sine ignominia . . . adficere sapientem? de sapiente
35 enim haec omnis oratio est, cui iure id accidere non possit; nam iure exulantem consolari non oportet. Postremo ad omnis casus facillima ratio est eorum, 108

qui ad voluptatem ea referunt, quae sequuntur in vita, ut, quocumque haec loco suppeditetur, ibi beate queant vivere. Itaque ad omnem rationem Teucri vox accommodari potest:

Patria est, ubicumque est bene.

Socrates quidem cum rogaretur, cuiatem se esse diceret, 'Mundanum' inquit; totius enim mundi se incolam et civem arbitrabatur. Quid? T. Albucius nonne animo aequissimo Athenis exul philosophabatur? cui tamen illud ipsum non accidisset, si in re
 109 publica quiescens Epicuri legibus paruisset. Qui enim beatior Epicurus, quod in patria vivebat, quam, quod Athenis, Metrodorus? aut Plato Xenocratem vincebat aut Polemo Arcesilam, quo esset beatior? Quanti vero ista civitas aestimanda est, ex qua boni sapientesque pelluntur? Damaratus quidem, Tarquinii nostri regis pater, tyrannum Cypselum quod ferre non poterat, fugit Tarquinius Corintho et ibi suas fortunas constituit ac liberos procreavit. Num stulte anteposuit
 38
 110 exilii libertatem domesticae servituti? Iam vero motus animi, sollicitudines aegritudinesque oblivione leniuntur traductis animis ad voluptatem. Non sine causa igitur Epicurus ausus est dicere semper in pluribus bonis esse sapientem, quia semper sit in voluptatibus. Ex quo effici putat ille, quod quaerimus, ut
 111 sapiens semper beatus sit. Etiamne, si sensibus carebit oculorum, si aurium? Etiam; nam ista ipsa contemnit. Primum enim horribilis ista caecitas quibus tandem caret voluptatibus? cum quidam etiam disputent ceteras voluptates in ipsis habitare sensibus; quae autem aspectu percipiuntur, ea non versari in oculorum ulla incunditate, ut ea, quae gustemus, olfaciamus, tractemus, audiamus, in ea ipsa, ubi sentimus, parte versentur. In oculis tale nil fit; animus accipit, quae videmus. Animo autem multis modis variisque delectari licet, etiamsi non adhibeatur aspec-

tus. Loquor enim de docto homine et erudito, cui vivere est cogitare. Sapientis autem cogitatio non ferme ad investigandum adhibet oculos advocatos. Etenim si nox non adimit vitam beatam, cur dies
 5 nocti similis adimat? Nam illud Antipatri Cyrenaici est *id* quidem paulo obscenius, sed non absurda sententia est; cuius caecitatem cum mulierculae lamentarentur, 'Quid agitis?' inquit, 'an vobis nulla videtur voluptas esse nocturna?' Appium quidem veterem illum, qui caecus annos multos fuit, et
 10 ex magistratibus et ex rebus gestis intellegimus in illo suo casu nec privato nec publico maneri defuisse. C. Drusi domum compleri a consultoribus solitam accepimus; cum, quorum res esset, sua ipsi non videbant, caecum adhibebant ducem. Pueris nobis Cn. Aufidius praetorius et in senatu sententiam dicebat nec amicis deliberantibus deerat et Graecam acribebat historiam et videbat in litteris.

Diodotus Stoicus caecus multos annos nostrae
 20 domi vixit. Is vero, quod credibile vix esset, cum in philosophia multo etiam magis adsidue quam antea versaretur et cum fidibus Pythagoreorum more uteretur, cumque ei libri noctes et dies legerentur, quibus in studiis oculis non egebat, tum, quod sine oculis
 25 fieri posse vix videtur, geometriae munus tuebatur verbis praecipiens discentibus, unde quo quamque lineam scriberent. Asclepiadem ferunt, non ignobilem Eretricum philosophum, cum quidam quaereret, quid ei caecitas attulisset, respondisse, puero ut uno esset
 30 comitator. Ut enim vel summa paupertas tolerabilis sit, si liceat, quod quibusdam Graecis cotidie, sic caecitas ferri facile possit, si non desint subsidia valedudinum. Democritus luminibus amissis alba scilicet
 35 discernere et atra non poterat, at vero bona mala, aequa iniqua, honesta turpia, utilia inutilia, magna parva poterat, et sine varietate colorum licebat vivere beate, sine notione rerum non licebat. Atque hic vir

impediri etiam animi aciem aspectu oculorum arbitrabatur, et cum alii saepe, quod ante pedes esset, non viderent, ille in infinitatem omnem peregrinabatur, ut nulla in extremitate consisteret. Traditum est etiam Homerum caecum fuisse; at eius picturam, non poësin videmus. Quae regio, quae ora, qui locus Graeciae, quae species formaeque pugnae, quae acies, quod remigium, qui motus hominum, qui ferarum non ita expictus est, ut, quae ipse non viderit, nos ut videremus, effecerit? Quid ergo? aut Homero delectationem animi ac voluptatem aut cuiquam docto defuisse numquam arbitramur? aut, ni ita se res haberet, Anaxagoras aut hic ipse Democritus agros et patrimonium sua reliquissent, huic discendi quaerendique divinae delectationi toto se animo dedissent? Itaque augurem Tiresiam, quem sapientem fingunt poëtae, numquam inducunt deplorantem caecitatem suam. At vero Polyphemum Homerus cum inmanem ferumque finxisset, cum ariete etiam conloquentem facit eiusque laudare fortunas, quod, qua vellet, ingredi posset et, quae vellet, attingere. Recte hic quidem; nihilo enim erat ipse Cyclops quam aries ille prudentior.

⁴⁰ In surditate vero quidnam est mali? Erat surdaster M. Crassus, sed aliud molestius, quod male audiebat, etiamsi, ut mihi videbatur, iniuria. Nostri Graece fere nesciunt nec Graeci Latine. Ergo hi in illorum et illi in horum sermone surdi, omnesque item nos in iis linguis, quas non intellegimus, quae sunt innumerabiles, surdi profecto sumus. At vocem citharoedi non audiunt. Ne stridorem quidem serrae, tum cum acuitur, aut grunditum, cum ingulatur, suis nec, cum quiescere volunt, fremitum murmurantis maris; et si cantus eos forte delectant, primum cogitare debent, ante quam hi sint inventi, multos beate vixisse sapientes, deinde multo maiorem percipi posse legendis his quam audiendis voluptatem. Tum, ut paulo ante caecos ad aurium traducebamus volup-

tatem, sic licet surdos ad oculorum. Etenim, qui secum loqui poterit, sermonem alterius non requirit.

Congerantur in unum omnia, ut idem oculis et auribus captus sit, prematur etiam doloribus acerrimis corporis. Qui primum per se ipsi plerumque conficiunt hominem; sin forte longinquitate producti vehementius tamen torquent, quam ut causa sit, cur ferantur, quid est tandem, di boni, quod laboremus? Portus enim praesto est, [quoniam mors ibidem est] aeternum nihil sentiendi receptaculum. Theodorus Lysimacho mortem minitanti 'Magnum vero', inquit, 'effecisti, si cantharidis vim consecutus es.' Paulus Persi deprecanti, ne in triumpho ducetur, 'In tua id quidem potestate est.' Multa primo die, cum de ipsa morte quaereremus, non pauca etiam postero, cum ageretur de dolore, sunt dicta de morte, quae qui recordetur, haud sane periculum est, ne non mortem aut optandam aut certe non timendam putet. Mihi quidem in vita servanda videtur illa lex, quae in Graecorum conviviis obtinetur: 'Aut bibat', inquit, 'aut abeat.' Et recte. Aut enim fruatur aliquis pariter cum aliis voluptate potandi aut, ne sobrius in violentiam vinulentorum incidat, ante discedat. Sic iniurias fortunae, quas ferre nequeas, defugiendo relinquant. Haec eadem, quae Epicurus, totidem verbis dicit Hieronymus.

Quodsi philosophi, quorum ea sententia est, ut virtus per se ipsa nihil valeat, omneque, quod honestum nos et laudabile esse dicimus, id illi cassum quiddam et inani vocis sono decoratum esse dicant, ei tamen semper beatum censent esse sapientem, quid tandem a Socrate et Platone profectis philosophis faciendum iudicas? quorum alii tantam praestantiam in bonis animi esse dicunt, ut ab his corporis et externa obsecrentur, alii autem haec ne bona quidem ducunt, in animo reponunt omnia. Quorum controversiam solebat tamquam honorarius arbiter iudicare

Carneades. Nam cum, quaecumque bona Peripateticis, eadem Stoicis commoda viderentur, neque tamen Peripatetici plus tribuerent divitiis, bonae valetudini, ceteris rebus generis eiusdem quam Stoici, cum ea re, non verbis ponderarentur, causam esse dissidendi negabat. Quare hunc locum ceterarum disciplinarum philosophi, quem ad modum obtinere possint, ipsi viderint; mihi tamen gratum est, quod de sapientium perpetua bene vivendi facultate dignum quiddam philosophorum voce profitentur.

- 121 Sed quoniam mane est eundum, has quinque dierum disputationes memoria comprehendamus. Equidem me etiam conscripturum arbitror (ubi enim melius uti possumus hoc, cuiusmodi est, otio?), ad Brutumque nostrum hos libros alteros quinque mittemus, a quo non modo impulsus sumus ad philosophiae scriptiones, verum etiam lacessiti. In quo quantum ceteris profuturi simus, non facile dixerim, nostris quidem acerbissimis doloribus variisque et undique circumfusus molestiis alia nulla potuit inveniri levatio.

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βεροίνης

ΥΠΟΥΡΓΕΙΟΝ ΠΟΛΙΤΙΣΜΟΥ ΚΑΙ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΚΙΝΗΤΗ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗ ΒΕΡΟΙΑΣ

ΗΜΕΡΟΜΗΝΙΑ ΕΠΙΣΤΡΟΦΗΣ.

[illegible]

300

TU

TULLII CICERONIS

ἀριθ. χρ. 1442

Ἡμερομηνία
ἐπιστροφῆς

ΟΝΟΜΑΤΕΠΩΝΥΜΟΝ

Δημόσια Κεντρική Βιβλιοθήκη Βέροιας